บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ คือ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๑ ในจำนวน ๓ คัมภีร์แห่งมัชฌิมนิกาย คือ (๑) มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (๒) มัชฌิม-

นิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓) (๓) มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔)

ความหมายของมัชฌิมนิกาย

คำว่า มัชฌิมนิกาย แปลว่า หมวดหรือหมู่พระสูตรขนาดปานกลาง คือ ไม่ยาวมากเหมือนพระสูตรทั้งหลายในทีฆนิกาย (นิกายที่ ๑) และไม่สั้นมากเหมือนพระสูตรทั้งหลายในสังยุตตนิกาย (นิกายที่ ๓) อังคุตตรนิกาย (นิกายที่ ๔) และขุททกนิกาย (นิกายที่ ๕) แห่งพระสุตตันตปิฎก

การจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรในมัชฌิมนิกาย

มัชฌิมนิกายมีพระสูตรทั้งหมด ๑๕๒ สูตร แบ่งเป็น ๓ หมวด หมวดละ ๕๐ ที่เรียกว่า ปัณณาสก์ รวมเป็น ๑๕๐ สูตร อีก ๒ สูตรท่านจัดไว้ในปัณณาสก์สุดท้าย ปัณณาสก์ทั้งสามได้แก่

๑. มูลปัณณาสก์ แปลว่า ปัณณาสก์ต้น

๒. มัชฌิมปัณณาสก์ แปลว่า ปัณณาสก์กลาง

๓. อุปริปัณณาสก์ แปลว่า ปัณณาสก์ปลาย

แต่ละปัณณาสก์แบ่งย่อยเป็นวรรคได้ ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร ยกเว้น วิภังควรรคในอุปริปัณณาสก์ซึ่งท่านเพิ่มให้เป็น ๑๒ สูตร ดังนี้

มูลปัณณาสก์

๑.	มูลปริยายวรรค	๒.	สีหนาทวรรค
๓.	โอปัมมวรรค	๔.	มหายมกวรรค
๕.	จูฬยมกวรรค		

มัชฌิมปัณณาสก์

๑.	คหปติวรรค	๒.	ภิกขุวรรค
๓.	ปริพพาชกวรรค	๔.	ราชวรรค
๕.	พราหมณวรรค		

อุปริปัณณาสก์

๑.	เทวทหวรรค	๒.	อนุปทวรรค
๓.	สุญญตวรรค	๔.	วิภังควรรค
๕.	สฬายตนวรรค		

แนะนำมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

ต่อไปนี้ขอแนะนำเฉพาะมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เพื่อช่วยให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพรวมของพระไตรปิฎกเล่มนี้ได้ดีและรวดเร็วยิ่งขึ้น

การแบ่งหมวดหมู่พระสูตร

การแบ่งหมวดหมู่พระสูตรของแต่ละวรรคในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มีดังนี้

๑. มูลปริยายวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. มูลปริยายสูตร ๒. สัพพาสวสูตร
๓. ธัมมทายาทสูตร ๔. ภยเภรวสูตร
๕. อนังคณสูตร ๖. อากังเขยยสูตร
๗. วัตถูปมสูตร ๘. สัลเลขสูตร
๙. สัมมาทิฏฐิสูตร ๑๐. มหาสติปัฏฐานสูตร

๒. สีหนาทวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. จูฬสีหนาทสูตร ๒. มหาสีหนาทสูตร
๓. มหาทุกขักขันธสูตร ๔. จูฬทุกขักขันธสูตร
๕. อนุมานสูตร ๖. เจโตขีลสูตร
๗. วนปัตถสูตร ๘. มธุปิณฑิกสูตร
๙. เทวฺธาวิตักกสูตร ๑๐. วิตักกสัณฐานสูตร

๓. โอปัมมวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. กกจูปมสูตร ๒. อลคัททูปมสูตร
๓. วัมมิกสูตร ๔. รถวินีตสูตร
๕. นิวาปสูตร ๖. ปาสราสิสูตร
๗. จูฬหัตถิปโทปมสูตร ๘. มหาหัตถิปโทปมสูตร
๙. มหาสาโรปมสูตร ๑๐. จูฬสาโรปมสูตร

๔. มหายมกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. จูฬโคสิงคสูตร ๒. มหาโคสิงคสูตร
๓. มหาโคปาลสูตร ๔. จูฬโคปาลสูตร
๕. จูฬสัจจกสูตร ๖. มหาสัจจกสูตร
๗. จูฬตัณหาสังขยสูตร ๘. มหาตัณหาสังขยสูตร
๙. มหาอัสสปุรสูตร ๑๐. จูฬอัสสปุรสูตร

๕. จูฬยมกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สาเลยยกสูตร ๒. เวรัญชกสูตร
๓. มหาเวทัลลสูตร ๔. จูฬเวทัลลสูตร
๕. จูฬธัมมสมาทานสูตร ๖. มหาธัมมสมาทานสูตร
๗. วีมังสกสูตร ๘. โกสัมพิยสูตร
๙. พรหมนิมันตนิกสูตร ๑๐. มารตัชชนียสูตร

แนะนำพระสูตรของแต่ละวรรค

มูลปริยายวรรค

มูลปริยายวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรม ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญ ดังนี้

๑. มูลปริยายสูตร

๑.๑ ที่มาของชื่อ

มูลปริยายสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรม ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๑.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ขณะประทับอยู่ ณ สุภวัน เขตเมืองอุกกัฏฐา เหตุที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ คัมภีร์ปปัญจสูทนี (อรรถกถามัชฌิมนิกาย) อธิบายไว้ว่า ทรงปรารภความเมาในปริยัติของภิกษุเหล่านั้น ทรงแสดงพระสูตรนี้เพื่อทำลายมานะ (ความถือตัว) อันเกิดจากความเมาในปริยัตินั้น

ปปัญจสูทนี เล่าสาเหตุแห่งความเมาในปริยัติว่า ภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้เดิมเป็นพราหมณ์เรียนจบไตรเพท ต่อมา เลื่อมใสในพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค จึงออกบวชเป็นภิกษุในสำนักของพระผู้มีพระภาค ได้เรียนพระพุทธพจน์จนจำได้ทั้งหมด ในเวลาไม่นานนัก และมีความคิดว่า พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมใด เราก็รู้ธรรมนั้นได้โดยฉับพลัน เพราะพระองค์มิได้ตรัสอะไรเกินไปจากลิงค์ ๓ บท ๔ และวิภัตติ ๗ และเมื่อตรัสอย่างนี้ คำที่คลุมเครือจะไม่มีแก่เรา ภิกษุเหล่านั้นคิดอย่างนี้แล้ว ก็ไม่เคารพในพระผู้มีพระภาค จึงไม่ปฏิบัติรับใช้พระองค์ ไม่ฟังพระธรรมเทศนาอย่างที่เคยปฏิบัติมา พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดของภิกษุเหล่านั้น จึงทรงแสดงพระสูตรนี้ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติกะ คือทรงแสดงตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น (ม.มู.อ. ๑/๑/๑๖-๑๘)

๑.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมูลปริยายสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเองที่เรียกว่ากเถตุกามยตาปุจฉา

๑.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงมูลเหตุแห่งธรรมตามภูมิปัญญาของบุคคล ๔ ประเภท คือ ปุถุชน เสขบุคคล อเสขบุคคล หรือพระขีณาสพ และพระตถาคต-อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยทรงจำแนกเป็น ๘ นัย นัยละ ๒๔ วาระ ดังนี้

๑. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๑ ว่าด้วยปุถุชน

ทรงแสดงว่าภิกษุปุถุชนในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะหรือสัตบุรุษ หมายรู้ปฐวี (ดิน) โดยความเป็นปฐวี กำหนดหมายซึ่งปฐวี กำหนดหมายในปฐวี กำหนดหมายนอกปฐวี กำหนดหมายปฐวีว่าเป็นของเรา เขาจึงยินดีปฐวี ข้อ

นั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้ (หมายถึงรู้ด้วยปริญญา ๓ คำที่เน้นทุกคำมีเชิงอรรถอธิบายไว้แล้ว) จบปฐวีวาระซึ่งเป็นวาระที่ ๑

ต่อไปทรงแสดงอีก ๒๓ วาระว่า เขาไม่ได้กำหนดรู้อาโป เตโช วาโย ภูต (อมนุษย์) เทวดา ปชาบดี (มหาเทพ) พรหม อาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม อภิภูสัตว์ (อสัญญีสัตว์) อากาสานัญจายตนพรหม วิญญาณัญจายตน-พรหม อากิญจัญญายตนพรหม เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม อารมณ์ที่เป็นทิฏฐะ (เห็น) สุตะ (ได้ยิน) มุตะ (ทราบทางจมูก ลิ้น กาย) วิญญาตะ (รู้ทางใจ) เอกัตตะ (ความที่จิตมีสภาวะเดียว) นานัตตะ (ความที่จิตมีสภาวะต่าง ๆ) สักกายะทั้งหมด (การยึดถือว่าขันธ์เป็นของตน) และนิพพาน รวม ๒๓ วาระ แต่ละวาระ ทรงแสดงอย่างเดียวกับวาระที่ ๑ คือ ปฐวีวาระ

๒. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๒ ว่าด้วยเสขบุคคล

ทรงแสดงว่า เสขบุคคลผู้ยังไม่ได้บรรลุอรหัตตผล ยังปรารถนาธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ภิกษุนั้นรู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวี ครั้นรู้ยิ่งแล้ว อย่ากำหนดหมายซึ่งปฐวี อย่ากำหนดหมายในปฐวี อย่ากำหนดหมายนอกปฐวี อย่ากำหนดหมายปฐวีว่าเป็นของเรา อย่ายินดีปฐวี ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาควรกำหนดรู้ (เป็นอันจบวาระที่ ๑ คือปฐวีวาระ)

ต่อไปทรงแสดงวาระที่เหลืออีก ๒๓ วาระ เหมือนนัยที่ ๑ แต่ละวาระทรงแสดงอย่างเดียวกับวาระที่ ๑

๓. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๓ ว่าด้วยพระขีณาสพ

ทรงแสดงว่า ภิกษุอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนตามลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์ (สังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการ)แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นก็รู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวี ครั้นรู้ยิ่งแล้ว ไม่กำหนดหมายซึ่งปฐวี ไม่กำหนดหมายในปฐวี ไม่กำหนดหมายนอกปฐวี ไม่กำหนดหมายปฐวีว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวี ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขากำหนดรู้แล้ว (จบปฐวีวาระ)

ต่อไปทรงแสดงวาระที่เหลืออีก ๒๓ วาระ อย่างเดียวกับปฐวีวาระ

๔. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๔ ว่าด้วยพระขีณาสพ

ทรงแสดงภูมิของพระขีณาสพอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันที่ในนัยที่ ๔ ทรงชี้ว่า เพราะเขาปราศจากราคะ เนื่องจากราคะสิ้นไป

๕. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๕ ว่าด้วยพระขีณาสพ

ทรงแสดงภูมิของพระขีณาสพอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันที่ในนัยนี้ทรงชี้ว่า เพราะเขาปราศจากโทสะ เนื่องจากโทสะสิ้นไป

๖. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๖ ว่าด้วยพระขีณาสพ

ทรงแสดงภูมิของพระขีณาสพอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันที่ในนัยนี้ทรงชี้ว่า เพราะเขาปราศจากโมหะ เนื่องจากโมหะสิ้นไป

๗. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๗ ว่าด้วยพระตถาคต

ทรงแสดงภูมิของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันที่ในนัยนี้ทรงชี้ว่า "เพราะตถาคตกำหนดรู้แล้ว"

๘. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๘ ว่าด้วยพระตถาคต

ทรงแสดงภูมิของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันที่ในนัยนี้ทรงชี้ว่า "เพราะรู้ว่า ความเพลิดเพลินเป็นทุกข์ เพราะมีภพชาติจึงมี สัตว์ผู้เกิดแล้วต้องแก่ ต้องตาย เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า ตถาคต ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะสิ้นตัณหา ดับตัณหา สละตัณหา สลัดทิ้งตัณหาโดยประการทั้งปวง"

๑.๕ ข้อสังเกต

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงจบลง ภิกษุเหล่านั้นมิได้มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตนี้เลย อรรถกถาอธิบายว่า เพราะไม่เข้าใจ ที่ไม่เข้าใจเพราะยากเกินภูมิปัญญาของภิกษุเหล่านั้น ท่านอุปมาไว้ว่า พระสูตรนี้มีความงามด้วยนัยวิจิตร ทรงแสดงด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะเสนาะหู ดุจเสียงร้องของนกการเวก ทำให้ใจของบัณฑิตชุ่มฉ่ำดุจรดด้วยน้ำอมฤต แต่เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่เข้าใจก็เหมือนภิกษุเหล่านั้นถูกปิดปากด้วยท่อนผ้าหนาทึบ ไม่อาจฉันโภชนะอันโอชะที่วางอยู่ข้างหน้าได้ฉะนั้น (ม.มู.อ. ๑/๑๓/๖๑-๖๒)

ถามว่า ที่ทรงแสดงธรรมตามภูมิปัญญาจากระดับต่ำ คือ ระดับปุถุชน จนถึงระดับพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ภิกษุเหล่านั้นได้รับผลอะไรบ้าง

ตอบว่า ภิกษุเหล่านั้นได้สำนึกว่าภูมิธรรมของตนมีแค่ไหน ความสำนึกนี้เอง คือ พระพุทธประสงค์ เพราะต่อมา ทรงแสดงโคตมกสูตรแก่ภิกษุเหล่านี้ที่โคตมก-เจดีย์ ทำให้ท่านเหล่านี้บรรลุอรหัตตผลในที่สุด

๒. สัพพาสวสูตร

๒.๑ ที่มาของชื่อ

สัพพาสวสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุบายกำจัดอาสวะทั้งปวง ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เหตุที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ คัมภีร์ปปัญจสูทนี อธิบายว่า เพราะทรงประสงค์ให้ภิกษุเหล่านั้นกำจัดอุปกิเลสของตนให้หมดสิ้นไป เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปรัชฌาสยะ คือทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น

๒.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสัพพาสวสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง เหมือนพระสูตรแรก

๒.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า พระองค์จะทรงแสดงเหตุแห่งการปิดกั้นอาสวะทั้งปวงให้ฟัง เมื่อภิกษุเหล่านั้นพร้อมจะรับฟัง จึงตรัสเรื่องนี้โดยลำดับดังนี้

ภาคอุทเทส

ในตอนต้นทรงอารัมภบทด้วยพระดำรัสว่า ความสิ้นอาสวะทั้งปวงจะมีได้เฉพาะผู้รู้ ผู้เห็นเท่านั้น ผู้ไม่รู้ ไม่เห็นไม่อาจทำให้อาสวะทั้งปวงสิ้นไปได้ แล้วทรงอธิบายว่า คำว่า ผู้รู้ ผู้เห็น หมายถึงผู้รู้ ผู้เห็นด้วยโยนิโสมนสิการ คือการ พิจารณาโดยแยบคาย จากนั้น ทรงจำแนกอาสวะออกเป็น ๗ ชนิด คือ อาสวะที่ต้องละด้วยทัสสนะ (ความเห็น) ที่ต้องละด้วยการสังวร ที่ต้องละด้วยการใช้สอย ที่ต้องละด้วยการอดกลั้น ที่ต้องละด้วยการเว้น ที่ต้องละด้วยการบรรเทา และที่ต้องละด้วยการเจริญ

ภาคนิทเทส

ต่อไปทรงอธิบายอาสวะทั้ง ๗ ชนิดโดยวิธีถาม-ตอบ มีใจความดังนี้

๑. อาสวะที่ต้องละด้วยทัสสนะ เป็นอย่างไร

คือ ปุถุชนผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะหรือสัตบุรุษ ไม่รู้แจ้งธรรมของท่าน ไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่ควรมนสิการและไม่ควรมนสิการ จึงมนสิการแต่ธรรมที่ไม่ควรมนสิการ ไม่มนสิการธรรมที่ควรมนสิการ จึงเกิดอาสวะ ๓ ประการ คือ (๑) กามาสวะ อาสวะคือกาม หมายถึงความกำหนัดในกามคุณ ๕ (๒) ภวาสวะ อาสวะคือภพ หมายถึงความกำหนัดในรูปภพและอรูปภพ (๓) อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา หมายถึงมิจฉาทิฏฐิ ๖ ประการ อาสวะเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะมนสิการธรรมที่ไม่ควรมนสิการ ๑๖ ประการ จึงต้องละด้วยการพิจารณาโดยแยบคาย ด้วยปัญญาอันยิ่ง อาสวะที่ต้องละด้วยทัสสนะเป็นอย่างนี้

๒. อาสวะที่ต้องละด้วยการสังวร เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มนสิการโดยแยบคาย สำรวมระวังอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจของตนมิให้อาสวะและความเร่าร้อนเกิดขึ้นได้ อาสวะเหล่านั้นชื่อว่าอาสวะที่ต้องละด้วยการสังวร อาสวะที่ต้องละด้วยการสังวรเป็นอย่างนี้

๓. อาสวะที่ต้องละด้วยการใช้สอย เป็นอย่างไร

คือ เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยจีวร บริโภคอาหาร ใช้สอยเสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะจน อาสวะและความเร่าร้อนที่ทำให้คับแค้น ไม่มีแก่ภิกษุนั้น อาสวะที่ต้องละด้วยการใช้สอยเป็นอย่างนี้

๔. อาสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น เป็นอย่างไร

คือ เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายและอดทนต่อความร้อน ต่อความหนาว ต่อความหิวกระหาย ต่อความกระวนกระวาย อดทนต่อการรบกวนของธรรมชาติและสัตว์เลื้อยคลาน ต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ และอดกลั้นต่อทุกขเวทนาในร่างกาย จนอาสวะและความเร่าร้อนไม่มีแก่ภิกษุนั้นอาสวะ ที่ต้องละด้วยความอดกลั้นเป็นอย่างนี้

๕. อาสวะที่ต้องละด้วยการเว้น เป็นอย่างไร

คือ เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วหลีกเลี่ยงสัตว์ดุร้าย สถานที่อโคจร ไม่คบมิตรชั่ว จนอาสวะและความเร่าร้อนที่ทำให้คับแค้นไม่มีแก่ภิกษุนั้น อาสวะที่ต้องละด้วยการเว้นเป็นอย่างนี้

๖. อาสวะที่ต้องละด้วยการบรรเทา เป็นอย่างไร

คือ เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ไม่รับกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแก่ตน แต่พยายามละ บรรเทา ทำให้หมดไป มิให้เกิดขึ้นมาอีก จนอาสวะและความเร่าร้อนที่ทำให้คับแค้น ไม่มีแก่ภิกษุนั้นอีก อาสวะที่ต้องละด้วยการบรรเทาเป็นอย่างนี้

๗. อาสวะที่ต้องละด้วยการเจริญ เป็นอย่างไร

คือ เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เจริญสติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ ซึ่งน้อมไปเพื่อ

ความสละ จนอาสวะและความเร่าร้อนที่ทำให้คับแค้น ไม่มีแก่ภิกษุนั้น อาสวะ ที่ต้องละด้วยการเจริญเป็นอย่างนี้

๒.๕ ข้อสังเกต

มีข้อที่ควรสังเกตอยู่ ๒ ประเด็นคือ

๑. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรนี้เพื่อให้ภิกษุผู้ฟังกำจัดอุปกิเลสของตนให้หมดสิ้นไป (ม.มู.อ. ๑/๑๔/๖๗) จึงทรงจำแนกอาสวะทั้งปวงออกเป็น ๗ ชนิด ตามเหตุเกิดและอุบายวิธีที่จะละให้หมดสิ้นไปได้ ทรงสรุปไว้ในตอนท้าย (ข้อ ๒๘) ว่า อาสวะเหล่าใด ที่ละได้แล้วด้วยทัสสนะก็ดี ละได้แล้วด้วยการสังวรก็ดี ละได้แล้วด้วยการใช้สอยก็ดี ละได้แล้วด้วยการอดกลั้นก็ดี ละได้แล้วด้วยการเว้นก็ดี ละได้แล้วด้วยการบรรเทาก็ดี ละได้แล้วด้วยการเจริญก็ดี อาสวะเหล่านั้นเป็นอันภิกษุนั้นละได้แล้วด้วยอุบายวิธีนั้น ๆ หมายความว่าละได้เด็ดขาด แต่ละชนิดจึงไม่มี

ปหีนสัญญา (ความกำหนดหมายที่จะละ) ในอาสวะทั้งหลาย ที่ยังละไม่ได้อีกต่อไป และตรัสชมเชยภิกษุผู้ละอาสวะได้ด้วยอุบายวิธีเหล่านี้ว่า “เป็นผู้สำรวมระวังอาสวะทั้งปวงอยู่ ตัดตัณหาได้ ละสังโยชน์ได้ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะบรรลุด้วยการเห็นและการละมานะโดยชอบ” คำชมเชยนี้เป็นยาชูกำลังให้ภิกษุเหล่านี้มีความอุตสาหะพยายามที่จะละอาสวะของตนให้หมดสิ้นไปได้ในที่สุด

๒. เมื่อทรงแสดงจบลง ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจชื่นชมพระพุทธภาษิต

หมายความว่าทรงแสดงได้ถูกใจผู้ฟัง และแน่นอนว่า ต้องบรรลุผลตามพระประสงค์ที่ทรงตั้งไว้ก่อนตรัสพระสูตรนี้

๓. ธัมมทายาทสูตร

๓.๑ ที่มาของชื่อ

ธัมมทายาทสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยทายาทแห่งธรรม ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๓.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภลาภสักการะเป็นอันมากที่เกิดขึ้นแก่พระองค์และภิกษุสงฆ์ในขณะนั้นว่า จะเป็นเหตุให้ภิกษุบางพวกยึดติดในลาภสักการะเหล่านั้น เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ใน

ประเภท อัตถุปปัตติกะ

๓.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของธัมมทายาทสูตรเป็นบรรยายโวหาร ในตอนต้นที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น เป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมย ส่วนตอนต่อจากนั้นที่ท่านพระสารีบุตรแสดง เป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง

๓.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เนื้อหาของพระสูตรนี้มี ๒ ตอน ตอนต้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดง ตอนที่ ๒ ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้แสดง มีใจความสำคัญดังนี้

ตอนต้น พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมทายาทของพระองค์ ไม่ให้เป็นอามิสทายาทของพระองค์ ทรงให้เหตุผลว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายเป็นอามิสทายาท จะถูกวิญญูชนติเตียนได้ แต่ถ้าภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมทายาท วิญญูชนจะยกย่องสรรเสริญ ทรงอุปมาให้ฟังว่า ถ้าพระองค์เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ทรงมีความสุขตามที่ทรงประสงค์แล้ว แต่พระกระยาหารของพระองค์ ยังเหลืออยู่พอดี มีภิกษุ ๒ รูปมาเฝ้า และกำลังหิวจัด พระองค์ตรัสอนุญาต

ให้ภิกษุทั้งสองฉันพระกระยาหารนั้นได้ถ้าต้องการ แต่ถ้าไม่ต้องการ พระองค์จะ

ทรงทิ้ง ภิกษุรูปหนึ่งไม่ยอมฉัน เพราะคิดถึงพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคที่ว่า

□ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาทของเรา อย่าเป็นอามิสทายาท

ของเรา□ จึงยอมหิวไปตลอดคืน แต่อีกรูปหนึ่งฉัน เพราะต้องการบรรเทาความหิว ทรงสรุปว่า พระองค์ทรงสรรเสริญภิกษุผู้ไม่ยอมฉัน ทั้ง ๆ ที่หิวจัด

เพราะการกระทำเช่นนั้นจะเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มักน้อย สันโดษ ขัดเกลา เลี้ยงง่าย และเป็นผู้มีความเพียร

ตอนที่ ๒ ท่านพระสารีบุตรแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมทายาทโดยดำเนิน ตามพระปฏิปทาของพระผู้มีพระภาค คือ ขณะที่ประทับอยู่อย่างสงัด ให้ภิกษุ

ทั้งหลายสนใจศึกษาความสงัด (คือ ความสงัดทางกาย วาจา และใจ) ท่านให้เหตุผลว่า ไม่ว่าภิกษุผู้เป็นพระเถระ พระมัชฌิมะ หรือพระนวกะ ถ้าไม่สนใจศึกษา

ความสงัด จะถูกตำหนิติเตียนใน ๓ สถานคือ

๑. พระศาสดาประทับอยู่อย่างสงัด แต่พวกสาวกไม่สนใจความสงัด

๒. พวกสาวกไม่ละธรรมที่พระศาสดาตรัสสอนให้ละ

๓. พวกสาวกเป็นผู้มักมาก ย่อหย่อน มากไปด้วยนิวรณธรรม ทอดธุระในการศึกษาวิเวกธรรม(ความสงัด)

ในทางตรงกันข้าม ถ้าภิกษุไม่ว่าระดับไหนใน ๓ ระดับดังกล่าวข้างต้น สนใจศึกษาความสงัด ก็จะได้รับความยกย่องสรรเสริญใน ๓ สถาน ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

ในตอนท้าย ท่านแนะนำให้ปฏิบัติตามทางสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมา-ปฏิปทา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละอุปกิเลส ๑๖ ประการโดยจัดเป็นคู่ ๆ เช่น เมื่อละโกธะ (ความโกรธ) และอุปนาหะ (ความผูกโกรธ)ได้ จะทำให้เกิดจักษุ เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๓.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกตน่าศึกษาอยู่หลายประการ เช่น เป็นพระสูตรที่มีผู้แสดง ๒ ท่าน คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงในตอนต้น เรื่องธรรมทายาท

ท่านพระสารีบุตรแสดงในตอนถัดมา เรื่องการศึกษาความสงัด ดูเผิน ๆ ไม่น่า

จะเกี่ยวข้องกันแม้มีที่มาแห่งเดียวกัน แต่เมื่อรวมอยู่ในพระสูตรเดียวกันจึงเป็น

เรื่องแปลก น่านำมาศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

พระสูตรที่มีลักษณะคล้ายกับธัมมทายาทสูตรนี้มีมาก คือพระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์โดยย่อแล้วเสด็จเข้าพระวิหาร ทรงปล่อยให้ผู้ฟังติดใจสงสัย เพราะไม่สามารถเข้าใจพระพุทธพจน์โดยย่อนั้นด้วยตนเอง จึงต้องถามพระเถระ รูปใดรูปหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้ เช่น ท่านพระอานนท์ ท่านพระมหากัจจายนะหรือท่าน พระสารีบุตร โดยมาก เมื่อผู้ฟังได้รับคำอธิบายจากพระเถระนั้นแล้ว จะกลับไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีกเพื่อกราบทูลรายงานให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสตอบว่า พระเถระรูปนั้นอธิบายถูกต้องดีแล้ว ถ้ามาทูลถามพระองค์ พระองค์จะตรัสตอบอย่างนั้น พระสูตรทั้งหลายที่มีลักษณะอย่างนี้ มิใช่เกิดโดยบังเอิญ แต่เป็นพระพุทธประสงค์ จะทรงชมเชยบุคคล (ปุคฺคลโถมนตฺถ)

ธัมมทายาทสูตรนี้ต่างกับพระสูตรเหล่านั้น เพราะพระผู้มีพระภาคทรง

ประสงค์จะทรงชมเชยธรรม (ธมฺมโถมนตฺถํ) กล่าวคือเมื่อทรงแสดงเรื่องธรรมทายาทโดยย่อจบลง ก็เสด็จเข้าพระคันธกุฎี เพราะทรงดำริว่า ท่านพระสารีบุตร

ผู้ตำหนิอามิสทายาท และยกย่องธรรมทายาทนั่งฟังอยู่ด้วย เมื่อพระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎีแล้ว พระเถระจะแสดงต่อจากพระองค์ พระธรรมเทศนานี้ก็จะสมบูรณ์เป็นเลิศ หนักแน่นเหมือนร่มทำด้วยศิลา เหมือนเรือที่จอดอยู่ในท่าที่ปูลาดด้วยอิฐชนิดหนา และเหมือนรถเทียมม้าอาชาไนย ๔ ตัวสำหรับขับขึ้นไปสวรรค์ ทั้งนี้

เพราะผู้แสดงทั้งสองมีอัธยาศัยตรงกัน (ม.มู.อ. ๑/๓๐/๑๐๗)

๔. ภยเภรวสูตร

๔.๑ ที่มาของชื่อ

ภยเภรวสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยความขลาดกลัว ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ซึ่งกล่าวถึงเหตุสะดุ้งกลัวการอยู่ในเสนาสนะป่า ๑๖ ประการ

๔.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เหตุเกิดแห่งพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ คือทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของผู้ถาม

๔.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของภยเภรวสูตรเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบ

๔.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามว่า □กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเจาะจงท่านพระโคดม ท่านพระโคดมเป็นหัวหน้าของกุลบุตรเหล่านั้น ทรงมีอุปการะ แนะนำให้ทำตาม และชุมชนนั้นก็ถือปฏิบัติตามแบบอย่างของท่านพระโคดมหรือ□

พระผู้มีพระภาคทรงรับว่า เป็นเช่นนั้น

ชาณุสโสณิกราบทูลว่า เสนาสนะป่าอยู่ลำบาก ทำให้สงบได้ยาก ในการอยู่โดดเดี่ยว ก็หาความรื่นรมย์ได้ยาก ป่าทั้งหลายมักจะชักนำจิตของภิกษุผู้ไม่ได้สมาธิ ให้เกิดความหวาดหวั่นได้

พระผู้มีพระภาคทรงรับว่า ในสมัยที่พระองค์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ก็ทรงเห็นอย่างนั้น แล้วทรงอธิบายเหตุสะดุ้งกลัวการอยู่ในเสนาสนะป่า ๑๐ ประการ ของสมณ-พราหมณ์พวกอื่น เปรียบเทียบกับเหตุไม่สะดุ้งกลัวการอยู่ในเสนาสนะป่าของ พระองค์และพระอริยะทั้งหลาย มีใจความดังนี้

สมณพราหมณ์พวกอื่นสะดุ้งกลัวเพราะ (๑) มีกายกรรมไม่บริสุทธิ์ (๒) มีวจีกรรมไม่บริสุทธิ์ (๓) มีมโนกรรมไม่บริสุทธิ์ (๔) มีอาชีพไม่บริสุทธิ์ (๕) มีปกติเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น (๖) มีจิตวิบัติ คิดชั่วร้าย (๗) มีจิตถูกถีน

มิทธะ (ความหดหู่และความเซื่องซึม) กลุ้มรุม (๘) เป็นผู้ฟุ้งซ่าน จิตไม่สงบ (๙) เป็นผู้เคลือบแคลงสงสัย (๑๐) เป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น (๑๑) เป็นคนมักขลาดมักกลัว (๑๒) ปรารถนาลาภสักการะ (๑๓) เป็นคนเกียจคร้าน ไม่มีความเพียร (๑๔) เป็นคนขาดสติสัมปชัญญะ (หลงลืม) (๑๕) มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง (๑๖) เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ส่วนพระองค์และพระอริยะทั้งหลายไม่สะดุ้งกลัวการอยู่ในเสนาสนะป่า เพราะเหตุ ๑๖ ประการมีนัยตรงกันข้าม

ทรงอธิบายต่อไปว่า ขณะที่พระองค์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ทรงเลือกการอยู่ใน

เสนาสนะป่า และเมื่อความกลัวความขลาดเกิดขึ้นในขณะที่ทรงอยู่ในอิริยาบถใด

ก็ทรงพิจารณากำจัดความกลัวความขลาดให้หมดไปในอิริยาบถนั้น เช่น เกิดขึ้นขณะจงกรม ก็ทรงกำจัดให้หมดไปในขณะจงกรมนั้นเอง ไม่ทรงเปลี่ยนอิริยาบถจนกว่าจะทรงกำจัดได้ แล้วทรงบำเพ็ญเพียรต่อไปจนได้ฌาน ๔ และวิชชา ๓ ตามลำดับ แม้หลังจากได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ยังทรงอยู่ในเสนาสนะป่าเป็นประจำ ทรงให้เหตุผลว่า ไม่ใช่เพื่อกำจัดความกลัวความขลาด แต่เพราะทรงเห็นอำนาจ

ประโยชน์ ๒ ประการ คือ (๑) เพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของพระองค์ (๒) เพื่อการอนุเคราะห์ชนรุ่นหลัง(ให้ถือปฏิบัติตาม)

เมื่อทรงอธิบายจบลง ชาณุสโสณิพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก

๔.๕ ข้อสังเกต

ชาณุสโสณิพราหมณ์เป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นพราหมณ-มหาศาลผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศคน ๑ ในจำนวนพราหมณมหาศาลชาวโกศล ๕ คน ในสมัยนั้น คือ (๑) จังกีพราหมณ์ (๒) ตารุกขพราหมณ์ (๓) โปกขรสาติ-พราหมณ์ (๔) ชาณุสโสณิพราหมณ์ (๕) โตเทยยพราหมณ์ (ที.สี. ๙/๕๑๔/๒๓๓, ม.ม. ๑๓/๔๖๗/๔๕๗)

คำว่า ชาณุสโสณิ ไม่ใช่ชื่อตัว แต่เป็นชื่อตำแหน่ง หรือฐานันดรศักดิ์ ของผู้ดำรงตำแหน่งปุโรหิต หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นราชทินนามของผู้เป็นปุโรหิตนั้นเอง ส่วนคำว่า พราหมณ์ เป็นชื่อเรียกคนที่เกิดในวรรณะพราหมณ์ คือเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด (ม.มู.อ. ๑/๓๔/๑๙)

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ พราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงมียศและเป็นผู้ทรงความรู้เรียนจบไตรเพทอย่างชาณุสโสณิพราหมณ์นี้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพื่อทูลถาม

ปัญหาง่าย ๆ อย่างนี้หรือ และเมื่อได้รับคำตอบก็เห็นคล้อยตามและเกิดความ

เลื่อมใสเปลี่ยนใจมานับถือพระรัตนตรัยแทนลัทธิศาสนาเดิมของตน ดูจะไม่ค่อย

สมเหตุสมผลเท่าไรนัก

เมื่อตั้งข้อสังเกตเช่นนี้แล้ว ก็ลองค้นดูว่าพราหมณ์ผู้นี้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่เมื่อใด ครั้งนี้เป็นครั้งแรกใช่หรือไม่ ปรากฏว่าชาณุสโสณิได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคหลายครั้งทั้งก่อนและหลังประกาศตนเป็นอุบาสกแล้ว เรื่องของชาณุสโสณิจึงปรากฏในพระสูตรหลายสูตรทั้งในทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย แต่ไม่พบหลักฐานแน่ชัดว่าครั้งใดเป็นครั้งแรก ดังเช่นที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓ มีใจความว่า

ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคด้วยท่าทีเย้ยหยันว่า "พระสมณ-โคดม ยังปฏิญญาว่า ตนเป็นพรหมจารีอยู่หรือ" ที่ถามเช่นนี้เพราะตามธรรมเนียมพราหมณ์ ผู้จะเรียนพระเวทต้องประพฤติพรหมจรรย์ (หมายถึงเมถุนวิรัติ = ไม่เสพเมถุน) เป็นเวลา ๔๘ ปี แต่พระผู้มีพระภาคทรงอยู่ครองเรือนมาถึง ๒๙ ปี ซึ่งเป็นชีวิตที่เพียบพร้อมด้วยกามสุขทุกประการ แต่เมื่อพระองค์ทรงอธิบายให้ฟัง ก็เข้าใจแจ่มแจ้ง อรรถกถาบรรยายว่า พระดำรัสนั้น สยบชาณุสโสณิพราหมณ์ได้ดุจใช้มนตร์จับงูเห่า หรือดุจใช้เท้าเหยียบคอหอยศัตรู (องฺ.สตฺตก.อ. ๓/๕๐/๑๘๕) และอีกแห่งหนึ่ง คือ ในจูฬหัตถิปโทปมสูตร โอปัมมวรรคของเล่มนี้ ขอให้

ดูคำแนะนำพระสูตรนั้นด้วย

เฉพาะในพระสูตรนี้ อรรถกถาอธิบายว่าที่ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามว่า "กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเจาะจงท่านพระโคดม ท่านพระโคดมเป็นหัวหน้าของกุลบุตรเหล่านั้น... นั้น เพราะชาณุสโสณิไปเห็นภิกษุเหล่านั้นกำลังบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่า ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตผิดแผกไปจากวิถีชีวิตของคนทั่วไป โดยเฉพาะภิกษุเหล่านั้นก่อนออกบวช เป็นกุลบุตรวัยรุ่น จากตระกูลที่ร่ำรวย

เพียบพร้อมไปด้วยกามสุขนานาชนิด ไม่น่าจะมาดำเนินชีวิตเช่นนี้ได้ จึงเข้าไปถามภิกษุเหล่านั้น เมื่อได้รับคำตอบจากภิกษุเหล่านั้นจึงเกิดความเลื่อมใสและเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค หวังจะทูลถามปัญหาหลายอย่าง แต่พระองค์ทรงทราบวาระจิตของชาณุสโสณิว่า จะถามอะไร จึงทรงใช้หลักจิตวิทยาอธิบายสิ่งที่เขาต้องการให้ฟังติดต่อกันไปจนจบกระบวนความโดยไม่ทรงเปิดโอกาสให้ซักถาม กล่าวคือในตอนแรก ทรงยอมรับความเห็นของเขาแล้วทรงอธิบายขยายความไปตามทรรศนะของพระองค์ พราหมณ์จึงไม่มีโอกาสซักถาม เพราะหมดความสงสัยไปแล้ว (ม.มู.อ. ๑/๓๔/๑๒๑)

๕. อนังคณสูตร

๕.๑ ที่มาของชื่อ

อนังคณสูตร แปลว่า สูตรว่าด้วยบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน คำว่า กิเลสเพียงดังเนิน หมายถึง ราคะ โทสะ โมหะ หรือกิเลสที่เป็นมลทินใจ ชื่อพระสูตรนี้ ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๕.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมีท่านพระมหา-

โมคคัลลานะร่วมอยู่ด้วย โดยปรารภภิกษุบางรูปในกลุ่มนั้นผู้ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา เป็นคนโอ้อวดและประพฤติชั่วต่าง ๆ ดังที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวไว้ใน

ตอนท้ายของพระสูตรนี้ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๕.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของอนังคณสูตรเป็นการสนทนาธรรมโดยมีการถาม-ตอบกันระหว่างท่านพระสารีบุตรกับท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้ทำหน้าที่ซักถามแทนเพื่อนภิกษุทั้งหลาย

๕.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระสารีบุตรตั้งประเด็นเป็นอุทเทสนัยขึ้นว่าในโลกนี้มีบุคคลอยู่ ๔ ประเภท คือ (๑) ผู้มีกิเลสเพียงดังเนิน แต่ไม่รู้ตัวว่ามี (๒) ผู้มีกิเลสเพียงดังเนินและรู้ตัวว่ามี (๓) ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน แต่ไม่รู้ตัวว่าไม่มี (๔) ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินและรู้ตัวว่าไม่มี

ท่านเปรียบเทียบให้ฟังว่าในบุคคล ๒ ประเภทแรก ประเภทที่ ๑ เป็นคนต่ำทราม บุคคลประเภทที่ ๒ เป็นคนประเสริฐ ในบุคคล ๒ ประเภทหลัง บุคคลประเภทที่ ๓ เป็นคนต่ำทราม บุคคลประเภทที่ ๔ เป็นคนประเสริฐ

ภาคนิทเทส

ท่านพระมหาโมคคัลลานะเปิดประเด็นเป็นนิทเทสนัยโดยตั้งคำถามเพื่อให้ท่านพระสารีบุตรอธิบายรายละเอียด ดังนี้

ถาม อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัยให้บุคคลผู้มีกิเลสเพียงดังเนินเหมือนกัน แต่แตกต่างกัน และให้บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินเหมือนกัน แต่แตกต่างกัน

ตอบ ในบุคคลผู้มีกิเลสเพียงดังเนิน ๒ ประเภทนั้น บุคคลประเภทที่ ๑ ชื่อว่าเป็นคนต่ำทราม เพราะเป็นไปได้ว่า ความไม่รู้ตัวนั้นทำให้เขาไม่มีฉันทะพยายามที่จะละกิเลสเหล่านั้น เขาจึงมีกิเลสเพียงดังเนินต่อไป และจะมีจิตเศร้าหมองตายไป เหมือนภาชนะสำริดเปื้อนฝุ่นสนิมจับเกรอะกรัง ส่วนบุคคลประเภทที่ ๒ ชื่อว่าเป็นคนประเสริฐ เพราะเป็นไปได้ว่าความรู้ตัวของเขาจะทำให้เขามีฉันทะพยายามที่จะละกิเลสเหล่านั้นให้หมดไปได้ และมีจิตไม่เศร้าหมองตายไป

ในบุคคลผู้มีไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ๒ ประเภทนั้น บุคคลประเภทที่ ๓ ชื่อว่าเป็นคนต่ำทราม เพราะเป็นไปได้ว่า เขาจะมนสิการสุภนิมิต ซึ่งเป็นเหตุให้กิเลสเพียงดังเนินกลับเกิดขึ้นได้อีก และจะทำให้เขามีจิตเศร้าหมองตายไป ส่วนบุคคลประเภทที่ ๔ ชื่อว่าเป็นคนประเสริฐเพราะมีนัยตรงกันข้าม

ถาม กิเลสเพียงดังเนินเป็นอย่างไร

ตอบ กิเลสเพียงดังเนินเป็นชื่อของ อิจฉาวจรที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งหมายถึงความประพฤติตนตามความปรารถนาชั่ว เช่นภิกษุในพระศาสนานี้ ปรารถนาจะปกปิดอาบัติของตนมิให้ผู้อื่นรู้ แต่เมื่อผู้อื่นรู้เข้า ก็จะโกรธและไม่แช่มชื่น ความโกรธและความไม่แช่มชื่นนี้เอง เรียกว่ากิเลสเพียงดังเนิน

สรุปว่า กิเลสเพียงดังเนินซึ่งเป็นชื่อของอิจฉาวจรที่เป็นบาปอกุศลนี้ ถ้าภิกษุรูปใดยังละไม่ได้ ภิกษุรูปนั้นจะไม่ได้รับการสักการะ เคารพ นับถือ บูชา จากเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ภิกษุผู้ละกิเลสเหล่านี้ได้จึงจะได้รับ

เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวจบ ท่านพระมหาโมคคัลลานะขออนุญาตกล่าวเสริมด้วยอุปมาโวหารว่า บุคคลเหล่าใดออกบวชโดยไม่มีศรัทธา เป็นผู้โอ้อวด มีมารยา หลอกลวง ถือตัว กลับกลอก ปากกล้า ไม่สำรวมวาจา ไม่ควบคุมอินทรีย์ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ไม่ประกอบความเพียร ไม่ใส่ใจปฏิบัติธรรม ไม่เคารพสิกขา เป็นคนมักมาก ประพฤติย่อหย่อน มีจิตไม่มั่นคง คิดวนเวียนไปมาแต่สิ่งที่ผิดธรรม เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ท่านพระสารีบุตรถากกิเลสเหล่านี้ออกจากภิกษุเหล่านั้นได้แล้ว เหมือนบุตรช่างรถ ถากไม้คดมีปมให้เป็นล้อรถที่ดีใช้การได้ดังใจนึกของนายช่างรถผู้เชี่ยวชาญ ส่วนผู้ที่ออกบวชด้วยศรัทธามีจริยาวัตรดี เมื่อได้ฟังธรรมบรรยายนี้แล้ว ต่างชื่นชมยินดีที่ท่านพระสารีบุตรช่วยให้ออกจากอกุศลธรรม ให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรมได้

๕.๕ ข้อสังเกต

ในการถาม – ตอบ ระหว่างพระอัครสาวกทั้งสอง มีข้อที่ควรสังเกตบางประการ เช่น มรรยาทในการสนทนาธรรม เมื่อฝ่ายหนึ่งกำลังพูดอยู่ อีกฝ่ายต้องฟังด้วยความเคารพ ไม่พยายามพูดสอด หรือซักถามขัดขึ้น จะต้องรอจนฝ่ายนั้นพูดจบกระบวนความตอนนั้นลงก่อน แล้วขออนุญาตซักถามประเด็นต่อไป หรือพูดเสริมเพื่อสนับสนุน หรือเพื่อแสดงความเห็นของตน ในพระสูตรนี้ ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ขออนุญาตพูดเสริมเมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวจบลงว่า อุปมา มํ อาวุโส สารีปุตฺต ปฏิภาติ แปลว่า ท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ข้ออุปมาปรากฏแก่กระผม หมายความว่า ผมประสงค์จะกล่าวข้ออุปมาอย่างหนึ่ง (เอกํ อุปมํ วตฺตุกาโม อหํ. – (ม.มู.อ. ๑/๖๓/๑๖๓)

ท่านพระสารีบุตรกล่าวอนุญาตว่า ปฏิภาตุ ตํ อาวุโส โมคฺคลฺลาน แปลว่า

ท่านโมคคัลลานะผู้มีอายุ ขอให้ข้ออุปมานั้นปรากฏแก่ท่านเถิด หมายความว่า ท่านจงกล่าวข้ออุปมานั้นเถิด (ตํ วท ตฺวํ. – (ม.มู.อ. ๑/๖๓/๑๖๓)

สำนวนเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายสูตรซึ่งแสดงว่าเป็นสำนวนแบบที่นิยมใช้กันในสมัยนั้น แต่ต้องสังเกตให้ดี เพราะสำนวนที่มีคำปฏิภาตุ มีความหมายหลายอย่างนอกจากขออนุญาตและให้อนุญาตดังปรากฏในพระสูตรนี้

๖. อากังเขยยสูตร

๖.๑ ที่มาของชื่อ

อากังเขยยสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยความหวัง ๑๗ ประการ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๖.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยที่ภิกษุเหล่านั้นมิได้ทูลอาราธนา หรือทูลถามปัญหาก่อน เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทอัตตัชฌาสยะ คือ ทรงแสดงตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง (ม.มู.อ. ๑/๑/๑๖) โดยทรงมุ่งแสดงอานิสงส์ของศีลเป็นสำคัญ (สีลานิสังสทสฺสนตฺถํ - ม.มู.อ. ๑๖๕/๑๕๘)

๖.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของอากังเขยยสูตรเป็นเทสนาโวหาร คือ ทรงอธิบายธรรมตามเนื้อหา ไม่มีการถาม - ตอบ

๖.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคทรงเริ่มต้นพระสูตรนี้ด้วยพระดำรัสว่า □ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์ จงสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้หลาย□ แล้วทรงยกความหวัง ๑๗ ประการขึ้นตั้งเป็นตัวอย่างว่า เมื่อหวังประการใด ในความหวัง ๑๗ ประการ เช่น ถ้าหวังให้เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายรักใคร่ชอบใจ เคารพ และยกย่อง ก็ต้องรักษาศีลให้บริบูรณ์ หมั่นปฏิบัติธรรมที่ทำให้จิตสงบ หมั่นเจริญฌานและวิปัสสนา และเรียนกัมมัฏฐาน (ซึ่งตรัสเรียกว่า การเพิ่มพูนเรือนว่าง)

๖.๕. ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงยกความหวัง ๑๗ ประการ ซึ่งเป็นเรื่องที่คนทั่วไปต้องการอยากได้ มาตั้งเป็นจุดเริ่มแห่งการพัฒนาทางจิตของผู้หวัง คือไม่ ว่าจะหวังอะไรใน ๑๗ ประการนั้น ความสมหวังมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่ผู้หวังต้องลงมือปฏิบัติด้วย แล้วทรงแสดงวิธีปฏิบัติโดยเริ่มจากการรักษาศีล ปฏิบัติธรรม เจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นการพัฒนาทางจิต

๗. วัตถูปมสูตร

๗.๑ ที่มาของชื่อ

วัตถูปมสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๗.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐีซึ่งมีสุนทริกภารทวาชปริพาชกนั่งฟังอยู่ด้วย และทรง

ทราบว่า ปริพาชกนี้เชื่อถือลัทธินหานสุทธิ คือ เชื่อว่าความบริสุทธิ์มีได้เพราะการอาบน้ำลอยบาป จึงทรงแสดงธรรมให้เป็นไปตามอัธยาศัยของปริพาชกนี้

(ม.มู.อ. ๑/๗๘-๗๙/๘๙) เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปรัชฌาสยะ

๗.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของวัตถูปมสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยและมีการถาม-ตอบ

๗.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าจิตเศร้าหมอง ก็หวังได้ว่า จะต้องไปสู่ทุคติ เหมือนผ้าสกปรกที่ช่างย้อมนำไปใส่ลงในน้ำย้อมสีต่าง ๆ ก็หวังได้ว่า ผ้านั้นย้อมได้ไม่ดี สีไม่สดใส ส่วนจิตที่ไม่เศร้าหมอง ก็หวังได้ว่า จะต้องไปสู่สุคติ เหมือนผ้าสะอาด ที่ช่างย้อมนำไปใส่ลงในน้ำย้อมสีต่าง ๆ ก็หวังได้ว่า ผ้านั้นย้อมได้ดี มีสีสดใส

ทรงอธิบายว่า จิตเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลส คือ กิเลสเครื่องเศร้าหมองมี ๑๖ ประการ มีอภิชฌาวิสมโลภะ (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น) เป็นต้น มีปมาทะ (ความประมาท) เป็นที่สุด แล้วตรัสสอนว่าเมื่อภิกษุรู้ชัดว่า อุปกิเลส แต่ละประการ เป็นเครื่องเศร้าหมองของจิต ก็จะเกิดผลต่อไปนี้ (๑) จะละอุปกิเลสประการนั้น ๆ ได้ เมื่อละได้จะเกิดความเลื่อมใสอย่างแน่วแน่ในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ (๒) จะได้ความรู้แจ้งอรรถ ความรู้แจ้งธรรมและความปราโมทย์ที่ได้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย (๓) เมื่อมีความปราโมทย์ก็จะมีปีติ (๔) เมื่อมีปีติ จิตก็สงบ (๕) เมื่อจิตสงบ กายก็สงบ (๖) เมื่อกายสงบ ความสุขก็เกิดขึ้น (๗) เมื่อมีความสุข จิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ

ภิกษุผู้มีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีปัญญาอย่างนี้ แม้จะฉันอาหารที่สกปรกก็ไม่เป็นอันตรายแก่มรรคและผลเลย เหมือนผ้าที่สกปรกเปรอะเปื้อน ถ้าซักด้วยน้ำที่สะอาด ก็ทำให้สะอาดหมดจดได้ หรือทองคำ (ที่อยู่ตามธรรมชาติซึ่งมีหินสกปรกห่อหุ้มไว้) ก็สามารถทำให้เป็นทองคำบริสุทธิ์ได้ด้วยเบ้าหลอมที่ดี

ภิกษุผู้มีสมาธิเช่นนั้นจะมีจิตเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตจิตแผ่ไปสู่หมู่สัตว์ในทิศทั้งปวง ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน เธอรู้ชัดสภาวธรรมที่เรียกว่านิพพานด้วยปัญญาอันยิ่ง และรู้ว่าตนได้บรรลุถึงขั้นสุดท้ายแห่งพรหมจรรย์ที่เรียกว่า “อยู่จบพรหมจรรย์” แล้ว ไม่มีกิจอื่นจะต้องทำอีกต่อไป ทรงย้ำว่า ภิกษุผู้นั้นแล คือ “ผู้อาบสะอาดแล้วด้วยการอาบสะอาดภายใน”

ปริพาชกชื่อสุนทริกภารทวาชะ (ซึ่งนั่งอยู่ไม่ห่างจากพระผู้มีพระภาค เข้าใจว่าพระองค์ทรงสรรเสริญการอาบน้ำลอยบาปอย่างที่ตนเชื่อถือ) จึงทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังแม่น้ำพหุกาเพื่อสรงน้ำหรือ เมื่อตรัสตอบปฏิเสธ ปริพาชกนั้นจึง

กราบทูลว่า แม่น้ำพหุกาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นบุญสถานสำหรับทำพิธีลอยบาป ให้เกิดความบริสุทธิ์สะอาด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนที่ทำกรรมชั่วไว้แล้ว ถึงจะไปอาบน้ำที่ไหน ก็หาทำให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์ได้ไม่ แล้วตรัสสอนให้อาบน้ำในศาสนาของพระองค์ คือ

๑. จงทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งปวง ๒. ไม่พูดเท็จ

๓. ไม่เบียดเบียนสัตว์ ๔. ไม่ลักทรัพย์

๕. มีศรัทธา ๖. ไม่ตระหนี่

ในที่สุด สุนทริกภารทวาชปริพาชกได้ประกาศตนเป็นพุทธมามกะ ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในกาลต่อมา

๗.๕ ข้อสังเกต

ท่านที่อ่านพระสูตรนี้โดยไม่ดูอรรถกถาอาจจะเกิดข้อสงสัยอย่างน้อย ๒ ข้อ คือ

(๑) อาจเห็นว่า พระสูตรนี้มี ๒ ตอน ๒ เรื่อง ผสมอยู่ในพระสูตรเดียว คือในตอนต้นทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายโดยมิได้ทรงเจาะจงผู้ใดโดยเฉพาะ เป็นการตรัสสอนให้ภิกษุเข้าใจธรรมตามสมควรแก่ธรรม ในตอนท้ายเมื่อสุนทริกภารทวาชปริพาชกทูลถามเรื่องการอาบน้ำลอยบาป จึงตรัสตอบตามทรรศนะของพระองค์

(๒) ข้อทูลถามของสุนทริกภารทวาชปริพาชกที่ว่า □ท่านพระโคดมเสด็จไปยังแม่น้ำพาหุกาเพื่อสรงน้ำหรือ (คจฺฉติ ปน ภวํ โคตโม พาหุกํ นทึ สินายิตุ) นั้น อาจเข้าใจได้ ๒ นัย นัยที่ ๑ เข้าใจว่า หลังจากทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายจบลงก็เสด็จไปยังแม่น้ำพาหุกา สุนทริกภารทวาชปริพาชกเห็นกำลังเสด็จไปทางนั้น จึงได้ทูลถามเช่นนั้น นัยที่ ๒ ปริพาชกนั้นนั่งอยู่ในที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายและได้ฟังพระธรรมเทศนามาโดยตลอด เมื่อถึงตอนที่ตรัสสรุปว่า ผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทรงเรียกว่า □ผู้อาบสะอาดแล้วด้วยการอาบสะอาดภายใน□ ปริพาชกนั้นคิดว่าทรงนับถือการอาบน้ำลอยบาปอย่างที่ตนเชื่อถือ จึงทูลถามเช่นนั้น

ถ้าท่านผู้อ่านเปิดดูอรรถกถาดังอ้างไว้ในข้อ ๗.๒ จะพบข้อความดังกล่าวไว้ในข้อ ๗.๒ และ ๗.๔ คือ พระสูตรนี้มีตอนเดียวและเรื่องเดียว เพราะพระผู้มีพระภาคทรงตั้งพระทัยจะทรงแสดงให้เป็นไปตามอัธยาศัยของสุนทริกภารทวาชปริพาชกซึ่งนั่งอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย แต่ทรงใช้กุสโลบายยักย้ายพระธรรมเทศนาโดยทรงเริ่มตรัสกับภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องจิตที่เศร้าหมองและจิตที่ไม่เศร้าหมอง ไปจบลงที่การบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ อยู่จบพรหมจรรย์ ไม่มีกิจอื่นที่จะต้องทำอีก แล้วทรง

โยงเข้าหาอัธยาศัยของสุนทริกภารทวาชปริพาชกผู้เชื่อ นหานสุทธิ (ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการอาบน้ำ) ว่าทรงเรียกผู้บรรลุธรรมว่า เป็นผู้อาบสะอาดแล้วด้วยการอาบ สะอาดภายใน แล้วการณ์ก็เป็นไปดังที่ทรงตั้งพระทัยไว้ทุกประการ

วิธีแสดงธรรมปรารภผู้ฟังคนหนึ่งแต่ตรัสกับอีกคนหนึ่งนั้น มีปรากฏหลายครั้ง เช่น เมื่อมหาอำมาตย์วัสสการพราหมณ์แห่งแคว้นมคธเข้าไปกราบทูลเรื่องที่พระเจ้า อชาตศัตรูจะเสด็จกรีฑาทัพไปโจมตีแคว้นวัชชี เพื่อจะทราบว่าพระองค์ทรงเห็น อย่างไร แต่พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสตอบอะไรกับวัสสการพราหมณ์ กลับรับสั่งเรียก ท่านพระอานนท์มาตรัสถามว่า พวกกษัตริย์ลิจฉวียังปฏิบัติอปริหานิยธรรม ๗ ประการ อยู่หรือ เมื่อท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ยังปฏิบัติอยู่ จึงทรงแสดงอานิสงส์ของ การปฏิบัติอปริหานิยธรรมแต่ละข้อว่า มีแต่จะเจริญไม่มีทางเสื่อม วัสสการพราหมณ์ จึงได้รับคำตอบจากพระองค์โดยทางอ้อม (ดูความละเอียดในมหาปรินิพพานสูตร - ที.ม. (แปล) ๑๐/๑๓๓-๑๓๕/๗๘-๘๑)

๘. สัลเลขสูตร

๘.๑ ที่มาของชื่อ

สัลเลขสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๘.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระมหาจุนทะ ที่ทูลถามเรื่องทิฏฐิและการสลัดทิ้งทิฏฐิ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๘.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสัลเลขสูตรเป็นบรรยายโวหารโดยอาศัยคำปุจฉาเป็นอุทเทส

๘.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ท่านพระมหาจุนทะทูลถามว่า มีทิฏฐิทั้งหลายในโลกนี้ที่เกี่ยวกับอัตตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่ามีอัตตา เช่น พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า เป็นอัตตา) บ้าง ที่เกี่ยวกับโลกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง) บ้าง เมื่อภิกษุมนสิการเพียงเบื้องต้น ก็สละทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้อย่างนั้นหรือ

คำว่า เพียงเบื้องต้น หมายถึง ที่เกิด หรือเหตุเกิดของทิฏฐิแต่ละอย่าง คือท่านพระมหาจุนทะมุ่งหมายทูลถามว่า เพียงแต่มนสิการถึงที่เกิดของทิฏฐิ

ทั้งหลายก็สามารถสลัดทิ้งได้ใช่หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอารมณ์เป็นที่เกิดขึ้น เป็นที่หมักหมม (หรือนอนเนื่องอยู่ในจิต) และเป็นที่ท่องเที่ยว (คือปรากฏตัวออกมาทางวาจาและการกระทำ) ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา" ก็สามารถสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้

จากนั้นทรงอธิบายธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส ๔๔ ประการ โดยทรงให้บทนิยามความหมายของธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสว่า ไม่ใช่สมาบัติ ๘ เพราะทรงเรียกสมาบัติว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่สงบในอริยวินัย ธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสที่ทรงหมายถึงคือวิธีคิดเพื่อขัดเกลากิเลสที่เกิดขึ้นแต่ละอย่าง เช่น เมื่อชนเหล่าอื่นเบียดเบียนกันอยู่ ภิกษุควร

คิดอย่างนี้ว่า □เราจะไม่เบียดเบียนกัน□ ฯลฯ เมื่อชนเหล่านั้นยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน ๆ โดยถือว่า □ทิฏฐิสลัดได้ยาก□ ภิกษุควรคิดอย่างนี้ว่า □เราจะไม่ยึดติดไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน ทิฏฐิสลัดได้ง่าย□

นอกจากนี้ยังทรงแสดงทางหลีกเลี่ยงความชั่ว และอุบายเพื่อความดับสนิทแห่ง กิเลสอีกอย่างละ ๔๔ ประการ ตรัสจบแล้ว รับสั่งให้ท่านพระมหาจุนทะไปนั่งในที่สงัด พิจารณาหลักธรรมที่ตรัสไว้ทั้งหมด ทรงเน้นว่า □นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย□

๘.๕. ข้อสังเกต

ในตอนท้ายของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงสรุปไว้ว่า □จุนทะ เราได้แสดงเหตุแห่งธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส เหตุแห่งจิตตุปบาท เหตุแห่งการหลีกเลี่ยง เหตุแห่งการไปสู่ความเจริญ (และ) เหตุแห่งความดับสนิทไว้แล้วด้วยประการอย่างนี้ เราผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล เอื้อเอ็นดูอนุเคราะห์สาวกทั้งหลาย ได้ทำกิจที่ควรทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว□

นอกจากนี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้บันทึกไว้ตอนจบพระสูตรว่า □พระผู้มีพระภาคตรัสบท ๔๔ บท ทรงแสดงสนธิ ๕ พระสูตรนี้ชื่อสัลเลขสูตรลุ่มลึกเปรียบด้วยสาคร□

ข้อความ ๒ ตอนที่ยกมาเสนอในที่นี้เพื่อให้ท่านผู้อ่านพิจารณาหาคำตอบเอาเองว่า เนื้อหาที่ปรากฏในตอนต้น ๆ กับข้อสรุป ๒ ตอนนี้สอดคล้องต้องกันเพียงใดหรือไม่ และเพื่อให้เข้าใจชัด ควรอ่านอรรถกถาที่ว่าด้วยพระสูตรนี้ประกอบด้วย

๙. สัมมาทิฏฐิสูตร

๙.๑ ที่มาของชื่อ

สัมมาทิฏฐิสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๙.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะพักอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยยกคำกล่าวของคนทั้งหลายขึ้นเป็นอุทเทสนัย เพื่อสนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายที่มาจากที่ต่าง ๆ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๙.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสัมมาทิฏฐิสูตร เป็นการสนทนาธรรมมีการถาม-ตอบ ๒ แบบ คือ (๑) ท่านพระสารีบุตรถามเอง ตอบเอง ที่เรียกว่า กเถตุกามยตาปุจฉา (๒) ภิกษุทั้งหลายถาม ท่านพระสารีบุตรตอบ ภิกษุทั้งหลายถาม ๑๕ ครั้ง แต่ใช้คำถามเดียวกัน

๙.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เนื้อหาของสัมมาทิฏฐิสูตร แบ่งเป็น ๑๖ วาระ คือ (๑) กัมมปถวาระ ว่าด้วยอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถ (๒) อาหารวาระ ว่าด้วยอาหาร (๓) ทุกขวาระ ว่าด้วยทุกขอริยสัจ (๔) ชรามรณวาระ ว่าด้วยชราและมรณะ (๕) ชาติวาระ ว่าด้วยชาติ (๖) ภววาระ ว่าด้วยภพ (๗) อุปาทานวาระ ว่าด้วย อุปาทาน (๘) ตัณหาวาระ ว่าด้วยตัณหา (๙) เวทนาวาระ ว่าด้วยเวทนา (๑๐) ผัสสวาระ ว่าด้วยผัสสะ (๑๑) สฬายตนวาระ ว่าด้วยอายตนะ ๖ (๑๒) นามรูปวาระ ว่าด้วยนามและรูป (๑๓) วิญญาณวาระ ว่าด้วยวิญญาณ (๑๔) สังขารวาระ ว่าด้วยสังขาร (๑๕) อวิชชาวาระ ว่าด้วยอวิชชา (๑๖) อาสววาระ ว่าด้วยอาสวะ

แต่ละวาระแบ่งเป็น ๒ ตอน (๑๖ x ๒ = ๓๒ ตอน) ตอนที่ ๑ เป็นสังเขปนัย คือยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงโดยย่อ ตอนที่ ๒ เป็นวิตถารนัย คือแสดงโดยละเอียดและจบลงด้วยข้อสรุป วาระที่ ๑ ท่านพระสารีบุตรตั้งคำถามขึ้นเอง และตอบเอง วาระที่ ๒ – ๑๖ ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ถาม ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ตอบ แต่ละวาระ มีใจความสำคัญดังนี้

วาระที่ ๑ กัมมปถวาระ

ถาม ที่กล่าวกันว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ ด้วยเหตุอะไรบ้าง พระอริยสาวกจึงชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ตอบ

๑. (สังเขปนัย) เมื่อพระอริยสาวกรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศล รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศล ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

๒. (วิตถารนัย) ท่านพระสารีบุตรอธิบายขยายความว่า

อกุศล ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เช่น การฆ่าสัตว์ เป็นอกุศล การลักทรัพย์ เป็นอกุศล

รากเหง้าแห่งอกุศล ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ

กุศล ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เช่น เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นกุศล เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นกุศล

รากเหง้าแห่งกุศล ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ

(สรุป) เมื่อพระอริยสาวกรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศล รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ ท่านก็ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย ถอนทิฏฐานุสัยและ

มานานุสัยที่ว่า □เป็นเรา□ ได้โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้น เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

วาระที่ ๒ อาหารวาระ

ถาม คำอธิบายแม้อย่างอื่นที่เป็นเหตุชี้บอกว่า พระอริยสาวกชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีหรือไม่

ตอบ มี คือ

(๑) (สังเขปนัย) เมื่อพระอริยสาวกรู้ชัดอาหาร เหตุเกิดแห่งอาหาร ความดับแห่งอาหาร และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาหาร ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวก ก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระ-สัทธรรมนี้

(๒) (วิตถารนัย) ท่านพระสารีบุตรอธิบายขยายความว่า อาหาร ได้แก่ อาหาร ๔ ชนิด เหตุเกิดแห่งอาหาร ได้แก่ ตัณหา ความดับแห่งอาหาร ได้แก่ ความดับแห่งตัณหา และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาหาร ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

(สรุป) เมื่อพระอริยสาวกรู้ชัดอาหาร เหตุเกิดแห่งอาหาร ความดับแห่งอาหาร และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาหารอย่างนี้ ท่านก็ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย ถอนทิฏฐานุสัยและมานานุสัยที่ว่า □เป็นเรา□ ได้โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้น เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

วาระที่ ๓ ทุกขวาระ

ถาม (คำถามเหมือนในอาหารวาระ)

ตอบ มี คือ

(๑) (สังเขปนัย) เมื่อพระอริยสาวกรู้ชัดทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ....

(๒) (วิตถารนัย) ท่านพระสารีบุตรอธิบายความหมายของทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ตามนัยอริยสัจ ๔ โดยละเอียดพอสมควร

ข้อสรุปดำเนินตามนัยแห่งกัมมปถวาระและอาหารวาระทุกประการ

ตั้งแต่วาระที่ ๔ คือ ชรามรณวาระเป็นต้นไป คำตอบดำเนินไปตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาท รูปแบบคำอธิบายดำเนินไปตามอริยสัจ ๔ เหมือนเดิม

๙.๕ ข้อสังเกต

คำว่า สัมมาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ คัมภีร์ปปัญจสูทนี อธิบายว่า มี ๒ ระดับ คือ

(๑) ระดับโลกิยะ เรียกว่า โลกิยสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิของบุคคลผู้เป็นกรรมวาที กล่าวคือผู้เชื่อกรรมและผลแห่งกรรมด้วยกัมมัสสกตาญาณ (ญาณหยั่งรู้ว่า สัตว์มีกรรมเป็นของตน) และสัจจานุโลมิกญาณ (ญาณหยั่งรู้โดยสอดคล้องกับมรรคสัจ)

(๒) ระดับโลกุตตระ เรียกว่าโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ หมายถึงปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรคและอริยผล ได้แก่สัมมาทิฏฐิของพระเสขะและพระอเสขะ

สัมมาทิฏฐิที่ท่านพระสารีบุตรอธิบายว่า พระอริยสาวกมีได้ด้วยเหตุต่าง ๆ นั้นหมายถึงโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ เพราะคำขยายความของผู้มีสัมมาทิฏฐิที่ว่า □มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้□ นั้นเป็นเครื่องยืนยันความจริงข้อนี้ กล่าวคือ คำว่า มีความเห็นตรง หมายถึง มีความเห็น ไม่ข้องแวะกับความเห็นสุดโต่ง ๒ สาย คือ (๑) สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง (๒) อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าอัตตาและโลกขาดสูญ คำว่า มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม หมายถึง มีความเชื่อมั่นในโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ อริยมรรค ๔ อริยผล ๔ และนิพพาน ๑ และคำว่า มาสู่พระสัทธรรมนี้ หมายถึง บรรลุอมตธรรม คือพระนิพพาน (ม.มู.อ. ๑/๘๙/๒๐๙-๒๑๐)

ขอให้สังเกตว่า คำตอบของท่านพระสารีบุตรในแต่ละวาระ ซึ่งมี ๒ ตอน คือ ตอนที่เป็นสังเขปนัยและตอนที่เป็นวิตถารนัยนั้น พระเถระชาวลังกาชื่อมหาสังฆ-รักขิต และคณะศิษย์ผู้ชำระคัมภีร์มัชฌิมนิกายในการทำสังคายนาพระธรรมวินัยที่สำนักมหาวิหาร ได้ตีความต่างกัน คือคณะศิษย์เห็นว่า ท่านพระสารีบุตรแสดงมรรคเบื้องต้น ๒ ประการ (โสดาปัตติมรรค และสกทาคามิมรรค) ไว้ในสังเขปนัย และมรรคเบื้องปลาย ๒ ประการ (อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) ไว้ในวิตถารนัย แต่พระมหาสังฆรักขิตเห็นว่า ท่านแสดงมรรค ๔ ประการไว้ทั้งในสังเขปนัยและวิตถารนัย (ม.มู.อ. ๑/๘๙/๒๑๐)

คำอธิบายของ □อนุสัย□ ดูในบทนำของคัมภีร์ยมก ภาค ๑ - ตอน อนุสยยมกะ

อรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปปัญจสูทนีกล่าวยกย่องท่านพระสารีบุตรว่า แสดง สัมมาทิฏฐิสูตรประดับประดาด้วยเหตุถึง ๖๔ ประการ คือแสดงอริยสัจ ๔ ด้วยเหตุ ๓๒ ประการ และแสดงมรรค ๔ ด้วยเหตุ ๓๒ ประการเช่นนี้ ไม่ปรากฏในพระพุทธพจน์ใด ๆ บรรดาที่ประมวลไว้ในพระไตรปิฎกทั้ง ๕ นิกาย (ม.มู.อ. ๑/๑๐๔/๒๓๙) พระสูตรนี้จึงแสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของท่านพระสารีบุตรอัครสาวก ผู้เลิศทางปัญญาอีกสูตรหนึ่ง

๑๐. มหาสติปัฏฐานสูตร

๑๐.๑ ที่มาของชื่อ

มหาสติปัฏฐานสูตร แปลว่า การเจริญสติปัฏฐาน สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๑๐.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุ ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาวกัมมาส-ธัมมนิคมว่า มีความสนใจในการเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกทาสกรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๑๐.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง - ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยผสมด้วย นับเป็นกระบวนบรรยายที่สมบูรณ์แบบ มีทั้งภาค

อุทเทส ภาคนิทเทส และภาคอานิสงส์ เป็นการบรรยายกัมมัฏฐานที่เข้าใจง่าย

๑๐.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงยกหัวข้อการบรรยายขึ้นเป็นอุทเทสว่า □ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม (อริยมรรค) เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ□

สติปัฏฐาน คือการตั้งสติสัมปชัญญะ เพียรพิจารณากาย เวทนา จิตและธรรม เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้ โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ คือ

(๑) การพิจารณาเห็นกายในกาย (๒) การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

(๓) การพิจารณาเห็นจิตในจิต (๔) การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

ภาคนิทเทส

- การพิจารณาเห็นกายในกาย แบ่งออกเป็น ๖ หมวดคือ

๑. พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ให้เห็นการไหลเข้า ไหลออกติดต่อกันเป็นลำ ยาว สั้นสลับกันไป

๒. พิจารณาอิริยาบถ คือพิจารณาการเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้ความเป็นไปของอิริยาบถนั้น ๆ

๓. พิจารณาสัมปชัญญะ คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย เช่น การก้าวไป การถอยกลับ การคู้แขนเข้า การเหยียดแขนออก โดยกำหนดให้รู้ทันทุกอากัปกิริยานั้น ๆ

๔. พิจารณาสิ่งปฏิกูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด

๕. พิจารณาธาตุ คือ พิจารณา ดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตน ให้เห็นโดยความเป็นธาตุ เหมือนคนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคนั่งแบ่งอวัยวะของโคที่ฆ่าแล้วออกเป็นส่วน ๆ อย่างชำนาญ

๖. พิจารณาซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ กัน ถึง ๙ ลักษณะ เช่น ซากศพที่ตายมาแล้ว ๑ วันถึง ๓ วัน แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกายของตนว่า มีสภาพอย่างเดียวกัน

- การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย คือ พิจารณาความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ (อุเบกขา) ในตัวเอง แบ่งเป็น ๙ ประการคือ

๑. เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๒. เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๓. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๔. เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๕. เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๖. เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๗. เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๘. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๙. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

- การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ พิจารณาจิตของตนให้เห็นสภาวะตามที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ และรู้ชัดตามความเป็นจริง แบ่งเป็น ๑๐ ประการตามสภาวะของจิต เช่น จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ

- การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ พิจารณาว่าในขณะนั้น ๆ มีธรรมอะไรเกิดอยู่ในจิตของตน ก็รู้ชัดธรรมนั้น ๆ แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ

๑. หมวดนิวรณ์ ๒. หมวดขันธ์

๓. หมวดอายตนะ ๔. หมวดโพชฌงค์

๕. หมวดสัจจะ

ตัวอย่างการพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ เช่น เมื่อกามฉันทะภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า □กามฉันทะภายในของเรามีอยู่□ หรือเมื่อกามฉันทะภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า □กามฉันทะภายในของเราไม่มีอยู่□ นอกจากนี้ยังพิจารณาให้รู้ชัดความเกิดแห่งกาม-ฉันทะ ความดับแห่งกามฉันทะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกามฉันทะนั้นด้วย

ภาคอานิสงส์ของสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐานไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ แม้เพียง ๗ วันเป็นอย่างน้อย ก็หวังได้ว่า จะมีผลในปัจจุบันอย่างใดอย่างหนึ่ง ในจำนวนผล ๒ อย่างคือ (๑) จะได้บรรลุอรหัตตผล (๒) ถ้ายังมีอุปาทิเหลืออยู่ จะบรรลุอนาคามิผล

จึงทรงสรุปว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน

๑๐.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสติปัฏฐานไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง ดังปรากฏทั่วไปทั้งในพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก แต่ที่ตรัสไว้เต็มรูปนั้น ก็คือพระสูตรนี้ซึ่งปรากฏในที่นี้ด้วย ในทีฆนิกาย มหาวรรค คือ พระไตรปิฎก

เล่ม ๑๐ ด้วย

ข้อสังเกตต่อไปคือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรใหญ่ ๆ และมีอรรถลึกซึ้งแก่ชาวกุรุ จำนวนหลายสูตร คือ นอกจากพระสูตรที่กำลังพูดถึงอยู่นี้ ยังมีมหานิทานสูตรและมหาสติปัฏฐานสูตรที่ปรากฏในทีฆนิกาย สาโรปมสูตร รุกขูปม-สูตร รัฏฐปาลสูตร มาคัณฑิยสูตร และอาเนญชสัปปายสูตร ที่ปรากฏ ในมัชฌิมนิกายนี้ (ม.มู.อ. ๑/๑๐๖/๒๔๓, ที.ม.อ. ๓๗๓/๓๕๗) ทั้งนี้เพราะชาวกุรุมีความสนใจในการปฏิบัติธรรมกันมาก ดังได้กล่าวไว้ในข้อ ๑๐.๒

มีประเด็นน่าสนใจก็คือมหาสติปัฏฐานสูตรที่ปรากฏในมัชฌิมนิกายนี้มีข้อความเหมือนกับมหาสติปัฏฐานสูตรในทีฆนิกาย มหาวรรค แต่อรรถกถาได้ตั้งชื่อสูตรให้ต่างกันไป กล่าวคือเรียกชื่อสูตรนี้ในมัชฌิมนิกายว่า สติปัฏฐานสูตร และเรียกชื่อสูตรในทีฆนิกายว่า มหาสติปัฏฐานสูตร

สีหนาทวรรค

สีหนาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการบันลือสีหนาท หมายถึงการประกาศอย่างองอาจดุจพญาราชสีห์ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ และตามสาระ

สำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญดังนี้

๑. จูฬสีหนาทสูตร

๑.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬสีหนาทสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาท สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

ที่เรียกว่า สูตรเล็ก (จูฬ) นั้น เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับสีหนาทสูตรอีกสูตรหนึ่ง ได้แก่ พระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ พระสูตรที่ ๑ นี้มีเนื้อหาและความละเอียด

น้อยกว่าพระสูตรที่ ๒ จึงเรียกพระสูตรนี้ว่า จูฬสีหนาทสูตร เรียกพระสูตรที่ ๒ ว่า มหาสีหนาทสูตร (แปลว่าพระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาท สูตรใหญ่)

๑.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภเหตุการณ์ในขณะนั้นว่า มีลาภสักการะเป็นอันมากเกิดแก่พระองค์และภิกษุสงฆ์ แต่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกกลับเสื่อมลาภสักการะจนอดอยากผอมโซไม่มีราศี จึงพากันร้องไห้คร่ำครวญไปตามถนน ตามตรอกซอกซอยน้อยใหญ่ และในที่ชุมชนทั้งหลายว่า "ท่านสมณโคดมเท่านั้นหรือที่เป็นสมณะ เรามิได้เป็นสมณะหรือ สาวกของท่านสมณโคดมเท่านั้นหรือที่เป็นสมณะ สาวกของเรามิได้เป็นสมณะหรือ ทานที่ให้แก่ท่านสมณโคดมและสาวกของท่านสมณโคดมเท่านั้นหรือที่มีผลมาก ทานที่ให้แก่เราและสาวกของเราไม่มีผลมากหรือ ... พระองค์จึงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายบันลือสีหนาทโดยชอบว่า สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ มีในพระศาสนานี้เท่านั้น เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติกะ

๑.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬสีหนาทสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเองโดยตลอด

๑.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงยกประเด็นเป็นอุทเทสนัยขึ้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ ... สมณะที่ ๓ ... สมณะที่ ๔ ก็มี ในธรรมวินัยนี้ ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง เธอทั้งหลายจง บันลือสีหนาทโดยชอบอย่างนี้แล"

ภาคนิทเทส

๑. อ้างธรรม ๔ ประการ

จากนั้น ทรงอธิบายความในอุทเทสนัยต่อไปว่า ถ้าหากอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามว่า "อะไรทำให้พวกท่านมีความมั่นใจ มีกำลังใจในการบันลือสีหนาทอย่างนี้" ให้ตอบว่า "พวกเรามีธรรม ๔ ประการ คือ (๑) มีความเลื่อมใสในพระศาสดา (๒) มีความเลื่อมใสในพระธรรม (๓) บำเพ็ญศีลได้บริบูรณ์ (๔) เพื่อนร่วมปฏิบัติธรรมทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นที่รักเป็นที่พอใจของพวกเรา"

ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกโต้แย้งว่า พวกเขาก็มีความเลื่อมใสในศาสดาในธรรมของพวกเขา บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ตามลัทธิของพวกเขา และพวกเพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติธรรมของพวกเขาก็เป็นที่รักเป็นที่พอใจของพวกเขาเช่นกัน ในเรื่องนี้มีความมุ่งหมายผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร

ทรงสอนให้ตอบแบบย้อนถามว่า ความมุ่งหมายที่พวกเขากล่าวถึงนั้น มีอย่างเดียว หรือมีหลายอย่าง (ทรงชี้แจงว่า คำตอบที่ถูกต้อง คือ มีอย่างเดียว ไม่ใช่หลายอย่าง หมายความว่า ถ้าเขาตอบว่ามีหลายอย่าง แสดงว่าต่างกัน)

ถ้าพวกเขาตอบว่า มีอย่างเดียว ให้ถามต่อไปว่า ความมุ่งหมายนั้น สำหรับผู้มีราคะ หรือผู้ปราศจากราคะ (ทรงชี้แจงว่า คำตอบที่ถูกต้อง คือ สำหรับผู้ปราศจากราคะ ถ้าเขาตอบอย่างอื่น แสดงว่าต่างกัน)

ถ้าพวกเขาตอบว่า สำหรับผู้ปราศจากราคะ ให้ย้อนถามทำนองเดียวกันอีก ๗ คำถามโดยเปลี่ยนจากราคะเป็น (๑) โทสะ (๒) โมหะ (๓) ตัณหา (๔) อุปาทาน (๕) รู้แจ้ง ไม่รู้แจ้ง (๖) ยินดี ยินร้าย (๗) พอใจยินดีในปปัญจธรรม (ธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้า) โดยทรงชี้บอกคำตอบที่ถูกต้องให้ด้วย

๒. อ้างทิฏฐิ ๒ ประการ

ทรงแนะนำให้ตรวจสอบความเป็นสมณะด้วยเรื่องทิฏฐิ ๒ ประการ คือ (๑) ภวทิฏฐิ (ความเห็นว่า มี หมายถึง สัสสตทิฏฐิ คือ ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง) (๒) วิภวทิฏฐิ (ความเห็นว่า ไม่มี หมายถึงอุจเฉททิฏฐิ คือ ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกขาดสูญ) เช่น ถ้าสมณพราหมณ์ใดยึดติดทิฏฐิประการหนึ่ง สมณพราหมณ์นั้นชื่อว่าเป็นผู้ยินร้ายต่อทิฏฐิอีกประการหนึ่ง สมณพราหมณ์ที่ไม่รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดทิฏฐิทั้ง ๒ ประการนั้น ชื่อว่ายังมีราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา อุปาทาน เป็นผู้ไม่รู้แจ้ง เป็นผู้ยินร้าย พอใจในปปัญจธรรม พวกเขาไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

อุปายาส

๓. อ้างอุปาทาน ๔ ประการ

ทรงแนะนำให้ตรวจสอบความเป็นสมณะด้วยเรื่องอุปาทาน ๔ ประการ คือ (๑) กามุปาทาน (๒) ทิฏฐุปาทาน (๓) สีลัพพตุปาทาน (๔) อัตตวาทุปาทาน ที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายมักอ้างว่า รอบรู้อุปาทานทุกอย่าง แต่บัญญัติความรอบรู้อุปาทานไว้เพียงประการใดประการหนึ่งเท่านั้น ไม่บัญญัติให้ครบทุกประการ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเลื่อมใสในศาสดา ในธรรม การบำเพ็ญศีล และความเป็นที่รัก ที่พอใจของเพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติธรรม ก็ไม่เป็นไปในทางที่ชอบ เพราะศาสดาของพวกเขากล่าวไว้ผิด

๔. อ้างหลักปฏิจจสมุปบาท

ในตอนท้าย ทรงอธิบายหลักปฏิจจสมุปบาทว่า อุปาทาน ๔ ประการดังกล่าวเกิดจากตัณหา ตัณหาเกิดจากเวทนา เวทนาเกิดจากผัสสะ ผัสสะเกิดจากสฬายตนะ สฬายตนะเกิดจากนามรูป นามรูปเกิดจากวิญญาณ วิญญาณเกิดจากสังขาร สังขารเกิดจากอวิชชา เมื่อละอวิชชาได้ ทำให้วิชชาเกิดขึ้น อุปาทานทั้ง ๔ ประการ ก็ไม่เกิดขึ้น

๑.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งอีกพระสูตรหนึ่ง เพราะทรงแสดงตาม

เหตุการณ์ที่ท้าทายและตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายโต้ตอบการท้าทายนั้นอย่างมี

เหตุผลและหลักการ สำนวนพระธรรมเทศนานี้จึงเร้าใจผู้อ่านเป็นอย่างยิ่ง ผลแห่งพระธรรมเทศนานี้อาจมองได้ ๒ ทาง คือ

๑. ทางตรง ทรงแนะนำวิธีโต้ตอบที่ชอบธรรมให้ภิกษุทั้งหลายนำไปใช้เพื่อปกป้องพระศาสนา

๒. ทางอ้อม ทรงสอนให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าใจอย่างถูกต้องว่า สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ นั้นมีคุณธรรมอะไรบ้าง เป็นได้ด้วยการปฏิบัติอย่างไร เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นสำรวจตัวเองและปฏิบัติให้ถูกต้องด้วย

๒. มหาสีหนาทสูตร

๒.๑ ที่มาของชื่อ

มหาสีหนาทสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาท สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อสาระของพระสูตรซึ่งกล่าวถึงการบันลือสีหนาทครั้งสำคัญยิ่งของพระผู้มีพระภาค แต่ชื่อที่ตรัสไว้ตอนท้ายของพระสูตรนี้คือ โลมหังสนบรรยาย แปลว่า ธรรมบรรยายที่ทำให้เกิดขนลุกชูชัน

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระสารีบุตร ขณะประทับอยู่ ณ ราวป่านอกเมืองด้านทิศตะวันตกของกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี โดยทรงปรารภคำกราบทูลของท่านพระสารีบุตรเรื่องโอรสของเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ชื่อสุนักขัตตะ กล่าวตู่พระองค์ในที่ชุมชนซึ่งเป็นเหตุให้มีการโจษขานกัน พระเถระได้ยินคำกล่าวนี้ขณะเที่ยวบิณฑบาตในกรุงเวสาลี เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติ กะ

๒.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาสีหนาทสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง – ตอบเอง เช่นเดียวกับ จูฬสีหนาทสูตร

๒.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า เจ้าสุนักขัตตะผู้เป็นโอรสของเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งได้กล่าวในที่ชุมชนในกรุงเวสาลีว่า “สมณโคดมไม่มีญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ สมณโคดมแสดงธรรมที่ประมวลมาด้วยความตรึกที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิด แจ่มแจ้งได้เอง ธรรมที่สมณโคดมแสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น”

ภาคนิทเทส

ตอนที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเจ้าสุนักขัตตะเป็นโมฆบุรุษ (คนโง่ คนพาล) เป็นคนมักโกรธกล่าวคำนั้นด้วยความโกรธ โดยคิดจะติเตียน แต่กลับสรรเสริญพระองค์ว่า “ธรรมที่สมณโคดมแสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น”

ทรงย้ำว่าเจ้าสุนักขัตตะไม่รู้ซึ้งถึงพระพุทธคุณ ๙ และพระญาณหรือวิชชา ๓ คืออิทธิวิธญาณ ทิพพโสตญาณ และเจโตปริยญาณของพระองค์

ตอนที่ ๒ ตรัสว่า พระองค์ทรงมีตถาคตพละ คือกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงปฏิญญาฐานะที่องอาจบันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัททั้งหลายได้ แล้วทรงอธิบายตถาคตพละ ๑๐ ประการโดยละเอียด และทรงสรุปตอนนี้ว่า “ใครก็ตามที่กล่าวอย่างที่เจ้าสุนักขัตตะกล่าว ถ้าไม่ละวาจานั้น ไม่ละความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น จะดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้”

ตอนที่ ๓ ตรัสว่า พระองค์ทรงมีเวสารัชชญาณ ๔ ประการ ที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัททั้งหลายได้ แล้วทรงอธิบายเวสารัชชญาณ ๔ ประการโดยละเอียด และทรงสรุปยืนยันไว้เช่นเดียวกับตอนที่ ๒

ตอนที่ ๔ ตรัสถึงบริษัท ๘ จำพวก คือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุมหาราชบริษัท ดาวดึงสบริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัทว่า พระองค์ทรงเข้าสู่บริษัทเหล่านี้หลายร้อยหลายพันครั้ง โดยไม่ทรงรู้สึกสะทกสะท้าน ทรงรู้สึกองอาจกล้าหาญตลอดเวลา เพราะทรงมีเวสารัชชญาณ ๔ ประการ แล้วทรงสรุปลงอย่าง ๒ ตอนข้างต้น

ตอนที่ ๕-๖ ตรัสถึงกำเนิด ๔ ชนิด และคติ ๕ ประการ เพื่อทรงยืนยันว่าทรงมีพระญาณหยั่งรู้เรื่องเหล่านี้โดยแจ่มแจ้งไม่ใช่ประมวลมาด้วยความตรึก แล้วทรงสรุปอย่าง ๓ ตอนข้างต้น

ตอนที่ ๗ ตรัสว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญพรหมจรรย์มีองค์ ๔ มาแล้ว คือ (๑) ทรงบำเพ็ญตบะ และทรงบำเพ็ญอย่างยอดเยี่ยม (๒) ทรงประพฤติวัตรถือสิ่งเศร้าหมองและทรงประพฤติอย่างยอดเยี่ยม (๓) ทรงประพฤติวัตรกีดกันบาป และประพฤติอย่างยอดเยี่ยม (๔) ทรงประพฤติสงัด และประพฤติอย่างยอดเยี่ยม ทรงอธิบายวิธีบำเพ็ญพรหมจรรย์เหล่านี้โดยละเอียดพิสดาร ทำให้ทราบพุทธประวัติตอนนี้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ตอนที่ ๘ ทรงเล่าถึงการทดลองบำเพ็ญธรรมตามลัทธิที่มีอยู่ขณะนั้น คือ

๑. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาหาร (อาหารสุทธิ) พระองค์จึงทรงอดพระกระยาหาร ก็ไม่ทรงได้ญาณอะไร

๒. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะสังสารวัฏ (สังสารสุทธิ) คือเวียนว่ายตายเกิดไปเรื่อย ๆ ก็บริสุทธิ์เอง ทรงเล่าว่าพระองค์ทรง ทราบ (หลังจาก

ตรัสรู้) ว่า ลัทธินี้ใช้ไม่ได้ เพราะในภพภูมิต่าง ๆ พระองค์ทรงท่องเที่ยวมาแล้ว ล้วนไม่อาจให้บริสุทธิ์ได้ นอกจากพรหมโลกชั้นสุทธาวาสซึ่งพระองค์ยังไม่เคยไปอุบัติ เพราะผู้ไปอุบัติในชั้นนี้ก็บริสุทธิ์ได้เลยไม่ต้องกลับมาเกิดในมนุษยโลกอีก

๓. ลัทธิที่ถือว่าความบริสุทธิ์มีได้เพราะการเกิด (อุปปัตติสุทธิ) ทรงอธิบายเหมือนลัทธิสังสารสุทธิ

๔. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาวาส (อาวาสสุทธิ) ทรงอธิบายไว้เหมือนลัทธิสังสารสุทธิ

๕. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบูชายัญ (ยัญญสุทธิ) ทรงอธิบายว่า ทรงเคยบูชายัญต่าง ๆ มาแล้วเหมือนกัน

๖. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบำเรอไฟ (อัคคิปาริจริย-สุทธิ) ทรงอธิบายว่า ทรงเคยบำเรอไฟมาแล้วเหมือนกัน

๗. ลัทธิที่ถือว่า คนที่อยู่ในปฐมวัยเท่านั้น มีปัญญาเฉลียวฉลาด พอล่วงกาลผ่านวัยมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี ๑๐๐ ปี ปัญญาของเขาก็เสื่อมไป ทรงอธิบายว่า ไม่จริง ทรงยกพระองค์เองซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เป็นตัวอย่าง

ภาคนิคมน์

ท่านพระนาคสมาละซึ่งกำลังยืนถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคอยู่ตลอดเวลาที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ เมื่อพระองค์ตรัสจบลง ได้กราบทูลว่า ท่านเกิดขนลุกชูชันขึ้น ทูลถามว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร ตรัสตอบว่าชื่อโลมหังสนบรรยาย

๒.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับพระผู้มีพระภาคอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง ยากจะหาได้จากที่อื่นโดยเฉพาะพุทธประวัติตอนต้น ๆ เมื่อทรงแสวงหาโมกขธรรม เรา

ไม่ค่อยทราบกันว่าทรงศึกษาลัทธิอะไรบ้าง ทรงทดลองปฏิบัติตามลัทธิอะไรบ้าง เราทราบกันแต่เพียงว่า ทรงศึกษาจากดาบส ๒ องค์ คือ อาฬารดาบส กาลามโคตร

และอุทกดาบส รามบุตร ผู้ทำให้พระองค์ทรงบรรลุสมาบัติ ๘ นอกจากนี้ยังให้ความรู้เกี่ยวกับองค์คุณของพระพุทธเจ้าที่เป็นเหตุให้ทรงประกาศยืนยันความเป็นพระพุทธเจ้า อย่างองอาจดุจพญาราชสีห์

ในกระบวนการอธิบายความ นับได้ว่า พระสูตรนี้มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ผู้อ่านจะอ่านด้วยความตื่นเต้นเร้าใจตลอดเรื่อง จึงไม่น่าแปลกใจที่ท่านพระนาค-สมาละกราบทูลในตอนท้ายพระสูตรว่า พระสูตรนี้ทำให้ท่านรู้สึกขนลุกชูชัน

๓. มหาทุกขักขันธสูตร

๓.๑ ที่มาของชื่อ

มหาทุกขักขันธสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยกองทุกข์ สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้ง

ตามเนื้อหาสาระของพระสูตร เนื่องจากทุกขักขันธสูตรมี ๒ สูตร มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกัน แต่พระสูตรนี้มีรายละเอียดมากกว่า จึงเรียกชื่อว่า มหาทุกขัก-

ขันธสูตร

๓.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภคำถามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกที่ภิกษุเหล่านั้นนำมากราบทูลให้ทรงทราบ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๓.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาทุกขักขันธสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบ และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๓.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ภิกษุพวกหนึ่งเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกในกรุงสาวัตถี ได้รับคำถามของนักบวชพวกนั้นมากราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ คำถามนั้นว่าดังนี้

- พระสมณโคดมบัญญัติการละกามทั้งหลาย พวกเราก็บัญญัติการละกามทั้งหลาย
- พระสมณโคดมบัญญัติการละรูปทั้งหลาย พวกเราก็บัญญัติการละรูปทั้งหลาย
- พระสมณโคดมบัญญัติการละเวทนาทั้งหลาย พวกเราก็บัญญัติการละเวทนาทั้งหลาย
- ในข้อนี้มีความผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร ระหว่างคำสอนของพระสมณโคดมกับคำสอนของพวกเรา

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุเหล่านั้นตอบโต้วาทะของนักบวชพวกนั้น โดยให้ตั้งคำถามย้อนกลับว่า

๑. อะไรเป็นเหตุแห่งกามทั้งหลาย
๒. อะไรเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย
๓. อะไรเป็นการสลัดออกจากกามทั้งหลาย
๔. อะไรเป็นคุณแห่งรูปทั้งหลาย
๕. อะไรเป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย
๖. อะไรเป็นการสลัดออกจากรูปทั้งหลาย
๗. อะไรเป็นคุณแห่งเวทนาทั้งหลาย
๘. อะไรเป็นโทษแห่งเวทนาทั้งหลาย
๙. อะไรเป็นการสลัดออกจากเวทนาทั้งหลาย

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงย้ำว่า คำถามเหล่านี้นอกจากพระองค์และสาวกของพระองค์ ไม่มีผู้ใดสามารถตอบให้ถูกต้องสมบูรณ์ได้ เพราะมิใช่วิสัยของคนเหล่าอื่น จากนั้นทรงตอบคำถามเหล่านี้โดยลำดับ มีใจความสำคัญดังนี้

๑. กามทั้งหลาย หมายถึง กาม ๕ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (สัมผัส) ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ กาม ๕ ประการนี้เป็นเหตุ ให้เกิดสุข และโสมนัสได้ จึงเรียกว่า กามคุณ ๕

๒. กามเหล่านี้เป็นเหตุให้ทำงาน ผู้ทำงานต้องได้รับทุกข์นานาชนิด เช่น

ทุกข์จากการตรากตรำทำงาน ทุกข์จากความหนาว ความร้อน ลม แดด จากถูกสัตว์ เช่น เหลือบ ยุง ขบ กัด จากความหิว ความกระหาย นี้ชื่อว่าโทษแห่ง กามทั้งหลาย

ผู้ทำงานแต่ไม่ได้รับผล ก็เป็นทุกข์ ผู้ทำงานจนได้รับผลก็เป็นทุกข์ในการรักษาผลงานนั้นมิให้ถูกภัยต่าง ๆ เช่น โจรภัย ราชภัย อุทกภัย นี้ก็ชื่อว่า โทษแห่งทุกข์ทั้งหลาย

นอกจากนี้ กามทั้งหลายยังเป็นเหตุให้เกิดโทษต่าง ๆ เช่น เป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทกันในวงการต่าง ๆ เช่น พระราชาทะเลาะกับพระราชา กษัตริย์ทะเลาะกับกษัตริย์ พราหมณ์ทะเลาะกับพราหมณ์ คหบดีทะเลาะกับคหบดี

ตลอดจนการทะเลาะกันในครอบครัว การทะเลาะวิวาทเป็นเหตุให้ประหัตประหารฆ่าฟันกันด้วยศัสตราอาวุธต่าง ๆ ซึ่งก่อให้เกิดการบาดเจ็บและถึงเสียชีวิตก็มี กามทั้งหลายเป็นเหตุให้มีการทำทุจริตอีกหลายประการ ที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในทุคติ

๓. การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในกามทั้งหลาย ชื่อว่าการสลัดออกจากกามทั้งหลาย

๔. ความงดงาม ความเปล่งปลั่งแห่งรูปทั้งหลาย เป็นคุณแห่งรูปทั้งหลาย

๕. ความงดงาม ความเปล่งปลั่งแห่งรูปทั้งหลาย เสื่อมคลายไปเมื่อคราวอาพาธ เมื่อชรา และร่างกายกลายเป็นซากศพเมื่อมรณะ นี่เองคือโทษแห่งรูป ทั้งหลาย

๖. การกำจัดความกำหนัดด้วยความพอใจ การละความกำหนัดด้วยความพอใจในรูปทั้งหลาย ชื่อว่า การสลัดออกจากรูปทั้งหลาย

๗. ความไม่มุ่งเบียดเบียนกันขณะอยู่ในปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน เป็นคุณแห่งเวทนาทั้งหลาย

๘. การที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไป เป็นโทษแห่งเวทนา

๙. การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในเวทนาทั้งหลาย ชื่อว่าการสลัดออกจากเวทนาทั้งหลาย

สรุป สมณะหรือพราหมณ์พวกใดก็ตาม ไม่รู้ชัดคุณ โทษ และการสลัดออก

จากกามทั้งหลาย จากรูปทั้งหลาย และจากเวทนาทั้งหลายตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นไม่มีทางรอบรู้กามทั้งหลาย รูปทั้งหลาย และเวทนาทั้งหลายได้เอง หรือชักชวนผู้อื่นให้รู้ได้และปฏิบัติตามจนรอบรู้ได้ ในทางตรงกันข้าม สมณะหรือพราหมณ์พวกใดก็ตามรู้ชัดคุณ โทษ และการสลัดออกจากกามทั้งหลาย จากรูปทั้งหลายและจากเวทนาทั้งหลายตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์

พวกนั้น ย่อมรอบรู้กามทั้งหลาย รูปทั้งหลาย และเวทนาทั้งหลายได้เอง หรือ

ชักชวนผู้อื่นให้รู้ตามได้และปฏิบัติตามจนรอบรู้ได้

๓.๕ ข้อสังเกต

๑. ขอให้สังเกตว่า ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคก็ทรงบันลือสีหนาทประกาศท้าทายว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์พวกใดตอบคำถามของพระองค์ได้ นอกจากพระองค์เองและสาวกของพระองค์ เหมือนกับที่ทรงบันลือสีหนาทประกาศท้าทายว่าในลัทธิของศาสดาอื่นไม่มีสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ นอกจากพระพุทธศาสนาดังปรากฏในพระสูตรที่ ๑ ของสีหนาทวรรคนี้ ด้วยเหตุนี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงจัดพระสูตรนี้เข้าไว้ในสีหนาทวรรคด้วย

๒. ขอให้สังเกตว่า ทำไมพระองค์ทรงประกาศท้าทายว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์พวกใดสามารถตอบคำถามของพระองค์ได้ ท่านผู้อ่านลองวิเคราะห์

คำถามและคำตอบที่ทรงแสดงไว้ให้ถี่ถ้วน จะพบว่า คำว่า รู้ชัด ก็ดี รอบรู้ ก็ดี ไม่ใช่

รู้ธรรมดา แต่รู้ด้วยปรีชาญาณขั้นอริยมรรค เพราะสิ่งที่จะต้องรู้ไม่ใช่เรื่องธรรมดา แต่เป็นตัวปัญหา สมุทัย นิโรธ และนิโรธคามินีปฏิปทาของปัญหา เรียกรวมว่า ต้องรู้อริยสัจ ๔ ประการ นั่นเอง

พระสูตรนี้จึงมีความสำคัญน่าศึกษาอย่างยิ่งอีกพระสูตรหนึ่ง

๔. จูฬทุกขักขันธสูตร

๔.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬทุกขักขันธสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยกองทุกข์ สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรเช่นเดียวกับมหาทุกขักขันธสูตร

๔.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่เจ้ามหานามะ ขณะประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ โดยทรงตอบข้อสงสัยในธรรมของเจ้ามหานามะ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๔.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬทุกขักขันธสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง โดยมีข้อสงสัยในธรรมของเจ้ามหานามะเป็นอุทเทส

๔.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

เจ้ามหานามะกราบทูลว่า พระองค์ทรงรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต แต่ก็ทรงรู้สึกว่า บางคราวยังถูกโลภะบ้าง โทสะบ้าง และโมหะบ้าง ครอบงำพระทัยของพระองค์ จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าธรรมอะไรเล่าที่พระองค์ยังละไม่ได้ภายใน ซึ่งเป็นเหตุให้โลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ครอบงำพระทัยของพระองค์เป็นบางครั้งบางคราว

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรมที่เจ้ามหานามะยังทรงละไม่ได้ คือ ธรรมภายใน ถ้าทรงละได้ จะไม่ทรงครองเรือน ไม่ทรงบริโภคกาม แต่เพราะยังทรงละไม่ได้ เจ้ามหานามะจึงยังทรงครองเรือนยังทรงบริโภคกามอยู่

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า ถึงอริยสาวกเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า □กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่□ แม้เป็นผู้ปราศจากกามทั้งหลายและปราศจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว แต่ถ้ายังไม่บรรลุถึงปีติและสุขหรือกุศลธรรมอื่นที่สงบกว่าฌานทั้งสองนั้น ก็ยังจะต้องเวียนกลับมาหากามทั้งหลายอีกแน่นอน (ข้อความตรงนี้ อรรถกถาอธิบายว่า แม้เจ้ามหานามะทรงบรรลุโสดาปัตติผลและสกทาคามิผลแล้ว แต่ถ้ายังไม่

บรรลุอนาคามิผลและอรหัตตผล ก็จะกลับมาหากามทั้งหลายอีก - ม.มู.อ. ๑/๗๗/๓๘๕-๓๘๖)

จากนั้นทรงเล่าเรื่องการปฏิบัติของพระองค์เองตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้ ให้เจ้ามหานามะทรงสดับ กล่าวโดยสรุป ทรงแสดงถึงคุณแห่งกามและโทษแห่งกามทั้งหลาย เหมือนที่ตรัสไว้ในมหาทุกขักขันธสูตร ส่วนการสลัดออกจากกามทั้งหลาย ทรงเล่าการสนทนาเรื่องความเชื่อและการปฏิบัติวัตรตามลัทธินิครนถ์ ซึ่งพระองค์ทรงพิสูจน์ให้คู่สนทนาคือนักบวชพวกหนึ่งในลัทธินิครนถ์เข้าใจว่า พวกนิครนถ์ไม่รู้ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอย่างแท้จริง การปฏิบัติวัตรเช่นนั้นจึงไม่ได้ผลอะไร เมื่อพวกเขาทูลถามว่าพระองค์กับพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ ใครมีความสุขยิ่งกว่า ก็ทรงพิสูจน์ให้พวกเขาเข้าใจและยอมรับว่าพระองค์ทรงมีความสุขยิ่งกว่า โดยทรงอ้างความสุขในผลสมาบัติว่าพระองค์ทรงสามารถประทับนั่งนิ่งเสวยปีติและสุขได้นานถึง ๗ วัน ๗ คืน โดยมิได้เปลี่ยนพระอิริยาบถ แต่พระเจ้าพิมพิสารทรงทำไม่ได้

๔.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า ในพระสูตรนี้ก็มีการบันลือสีหนาทประกาศท้าทายไว้เหมือนกัน คือ ทรงประกาศท้าทายต่อพวกนิครนถ์ ท่านจึงจัดพระสูตรนี้เข้าไว้ในสีหนาทวรรคด้วย

เนื้อหาของพระสูตรนี้ เน้นการบรรลุอนาคามิมรรค อนาคามิผลซึ่งเจ้ามหานามะเจ้าของปัญหายังไม่ทรงบรรลุ จึงทรงมุ่งอธิบายให้เจ้ามหานามะทรงเข้าพระทัย จนทรงหมดความสงสัยในธรรม ดังข้อความท้ายพระสูตรว่า "เจ้าศากยะพระนามว่า มหานามะ ทรงมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค"

๕. อนุมานสูตร

๕.๑ ที่มาของชื่อ

อนุมานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการเปรียบเทียบตนกับผู้อื่น ชื่อนี้ตั้งตาม เนื้อหาสาระของพระสูตร ซึ่งเน้นการอนุมานตน อรรถกถากล่าวว่าโบราณาจารย์เรียกพระสูตรนี้อีกชื่อหนึ่งว่า ภิกขุปาฏิโมกขสูตร เพราะเน้นการพิจารณาสำรวจตนวันละ ๓ ครั้งว่า มีกิเลสเท่านี้หรือไม่ (ม.มู.อ. ๑/๑๘๔/๓๙๑)

๕.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระมหาโมคคัลลานะแสดงแก่ภิกษุจำนวนหนึ่ง ขณะพักอยู่ ณ เภสกฬาวัน เขตเมืองสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ โดยปรารภปวารณากรรมของภิกษุบางรูปที่เป็นผู้ว่ายาก เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๕.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของอนุมานสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๕.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระมหาโมคคัลลานะยกการปวารณาขึ้นตั้งเป็นอุทเทสนัยว่า ถ้าภิกษุใดปวารณาว่า ขอให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนตนได้ แต่ภิกษุนั้นเป็นผู้ว่ายาก มีธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่ยอมรับคำพร่ำสอนโดยเคารพ เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายจึงเข้าใจว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่ควรว่ากล่าว ไม่ควรพร่ำสอนและไม่ควรไว้วางใจ

ภาคนิทเทส

ท่านพระมหาโมคคัลลานะนำข้อความในภาคอุทเทสมาตั้งเป็นประเด็นปัญหาแล้วถามเองตอบเองตามลำดับดังนี้

๑. ถาม - ตอบ เรื่องธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ๑๖ ประการ เช่น เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจของความปรารถนานั้น

๒. ถาม - ตอบ เรื่องธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย ๑๖ ประการ เช่น เป็นผู้ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกอยู่ในความปรารถนานั้น

๓. ยกธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ๑๖ ประการ และธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย ๑๖ ประการ มาตั้งเป็นข้ออนุมานตนแต่ละประการ เช่น ควรอนุมานตนเองว่า

บุคคลผู้มีความปรารถนาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจของความปรารถนาชั่วนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเรามีความปรารถนาเช่นนั้น ตกอยู่ในอำนาจของความ

ปรารถนาเช่นนั้น เราเองก็จะไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่นเหมือนกัน เมื่อรู้อย่างนี้แล้วควรคิดว่า เราจักเป็นผู้ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกอยู่ในอำนาจของความปรารถนาชั่วนั้น

๔. ยกธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ๑๖ ประการ และธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย ๑๖ ประการมาตั้งเป็นหัวข้อพิจารณาตนเองแต่ละประการ เช่น ควรพิจารณาตนอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจของความปรารถนาชั่วจริงหรือ ถ้ารู้ว่า จริง ก็ควรพยายามละเสีย แต่ถ้ารู้ว่าตนเองไม่มีความปรารถนาชั่วนั้น ทั้งไม่ตกอยู่ในอำนาจของความปรารถนาชั่วนั้น ก็ควรศึกษาและปฏิบัติตามกุศลธรรมทั้งหลายอย่างต่อเนื่องทั้งกลางวันและกลางคืน พึงอยู่ด้วยปีติและ

ปราโมทย์โดยแท้

๕. ท่านสรุปด้วยอุปมาโวหารว่า สตรีหรือบุรุษแรกรุ่นที่ชอบแต่งตัว เมื่อส่อง กระจกดูหน้าหรือมองดูใบหน้าในภาชนะน้ำที่ใสสะอาด ถ้าพบไฝหรือฝ้าที่ใบหน้า ก็จะพยายามกำจัดไฝหรือฝ้านั้นออกไป แต่ถ้าไม่พบ จะรู้สึกพอใจ ข้อนี้ฉันใด ภิกษุ ก็ควรพิจารณาสำรวจดูตนเอง ฉันนั้น

๕.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า คำว่า อนุมาน ที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะใช้ในที่นี้มีความหมายพิเศษมิใช่ความหมายตามรูปศัพท์ กล่าวคือ คำนี้แปลตามศัพท์ว่า การคำนวณ การคาดคะเน

ในปรัชญาอินเดีย ใช้คำนี้เป็นชื่อประมาณคือเครื่องมือสำหรับหาความรู้

แบบหนึ่ง เรียกว่า อนุมานประมาณ คำ อนุมาน ในปรัชญาอินเดีย แปลว่า รู้ตาม หมายถึงรู้ตามความรู้ขั้นประจักษ์ หรือประจักษประมาณ คือใช้ความรู้ขั้นประจักษ์เป็นสื่อ อนุมานไปหาความรู้อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ประจักษ์ในขณะนั้น เช่น เห็นควันไฟพุ่งขึ้นที่ปล่องไฟ ขณะนั้นยังไม่เห็นไฟ แต่อนุมานได้ว่า ที่ปล่องไฟนั้นมีไฟอยู่ด้วย เพราะมีหลักการทั่วไปว่า ที่ใดมีควันไฟ ที่นั้นย่อมมีไฟอยู่ด้วยเสมอ

ในพระสูตรนี้ ท่านพระมหาโมคคัลลานะใช้คำอนุมาน หมายถึงการเปรียบเทียบหรือเทียบเคียงกับตนเอง เป็นกระบวนวิธีพิจารณาสำรวจตรวจสอบตัวเองโดยใช้หลักธรรม ๒ หมวด คือ ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ๑๖ ประการ กับธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย ๑๖ ประการ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม มาตั้งเป็นมาตรการสำหรับพิจารณาเปรียบเทียบควบคู่กันไปทั้ง ๒ หมวด และแยกพิจารณาเป็น ๒ ลักษณะ ลักษณะแรกให้พิจารณาว่า ถ้าคนอื่นมีธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ตนเองไม่รัก ไม่ชอบเขา ฉันใด ถ้าตนเองเป็นเช่นนั้นบ้าง คนอื่นก็ไม่รักไม่ชอบตน ฉันนั้น คิดได้ดังนี้แล้วให้ปฏิบัติธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

ลักษณะที่ ๒ ให้พิจารณาว่า ตนมีธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายากหรือไม่ ถ้ามีให้ละเสีย ถ้าไม่มีให้ศึกษาและปฏิบัติเช่นนั้นสืบไป

ท่านพระมหาโมคคัลลานะเปรียบวิธีการอนุมานของท่านว่า เหมือนคนสำรวจใบหน้าของตนในกระจกหรือในภาชนะน้ำ

๖. เจโตขีลสูตร

๖.๑ ที่มาของชื่อ

เจโตขีลสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ซึ่งกล่าวถึงกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการ

๖.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนาของภิกษุเหล่านั้น เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๖.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของเจโตขีลสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง - ตอบเอง และมีอุปมา อุปไมยผสม

๖.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงยกประเด็นขึ้นเป็นอุทเทสนัยว่า ภิกษุรูปใดยังละกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการไม่ได้ และยังตัดกิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการไม่ขาด เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุรูปนั้นจะเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนานี้

ภาคนิทเทส

๑. ทรงอธิบายว่า กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการ ที่ภิกษุยังละไม่ได้ คืออะไรบ้าง

๒. ทรงอธิบายว่า กิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการ ที่ภิกษุยังตัดไม่ขาด คืออะไรบ้าง

๓. ทรงอธิบายว่า กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการ ที่ภิกษุละได้แล้ว คืออะไรบ้าง

๔. ทรงอธิบายว่า กิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการ ที่ภิกษุตัดได้ขาดแล้ว คืออะไรบ้าง

๕. ทรงอุปมาว่า ภิกษุผู้มีองค์ ๕ คือ มีอิทธิบาท ๔ ที่ประกอบด้วยปธาน-สังขาร (ความเพียรมุ่งมั่น) และมีความเพียรยิ่งอีก ๑ จะละกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการได้ ตัดกิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการได้ขาด ถึงความเจริญงอกงาม

ไพบูลย์ในพระศาสนานี้ได้แน่นอน เหมือนลูกไก่ในฟองไข่ที่แม่ไก่กกไว้อย่างดี ให้ความอบอุ่นอย่างสม่ำเสมอ ลูกไก่นั้นก็จะใช้จะงอยปากเจาะเปลือกไข่ออกมา ได้เองโดยสวัสดิภาพ

๖.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้มีความชัดเจนและสมบูรณ์ในตัวเองโดยไม่ต้องอาศัยคำอธิบายจากอรรถกถาก็เข้าใจได้ดี สาระสำคัญของพระสูตรนี้มุ่งพัฒนาจิต จากระดับปุถุชนให้พัฒนาขึ้นถึงระดับอริยบุคคล เหมาะสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมทั่วไป ไม่เฉพาะแต่พระภิกษุเท่านั้น

๗. วนปัตถสูตร

๗.๑ ที่มาของชื่อ

วนปัตถสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการอยู่ป่า ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ซึ่งทรงแสดงเหตุผลของการอยู่ป่าไว้อย่างพิสดาร

๗.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยมีพระประสงค์ให้ภิกษุเหล่านั้นมองเห็นเหตุผลและประโยชน์ของการอยู่ป่า เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๗.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของวนปัตถสูตรเป็นบรรยายโวหารโดยไม่มีการถาม-ตอบ

๗.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในพระเชตวันขณะนั้นว่า พระองค์จะทรงแสดงธรรมบรรยายว่าด้วยการอยู่ป่าให้ฟัง จงตั้งใจฟังให้ดี เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงทรงแสดงเหตุผลการอยู่ป่า ๔ ประการ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใด (๑) สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ (๒) จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น (๓) อาสวะที่ยังไม่สิ้น ก็ยังไม่สิ้นไป (๔) ไม่บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งเป็นธรรมยอดเยี่ยม (หมายถึงอรหัตตผล) ที่ยังไม่บรรลุ (๕) ทั้งแสวงหา ปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตได้โดยยากอีกด้วย ป่านั้นไม่ควรอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ให้หลีกออกไปเสีย

๒. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใด แม้จะแสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตได้โดยง่าย แต่ถ้าสติยังไม่ปรากฏ จิตยังไม่ตั้งมั่น อาสวะยังไม่สิ้นไป และยังไม่บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ป่านั้นก็ไม่ควรอยู่ เพราะมิใช่บวชเพื่อแสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต

๓. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใด แสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตได้โดยยาก แต่ถ้าสามารถทำให้สติปรากฏได้ ทำให้จิตตั้งมั่นได้ ทำให้อาสวะสิ้นไปได้ และสามารถ บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะได้ ป่านั้นก็ควรอยู่

๔. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใด แสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตได้ง่ายด้วย และสามารถทำให้สติปรากฏ ทำให้จิตตั้งมั่น ทำให้อาสวะสิ้นไป และทำให้บรรลุธรรม

อันเกษมจากโยคะได้ด้วย ภิกษุควรอยู่ในป่านั้นตลอดไป

นอกจากนั้นยังทรงแนะนำให้ภิกษุนำเหตุผล ๔ ประการนี้ ไปปรับใช้กับการอยู่ในบ้าน นิคม เมืองหรือแคว้น หรือการอยู่กับบุคคลได้ด้วย

๗.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นจุดมุ่งหมายของการบวชและวิธีปฏิบัติธรรมได้อย่างดียิ่ง โดยเฉพาะการปฏิบัติธรรมนั้นต้องอาศัยสถานที่และบุคคลที่เป็นสัปปายะ คือที่เหมาะสมก็จริง แต่หลักการสำคัญ คือ มุ่งให้เกิดผลทางด้านจิตใจ แม้เสนาสนะหรือบุคคลไม่สัปปายะ ขาดแคลนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต เช่น อาหาร จีวร

ยารักษาโรค แต่ถ้าทำให้บรรลุธรรมได้ ก็ถือว่าอยู่ได้ ในทางตรงกันข้ามถึง-

เสนาสนะสัปปายะ แต่ถ้าไม่เอื้อให้บรรลุธรรม ก็ไม่ควรอยู่

๘. มธุปิณฑิกสูตร

๘.๑ ที่มาของชื่อ

มธุปิณฑิกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยธรรมบรรยายอันไพเราะ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ดังความปรากฏในตอนท้ายของพระสูตรนี้

๘.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ โดยทรงปรารภคำถามของเจ้าศากยะองค์หนึ่งพระนามว่า ทัณฑปาณิ แต่ทรงแสดงเพียงภาคอุทเทส แล้วเสด็จเข้าพระวิหาร ท่านพระมหากัจจานะ (มหากัจจายนะ) แสดงต่อจนจบภาคนิทเทส ที่ทรงแสดงเพียงภาคอุทเทสก็เพราะทรงประสงค์จะชมเชยท่านพระมหากัจจายนะ ที่เรียกว่าปุคฺคลโถมนตฺถ (เพื่อชมเชยบุคคล) ดังกล่าวไว้ในบทนำของธัมมทายาทสูตรข้างต้น เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๘.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมธุปิณฑิกสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบ

๘.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ขณะที่พระองค์ประทับพักผ่อนกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่มต้นหนึ่งในป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เจ้าทัณฑปาณิ (พระเจ้าลุงของพระองค์แต่อยู่ฝ่ายพระเทวทัต) เข้าไปทูลถามว่า พระสมณะ มีปกติ

กล่าวอย่างไร บอกอย่างไร□ ตรัสตอบว่า □ผู้มีอายุ บุคคลมีปกติกล่าวอย่างใด จึงไม่โต้เถียงกับใคร ๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์แล้วดำรงอยู่ในโลก อนึ่ง สัญญา

ทั้งหลาย ย่อมไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้อยู่ปราศจากกามทั้งหลาย ผู้ไม่มีความสงสัย

ผู้ตัดความคะนองได้ ผู้ปราศจากความทะยานอยากในภพน้อยภพใหญ่ได้โดย

ประการใด เรามีปกติกล่าวอย่างนั้น บอกอย่างนั้น โดยประการนั้น□ ทรงเล่า

ต่อไปว่า เจ้าทัณฑปาณิ สั่นศีรษะ แลบลิ้น ทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้า

ยันกายเดินจากไป

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า พระองค์ตรัสอย่างไร ตรัสตอบว่า ถ้าบุคคลไม่ยินดี

ไม่ยอมรับ ไม่ยึดถือสิ่งที่เป็นเหตุให้มีแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญามาครอบงำได้

นั่นแหละเป็นที่สุดแห่งราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย และเป็นที่สุดแห่งการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การส่อเสียดยุยง และการกล่าวเท็จ (รวมความว่า) บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ดับไปโดยไม่เหลือ เพราะเหตุนี้

ครั้นตรัสจบ ก็เสด็จเข้าสู่ที่ประทับ ภิกษุทั้งหลายไม่เข้าใจพระพุทธพจน์ย่อนี้ จึงอ้อนวอนให้ท่านพระมหากัจจายนะ(ซึ่งนั่งฟังอยู่ด้วย) ช่วยอธิบายให้เข้าใจ พระเถระ พูดถ่อมตนอยู่นานพอสมควร ในที่สุดก็รับคำของภิกษุเหล่านั้น

ภาคนิทเทส

ท่านพระมหากัจจายนะอธิบายมีใจความดังนี้

ก. สายเกิด

๑. - จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ และรูปารมณ์

- เพราะจักขุ รูปารมณ์ และจักขุวิญญาณมาประจวบกัน ผัสสะจึงเกิดขึ้น

- เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด

- บุคคลเสวยอารมณ์ใด ก็ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น

- บุคคลหมายรู้อารมณ์ใด ก็ย่อมตรึกอารมณ์นั้น

- บุคคลตรึกอารมณ์ใด ก็ย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น

- บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่ต่างแห่งปปัญจสัญญาในรูปทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ก็จะเข้าครอบงำบุคคลนั้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ท่านพระมหากัจจายนะ ก็อธิบายโดยนัยเดียวกันนี้

๒. - เมื่อมีจักขุ มีรูปารมณ์และจักขุวิญญาณ ก็เป็นไปได้ที่เขาจะบัญญัติผัสสะ

- เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ ก็เป็นไปได้ที่เขาจะบัญญัติเวทนา
- เมื่อมีการบัญญัติเวทนา ก็เป็นไปได้ที่เขาจะบัญญัติสัญญา
- เมื่อมีการบัญญัติสัญญา ก็เป็นไปได้ที่เขาจะบัญญัติวิตก
- เมื่อมีการบัญญัติวิตก ก็เป็นไปได้ที่เขาจะบัญญัติการครอบงำแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา

ในส่วนที่เดียวกับวิญญาณอีก ๕ ประการ ท่านพระมหากัจจายนะ ก็อธิบายโดยนัยนี้

ข. สายดับ

- เมื่อไม่มีจักขุ ไม่มีรูปารมณ์ ไม่มีจักขุวิญญาณ เป็นไปไม่ได้ที่เขาจะบัญญัติผัสสะ
- เมื่อไม่มีการบัญญัติผัสสะ ก็เป็นไปไม่ได้ที่เขาจะบัญญัติเวทนา
- เมื่อไม่มีการบัญญัติเวทนา ก็เป็นไปไม่ได้ที่เขาจะบัญญัติสัญญา
- เมื่อไม่มีการบัญญัติสัญญา ก็เป็นไปไม่ได้ที่เขาจะบัญญัติวิตก
- เมื่อไม่มีการบัญญัติวิตก ก็เป็นไปไม่ได้ที่เขาจะบัญญัติการครอบงำ แง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา

ในส่วนที่เกี่ยวกับวิญญาณอีก ๕ ประการ ท่านพระมหากัจจายนะก็อธิบายโดยนัยนี้ แล้วสรุปตามนัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อในภาคอุทเทส

ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมภาษิตของท่านพระมหากัจจายนะ กราบลาท่านแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสชมเชยท่านพระมหา-กัจจายนะว่าเป็นบัณฑิตมีปัญญามาก ถ้าภิกษุทูลขอให้ทรงอธิบาย ก็ทรงอธิบายเหมือนพระเถระอธิบายนี้แหละ และรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายจำธรรมบรรยายนี้ไว้

ท่านพระอานนท์กล่าวสรรเสริญด้วยอุปมาโวหารว่า คนที่ถูกความหิวและความอ่อนเพลียครอบงำเมื่อได้กินขนมหวาน ย่อมได้รับรสหวานอร่อย ฉันใด ภิกษุผู้เป็นนักคิด เป็นบัณฑิต เมื่อใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้ด้วยปัญญาก็จะได้ความพอใจและความเลื่อมใส ฉันนั้น คำสรรเสริญนี้เองเป็นที่มาของชื่อพระสูตรนี้

๘.๕ ข้อสังเกต

๑. เจ้าทัณฑปาณิเป็นโอรสของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางยโสธรา เป็นพระเชฏฐาของพระนางสิริมหามายาและพระนางปชาบดีโคตมี และเป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุปปพุทธะ พระบิดาของพระเทวทัตและพระนางพิมพา

๒. คำถามของเจ้าทัณฑปาณิที่เป็นเหตุเกิดของพระสูตรนี้เป็นคำถามเกี่ยวกับลัทธิ คือถามว่าพระสมณโคดมมีลัทธิว่าอย่างไร แต่เนื่องจากผู้ถามไม่เลื่อมใสใน พระผู้มีพระภาค เพราะโกรธที่ทรงทอดทิ้งพระนางพิมพาไปและเป็นคู่ปรปักษ์กับพระเทวทัตผู้เป็นหลานตน ผู้ถามจึงมิได้หวังคำตอบแต่อย่างใด

๓. ทรงเห็นว่า คำถามนี้มีประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลายจึงทรงนำมาตรัสเล่าให้ฟัง และทรงหวังจะตั้งเป็นเพียงอุทเทสนัย เพื่อให้ท่านพระมหากัจจายนะแสดง

ต่อไปในนิทเทสนัย

๔. คำว่า แง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา หมายถึง การคิดปรุงแต่งอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจตัณหา มานะและทิฏฐิของตน ๆ จึงเกิดแง่ต่าง ๆ หรือมุมมองที่แตกต่างกันทั้ง ๆ ที่คิดเรื่องเดียวกัน คำนี้ เป็นหัวใจของพระพุทธพจน์ย่อที่ทรงตอบคำถามของเจ้าทัณฑปาณิ กล่าวคือ เมื่อเจ้าทัณฑปาณิทูลถามว่า พระองค์ทรงกล่าว ทรงบอกอย่างไร ตรัสตอบว่า ทรงกล่าว ทรงบอกอย่างที่จะไม่ต้อง โต้เถียงกับผู้ใด เพราะพระองค์ไม่มีสัญญาใด ๆ และทรงขยายความให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อบุคคลยึดถือสิ่งใดก็จะมีแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญาในสิ่งนั้นเกิดขึ้น ถ้าไม่ ยึดถือสิ่งใด แง่ต่างแห่งปปัญจสัญญาในสิ่งนั้นก็ไม่มี และนี้เองเป็นที่สิ้นสุดแห่งบาป อกุศลธรรมทั้งหลาย และท่านพระมหากัจจายนะก็อธิบายขยายความการเกิดและการดับแห่งสัญญาดังกล่าวนี้โดยละเอียด

๙. เทฺวธาวิตักกสูตร

๙.๑ ที่มาของชื่อ

เทฺวธาวิตักกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยวิตกหรือความตรึก ๒ ประเภท ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๙.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ตรึกตามอย่างที่ทรงตรึกเมื่อยังมิได้ตรัสรู้ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๙.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของเทฺวธาวิตักกสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๙.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

๑. พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในสมัยที่พระองค์ยังเป็นพระ โพธิสัตว์ทรงแสวงหาโมกขธรรมอยู่ ทรงแบ่งวิตกหรือความตรึกออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) อกุศลวิตก ได้แก่ (๑) กามวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับกาม) (๒) พยาบาทวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับความปองร้าย) (๓) วิหิงสาวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับความเบียดเบียนผู้อื่น)

๒) กุศลวิตก ได้แก่ (๑) เนกขัมมวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับการออกจากกิเลส) (๒) อพยาบาทวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับความไม่ปองร้าย) (๓) อวิหิงสา-วิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับความไม่เบียดเบียนผู้อื่น)

๒. ทรงเล่าว่า พระองค์ไม่ทรงประมาท ทรงมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ เมื่ออกุศลวิตกแต่ละอย่างเกิดขึ้น ทรงรู้เท่าทันว่า อกุศลวิตกอย่างนั้น ๆ เกิดแก่พระองค์แล้ว แต่อกุศลวิตกนั้น ๆ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นบ้าง เป็นเหตุดับปัญญา เป็นส่วนแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน พอทรงรู้เท่าทันอย่างนั้น อกุศลวิตกนั้น ๆ ก็ดับไป

ทรงสรุปว่า ทรงละ ทรงบรรเทา ทรงทำให้อกุศลวิตกที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งดับไป แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติอย่างพระองค์

๓. จากนั้นทรงเล่าถึงกุศลวิตกว่า ได้เกิดแก่พระองค์ผู้ไม่ทรงประมาท ทรงมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ เมื่อกุศลวิตกแต่ละอย่างเกิดขึ้น ทรงรู้เท่าทัน และทรงเห็นว่า ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น เป็นเหตุให้ปัญญาเจริญ ไม่เป็นส่วนแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน ถึงจะทรงตรึกทั้งวันทั้งคืนก็ไม่เป็นภัย แต่จะทำให้ร่างกายเหน็ดเหนื่อย เมื่อร่างกายเหน็ดเหนื่อย จิตก็ฟุ้งซ่าน เมื่อจิตฟุ้งซ่าน จิตก็ห่างจากสมาธิ จึงทรงทำจิตให้สงบ จนเกิดสมาธิ และทรงประคองสมาธินั้นไว้ด้วยดีเพื่อมิให้จิตฟุ้งซ่านอีก ทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติอย่างพระองค์โดยทรงอุปมาว่าให้มีสติกำกับตลอดเวลาเหมือนคนเลี้ยงโคที่คอยระวังโคของตน

๔. ทรงเล่าต่อไปว่า เมื่อทรงมีสติมั่นคง ทรงมีกายสงบ มีจิตตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ก็ทรงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานตามลำดับแล้ว ทรงได้วิชชา ๓

๕. ทรงชี้ทางผิดและทางถูก โดยทรงอุปมาด้วยเนื้อฝูงใหญ่ ที่ไปอาศัยบึงใหญ่ ถูกชายผู้ปรารถนาความพินาศ ไม่ต้องการจะเกื้อกูล ไม่ประสงค์ความปลอดภัย ปิดทางที่ปลอดภัยเสีย เปิดทางที่ไม่สะดวกให้เดิน เพื่อจะจับ โดยใช้เนื้อต่อตัวผู้และตัวเมียเป็นตัวล่อ แต่มีชายผู้ปรารถนาประโยชน์ ต้องการจะเกื้อกูล ประสงค์ความปลอดภัยมาช่วยเปิดทางที่ปลอดภัยให้ไปได้ตามใจชอบและปิดทางที่ไม่สะดวกให้ด้วย

ข้ออุปมาทั้งหลายนั้นทรงไขความเป็นองค์ธรรมไว้ทั้งหมด โดยเฉพาะชายผู้ปรารถนาประโยชน์ คือ พระองค์เอง

๙.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตข้อความในตอนท้ายของพระสูตรนี้ที่ทรงสรุปไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังกล่าวมาแล้วนี้ เราได้เปิดทางที่ปลอดภัย มีความสวัสดีที่เธอทั้งหลาย ควรดำเนินไปได้ตามใจชอบให้แล้ว และปิดทางที่ไม่สะดวกให้ด้วย (ทั้ง) กำจัดเนื้อต่อตัวผู้และทำลายนางเนื้อต่อให้แล้ว กิจใดที่ศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล เอื้อเฟื้อ อาศัยความอนุเคราะห์ จะพึงกระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นตถาคตก็ได้กระทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความเดือดร้อนในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนของตถาคตสำหรับเธอทั้งหลาย”

ข้อความนี้บ่งบอกถึงพระพุทธประสงค์ที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ไว้อย่างชัดเจน

๑๐. วิตักกสัณฐานสูตร

๑๐.๑ ที่มาของชื่อ

วิตักกสัณฐานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยที่ตั้งแห่งวิตก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๑๐.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภภิกษุผู้ขวนขวายในอธิจิต หมายถึง ผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสมาธิ ตรัสสอนให้ละวิตกฝ่ายอกุศล เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๑๐.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของวิตักกสัณฐานสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๑๐.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุผู้ทำสมาธิ ตั้งใจมนสิการถึงนิมิตหรือเหตุ (ในที่นี้ หมายถึงอารมณ์กัมมัฏฐาน ๓๘ ประการ ตามนัยพระบาลี – ม.มู.อ. ๑/๒๑๖/๔๑๕) ตามเวลาอันสมควร หมายถึงให้เลือกพิจารณานิมิตที่เหมาะกับจิตในสถานการณ์ นั้น ๆ ดังมีใจความต่อไปนี้

๑. วิธีพิจารณานิมิต ๕ ประการ

๑.๑ เมื่อมนสิการนิมิตใดอยู่ วิตกฝ่ายอกุศลอันประกอบด้วยฉันทะ (แทนโลภะ) บ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง เกิดขึ้น ให้เปลี่ยนไปมนสิการนิมิตอื่นซึ่งเป็นนิมิตฝ่ายกุศล ก็จะละวิตกฝ่ายอกุศลได้ ทำให้จิตตั้งมั่น สงบ เป็นอารมณ์เดียว เกิดสมาธิขึ้นได้ เหมือนช่างไม้ผู้ชำนาญใช้ลิ่มสลัก ตอก โยกและถอนลิ่มใหญ่ออกจากเนื้อไม้ได้

๑.๒ ถ้าขณะมนสิการนิมิตที่เป็นฝ่ายกุศลนั้นอยู่ วิตกฝ่ายอกุศลยังเกิดขึ้นได้อีก ให้พิจารณาถึงโทษของวิตกเหล่านั้น ก็จะละวิตกเหล่านั้นได้ ทำให้จิตตั้ง

มั่น สงบ เป็นอารมณ์เดียว เกิดสมาธิขึ้นได้ เหมือนหนุ่มสาวผู้แต่งตัวสวยงามรังเกียจซากงู เป็นต้น ที่เขานำมาคล้องคอ

๑.๓ แม้เมื่อพิจารณาถึงโทษของวิตกฝ่ายอกุศลเหล่านั้นอยู่ ถ้าวิตกเหล่านั้นยังเกิดขึ้นได้อีก ให้เลิกใส่ใจ เลิกมนสิการถึงวิตกเหล่านั้น ก็จะละวิตกเหล่านั้นได้ เหมือนคนตาดีไม่ต้องการเห็นรูปใด ๆ ที่ผ่านเข้ามาโดยหลับตาหรือมองไปทางอื่นเสีย

๑.๔ แม้เมื่อเลิกสนใจ เลิกมนสิการถึงวิตกฝ่ายอกุศลเหล่านั้นแล้ว ถ้าวิตกเหล่านั้นยังเกิดขึ้นได้อีก ให้มนสิการถึงฐานหรือที่ตั้งอันมั่นคงแห่งเหตุเกิดของวิตกเหล่านั้น (วิตักกสังขารสัณฐาน) ก็จะละวิตกเหล่านั้นได้ ทำให้จิตตั้งมั่น สงบ เป็นอารมณ์เดียว เกิดสมาธิขึ้นได้ เหมือนคนเดินเร็ว ชะลอความเร็ว เดินให้ช้าลง หยุด ยืน นั่ง นอน (เสียบ้าง) เพื่อละอิริยาบถหยาบ ๆ เขาก็จะมีอิริยาบถละเอียดขึ้นโดยลำดับ

๑.๕ แม้เมื่อมนสิการถึงฐานหรือที่ตั้งแห่งเหตุเกิดของวิตกฝ่ายอกุศลเหล่านั้นอยู่ ถ้าวิตกเหล่านั้นยังเกิดขึ้นได้อีก ให้ใช้ฟันกดฟัน ใช้ลิ้นกดเพดานให้แน่น ใช้จิตข่มขี่บีบคั้นจิต ทำให้จิตเร่าร้อนก็จะละวิตกเหล่านั้นได้ ทำให้จิตตั้งมั่น สงบ เป็นอารมณ์เดียว เกิดสมาธิขึ้นได้ เหมือนคนมีกำลังมากจับคอคนมีกำลังน้อยข่มขี่บีบคั้น

๒. ทรงสรุปว่า เมื่อภิกษุมนสิการนิมิต ๕ ประการที่เหมาะสมตามเวลาอันสมควรดังกล่าวมาจนเกิดความชำนาญในวิถีทางแห่งวิตก คือ ประสงค์จะมนสิการถึงวิตกใด ก็มนสิการถึงวิตกนั้นได้ ไม่ประสงค์จะมนสิการถึงวิตกใด ก็ไม่มนสิการถึงวิตกนั้นได้ทันที โดยวิธีนี้ก็จะตัดตัณหาได้ คลายเครื่องผูกคือสังโยชน์ได้ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะละมานะได้โดยชอบ

๑๐.๔ ข้อสังเกต

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงเทวธาวิตักกสูตรจบลง ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายนำไปนั่งพิจารณาในที่สงัด เพื่อละวิตกฝ่ายอกุศล เป็นไปได้หรือไม่ว่า เมื่อภิกษุเหล่านั้นพิจารณาวิตกอยู่ได้เกิดปัญหาคือละวิตกฝ่ายอกุศลไม่ได้ จึงทรงแสดงพระสูตรนี้ต่อ เพื่อทรงแก้ปัญหาของภิกษุเหล่านั้น

ความเป็นไปได้ของข้อสันนิษฐานนี้คือ (๑) สถานที่เดียวกัน (๒) เรื่องวิตกเหมือนกัน (๓) ทรงมุ่งหมายให้ผู้ฟังละวิตกฝ่ายอกุศลเช่นเดียวกัน

ฉะนั้น ผู้ฟังพระธรรมเทศนา น่าจะเป็นพวกเดียวกัน นั้นคือทรงวางแผนในการสอนเรื่องนี้ไว้เรียบร้อยแล้ว โดยตรัสสอนให้เข้าใจวิตก ๒ ประเภท พร้อมทั้งความหมายรายละเอียดเพื่อเป็นพื้นฐานก่อน แล้วตรัสสอนวิธีพิจารณานิมิต ๕ ขั้นตอนเพื่อละอกุศลวิตกทั้งหลาย

ข้อสังเกตต่อไป คือ (๑) องค์ประกอบของอกุศลวิตกประการแรก ทรงเรียกว่า ฉันทะ (ความพอใจ) แทนโลภะ (ความอยากได้) ซึ่งเป็น ๑ ในอกุศลมูล ๓ ประการ

อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงราคะ (ความกำหนัด) (๒) คำว่าที่ตั้งแห่งเหตุเกิดของวิตก (วิตักกสังขารสัณฐาน) นั้น เป็นที่มาของชื่อพระสูตรนี้ จึงควรพิจารณาต่อไป

คำว่า วิตักกสังขารสัณฐาน แยกออกเป็น ๓ คำ คือ วิตักกะ + สังขาร + สัณฐาน คำว่า สังขาร หมายถึงปัจจัย หรือเหตุ คือปัจจัยหรือเหตุของวิตกทั้งหลาย คำว่า สัณฐาน หมายถึง ที่ตั้งของสังขารคือเหตุเกิดของวิตก (ม.มู.อ. ๑/๒๑๙/๔๒๐)

ในที่นี้ ทรงแนะนำว่า เมื่อพิจารณาโทษของวิตกฝ่ายอกุศลแล้ว ถ้าวิตก

เหล่านั้นยังเกิดได้อีก ให้พิจารณาถึงที่ตั้งคือมูลฐานของปัจจัยที่ทำให้เกิดวิตกเหล่านั้น ต่อไป

โอปัมมวรรค

โอปัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอุปมา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญดังนี้

๑. กกจูปมสูตร

๑.๑ ที่มาของชื่อ

กกจูปมสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย ชื่อนี้ตั้งตามอุปมาข้อสุดท้ายของพระสูตรนี้

๑.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภความประพฤติของพระโมลิยผัคคุนะ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทอัตถุปปัตติกะ

๑.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของกกจูปมสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบมีการถาม-ตอบ และอุปมาอุปไมยหลายเรื่อง จบลงด้วยอุปมาด้วยเลื่อย

๑.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลว่า พระโมลิยผัคคุนะอยู่คลุกคลีกับพวกภิกษุณีเกิน

เวลา เมื่อภิกษุบางรูปตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าท่าน ท่านโกรธแทนและก่ออธิกรณ์ขึ้นก็มี เมื่อภิกษุบางรูปตำหนิพระโมลิยผัคคุนะต่อหน้าภิกษุณีเหล่านั้น พวก

เธอก็โกรธแทนและก่ออธิกรณ์นั้นก็มี

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้พระโมลิยผัคคุนะมาเฝ้า แล้วตรัสถามว่าข้อกล่าวหานั้นเป็นความจริงหรือไม่ ท่านทูลตอบว่าเป็นความจริง จึงตรัสสอนว่าถ้าใครทำร้าย

ภิกษุณีต่อหน้าท่าน หรือทำร้ายตัวท่านเอง ให้ละฉันทะ (คือความพอใจ)และวิตกอันอาศัยเรือน (คือความนึกคิดแบบชาวบ้าน) ควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า จิตของเรา

จักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ

ภาคนิทเทส

ทรงยกกรณีพระโมลิยผัคคุนะเป็นเหตุตรัสสอนภิกษุทั้งหลายดังต่อไปนี้

๑. ทรงเล่าว่า ครั้งหนึ่งทรงแนะนำให้ภิกษุจำนวนหนึ่งฉันอาหารมื้อเดียว ภิกษุเหล่านั้นก็รับไปปฏิบัติอย่างว่าง่าย ไม่ต้องทรงตักเตือนอีก ทรงอุปมาว่าเหมือนสารถีที่ขับรถซึ่งเทียมด้วยม้าดี จะให้แล่นไปหรือกลับ ก็ทำได้อย่างปรารถนา หมายความว่า ไม่ต้องลงแส้ตีม้าครั้งแล้วครั้งเล่า จากนั้นทรงสอนให้ละอกุศลธรรม หมั่นประพฤติแต่กุศลธรรม ก็จะเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนานี้ เหมือนป่าสาละอันกว้างใหญ่ ใกล้หมู่บ้านหรือนิคมที่มีต้นละหุ่งขึ้นรก ถ้ามีคนหวังดี หวังประโยชน์ คอยบำรุงตัดแต่ง ป่านั้นก็จะเจริญงอกงาม

๒. ตรัสเล่าเรื่องนางเวเทหิกาว่าเป็นแม่เรือนที่ได้รับยกย่องว่าเป็นคนเรียบร้อย เจียมตัว ใจเย็น ไม่โกรธ ต่อมา หญิงรับใช้ชื่อกาลีแกล้งทำให้นางโกรธเพื่อทดสอบ ว่า นางเป็นคนดีจริงตามคำเล่าลือหรือไม่ ปรากฏว่าไม่ดีจริง นางกาลีจึงถูกตีถูกด่าอย่างโหดร้ายทารุณ ทรงสรุปว่า จะรู้ว่าภิกษุใดสงบเสงี่ยมหรือไม่ ก็ต่อเมื่อมีถ้อยคำไม่น่าพอใจมากระทบ ตรัสต่อไปว่า ภิกษุที่เป็นคนว่าง่าย เพราะเห็นแก่ปัจจัย ๔ พอไม่ได้ปัจจัย ๔ ก็ไม่เป็นคนว่าง่าย ภิกษุเช่นนั้นไม่ทรงถือว่า เป็นคนว่าง่าย แล้วทรงสอนให้เคารพนับถือธรรม ผู้เคารพนับถือธรรมเท่านั้นทรงเรียกว่า ผู้ว่าง่าย

๓. ทรงแนะนำให้รู้จักวิธีระงับความโกรธตามขั้นตอนดังนี้

๓.๑ ให้รู้จักถ้อยคำที่ใช้กันซึ่งมีอยู่ ๕ ประเภท คือ (๑) ถูกกาละหรือไม่ถูกกาละ (๒) จริงหรือไม่จริง (๓) อ่อนหวาน หรือหยาบคาย (๔) ประกอบด้วย

ประโยชน์ หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (๕) พูดด้วยเมตตาจิต หรือพูดด้วยโทสจิต วิธีระงับความโกรธต่อถ้อยคำ คือ ขณะได้ฟังคำของผู้อื่นให้ควบคุมจิตตามพระโอวาท ข้างต้น (ในภาคอุทเทส)

๓.๒ ในการควบคุมจิตตามพระโอวาทข้างต้นให้ปฏิบัติดังอุปมาต่อไปนี้

๓.๒.๑ ทำจิตให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน

๓.๒.๒ ทำจิตให้ว่างเหมือนอากาศ

๓.๒.๓ ทำจิตให้เย็นเหมือนน้ำ

๓.๒.๔ ทำจิตให้อ่อนโยนเหมือนกระสอบหนังแมว

๔. ทรงเน้นว่า ถ้าโจรใจทรามใช้เลื่อยที่มีคม ๒ ข้าง ตัดอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้ใดโกรธคิดร้ายต่อโจร ผู้นั้นไม่ชื่อว่าทำตามพระโอวาทข้างต้น เพราะยังอดกลั้นไม่ได้ แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายสำเหนียกตามพระโอวาทที่มีอุปมาด้วยเลื่อยนี้อยู่เสมอ

๑.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า ในพระสูตรนี้ มีอุปมาหลายประการ โดยมีอุปมาด้วยเลื่อยเป็นประการสุดท้าย แต่ทำไมอุปมาด้วยเลื่อย จึงใช้เป็นชื่อของพระสูตรนี้ ถ้าอ่านพระสูตรนี้ให้ละเอียดรอบคอบ และดูอรรถกถาประกอบด้วยจะมองเห็นเหตุผลบางอย่าง เช่น จุดหมายสูงสุดของพระโอวาทครั้งนี้ คือ ทรงเน้นให้ระงับความโกรธโดยวิธีอดกลั้นขนาดถูกตัดอวัยวะด้วยเลื่อย ๒ คม ก็ไม่โกรธ กลับมีเมตตาจิตต่อผู้นั้นได้

เหตุที่ทรงสอนเรื่องนี้ เพราะทรงเริ่มจากพระโมลิยผัคคุนะซึ่งเป็นพระหัวดื้อประพฤติ ตัวไม่ดี ขี้โกรธ โกรธแล้วชอบก่อเรื่อง จึงตรัสสอนให้ละความโกรธ ให้เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย

๒. อลคัททูปมสูตร

๒.๑ ที่มาของชื่อ

อลคัททูปสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภทิฏฐิชั่วของท่านพระอริฏฐะ ผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้ง เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติกะ

๒.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของอลคัททูปมสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบมีการถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมย

๒.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า พระอริฏฐะมีทิฏฐิชั่วว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว จนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมก่ออันตราย ก็หาสามารถก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริงไม่” และกราบทูลว่าพวกตนได้พยายามตักเตือนห้ามปรามพระอริฏฐะมิให้คัดค้านพระพุทธพจน์โดยชี้แจงเหตุต่าง ๆ ให้ฟังแล้วก็ไม่ได้ผล

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้พระอริฏฐะเข้าเฝ้า แล้วตรัสถามว่า คำกล่าวหานั้นเป็นความจริงหรือไม่ พระอริฏฐะทูลตอบว่า เป็นความจริง จึงตรัสประณาม พระอริฏฐะว่า เป็นโมฆบุรุษ มิได้รู้ทั่วถึงพระธรรมที่ทรงแสดงไว้ ทรงยืนยันว่า ธรรม

ที่ตรัสไว้ว่าเป็นธรรมก่ออันตรายโดยประการต่าง ๆ นั้นก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพจริง ๆ เช่นที่ตรัสว่า กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ จึงทรงเปรียบกามทั้งหลายเหมือนโครงกระดูก

บ้าง เหมือนชิ้นเนื้อบ้าง เหมือนคบเพลิงหญ้าบ้าง เหมือนหลุมถ่านเพลิงบ้าง ... แล้วทรงสรุปว่า พระอริฏฐะกล่าวตู่พระองค์ด้วยทิฏฐิที่เชื่อถือผิด ๆ ชื่อว่าทำลายตัวเอง ... ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระอริฏฐะจะสามารถมีญาณที่สูงส่งใด ๆ ได้หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่ได้

พระอริฏฐะนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า มีความเห็นเช่นเดียวกับพระอริฏฐะหรือไม่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า มิได้มีความเห็นเช่นนั้น และกราบทูลยืนยันว่า ธรรมที่ตรัสว่าก่ออันตราย เป็นธรรมก่ออันตรายจริง ๆ จึงตรัสสอนดังนี้

๑. ผู้เรียนธรรมบางคนไม่พิจารณาไตร่ตรองความหมายของธรรม (คือ นวังค-สัตถุศาสน์) ด้วยปัญญา ธรรมของคนพวกนั้นจึงไม่ประจักษ์ และคนพวกนั้นเรียนธรรมเพื่อจะข่มขู่ผู้อื่น เพื่อปลดเปลื้องตนให้พ้นจากคำนินทาว่าร้าย จึงมิได้รับประโยชน์จาการเรียนธรรม กลับให้โทษแก่ผู้เรียน เหมือนคนจับงูพิษผิดที่ คือจับที่ขนดหางหรือที่หาง งูจึงแว้งกัดเอาได้ ส่วนคนที่เรียนธรรมถูกวิธีย่อมได้รับประโยชน์ไม่มีโทษ เหมือนคนจับงูพิษถูกวิธี

๒. ทรงอุปมาด้วยแพว่า คนเดินทางไกล เมื่อพบห้วงน้ำใหญ่ขวางหน้า และเห็นว่าฝั่งนี้มีภัย จึงทำแพใช้มือและเท้าพายน้ำจนไปถึงฝั่งโน้นได้โดยสวัสดิภาพ คิดว่าแพนี้มีประโยชน์จึงแบกแพนั้นไปด้วย คนนั้นชื่อว่าทำไม่ถูก ที่ถูกต้องทิ้งแพไว้ในน้ำหรือยกวางไว้บนบกแล้วจากไป ข้อนี้ฉันใด ทรงแสดงธรรมเพื่อให้สลัดออก มิใช่ให้ยึดถือ ฉันนั้น

๓. ทรงแสดงความเห็นของปุถุชนเปรียบเทียบกับของอริยสาวกไว้ว่า ปุถุชนเห็นเหตุแห่งทิฏฐิ ๖ ประการ คือ (๑) รูป (๒) เวทนา (๓) สัญญา (๔) สังขาร (๕) อารมณ์ที่รู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ (๖) เหตุแห่งทิฏฐิที่ว่า "นั้นโลก นั้นอัตตา เราตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้น (เช่น พรหม) แล้วถือว่า "นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา" ส่วนอริยสาวกเห็นเหตุแห่งทิฏฐิเหล่านี้แล้ว ไม่ยึดถือเช่นนั้น จึงไม่สะดุ้ง เพราะไม่มีเหตุสะดุ้งคือภัยและตัณหา

๔. ตรัสตอบปัญหาเรื่องเหตุให้สะดุ้ง และเหตุให้ไม่สะดุ้ง รวม ๔ ข้อ ดังนี้

๔.๑ ถาม เมื่อไม่มีสิ่งภายนอก ความสะดุ้งมีได้หรือ ตอบ มีได้ เช่น บุคคลที่คิดว่า "เราเคยมีสิ่งใด เราไม่มีสิ่งนั้น เราควรมีสิ่งใด เราไม่มีสิ่งนั้น" ย่อมเศร้าโศกเสียใจ (เพราะความหวงแหน)

๔.๒ ถาม เมื่อไม่มีสิ่งภายนอก ความไม่สะดุ้งมีได้หรือ ตอบ มีได้ เช่น บุคคลผู้ไม่คิด ดังตัวอย่างแรก

๔.๓ ถาม เมื่อไม่มีสิ่งภายใน ความสะดุ้งมีได้หรือ ตอบ มีได้ เช่น บุคคลที่คิดว่า □นั้นโลก นั้นอัตตา เรานั้นตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้น□ เมื่อได้ฟัง

พระธรรมเทศนาที่ตรัสสอนให้ถอนทิฏฐิว่า มีอัตตา (หลักอนัตตา) ก็ย่อมเศร้าโศกเสียใจว่า เราขาดสูญ

๔.๔ ถาม เมื่อไม่มีสิ่งภายใน ความไม่สะดุ้งมีได้หรือ ตอบ มีได้ เช่น บุคคลผู้มีทิฏฐิผิดดังกล่าว แต่เมื่อได้ทราบความจริง ก็ไม่คิดว่า □เราขาดสูญ□ จึงไม่เศร้าโศกเสียใจ

๕. ตรัสสอนเรื่องอนัตตลักษณ์ เพื่อให้ละอัตตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นทิฏฐิว่ามีอัตตา) ตรัสสอนให้ละสังโยชน์ และไม่ให้ยึดถือสิ่งใด ๆ ว่าเป็นของเรา

๖. ตอนท้าย ทรงแสดงลำดับของพระอริยบุคคลตั้งแต่พระอรหันต์ลงไปจนถึงพระโสดาบันขั้นสัทธานุสารี

๒.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระสูตรนี้เริ่มจากพระอริฏฐะผู้มีทิฏฐิชั่ว แล้วตรัสสอนให้ละทิฏฐิที่ผิดหรือมิจฉาทิฏฐิต่าง ๆ ตอนสุดท้าย ทรงแสดงสัมมาทิฏฐิ

ทิฏฐิชั่วของพระอริฏฐะที่ว่า คัดค้านพระพุทธพจน์นั้น หมายถึง คัดค้านอันตรายิกธรรมแห่งการละเมิดพระวินัยบัญญัติ คือ ท่านคิดว่า พวกคฤหัสถ์ผู้ยุ่งเกี่ยวกับกามคุณเป็นโสดาบันก็มี เป็นสกทาคามีก็มี และเป็นอนาคามีก็มี ส่วนพวกภิกษุผู้ยังต้องเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส เช่น ใช้สอยผ้าปูผ้านุ่งห่มที่อ่อนนุ่ม สิ่งทั้งหมดเหล่านี้ถือว่า ควรสำหรับภิกษุ แล้วทำไม รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสของหญิง จึงไม่ควรสำหรับภิกษุ สิ่งเหล่านั้นต้องถือว่าควร เหมือนกัน ท่านจึงคัดค้านการบัญญัติพระวินัยว่า □ทำไมพระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติปฐมปาราชิกอย่างกวดขัน ประดุจกั้นมหาสมุทร ในข้อนี้ไม่มีโทษ□ หมายความว่า □เมถุนธรรม ไม่มีโทษ□ ทิฏฐินี้เท่ากับใส่ตอและหนามลงในอริยมรรค ประหารอาณาจักรของพระชินเจ้า ผู้มีพระสัพพัญญุตญาณ จึงชื่อว่า ทิฏฐิชั่ว (วิ.อ. ๒/๔๑๗/๔๑๘-๔๑๙, ม.มู.อ. ๒/๒๓๔/๙-๑๐)

๓. วัมมิกสูตร

๓.๑ ที่มาของชื่อ

วัมมิกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยจอมปลวกปริศนา ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๓.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระกุมารกัสสปะ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงตอบปัญหา ๑๕ ข้อของเทวดา ที่ท่านพระกุมารกัสสปะนำมาทูลถาม เหตุเกิดแห่งพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๓.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของวัมมิกสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบถาม – ตอบ

๓.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

เทวดาองค์หนึ่ง ถามปริศนาธรรมกับท่านพระกุมารกัสสปะ ขณะพักอยู่ที่ป่าอันธวันว่า มีจอมปลวกลูกหนึ่ง พ่นควันในเวลากลางคืน ลุกโพลงในเวลากลางวัน พราหมณ์ให้สุเมธนำศัสตราไปขุดดู สุเมธขุดพบลิ่มสลัก พราหมณ์สั่งให้ยกขึ้นมาแล้วขุดต่อไป สุเมธขุดต่อไป พบอิ่ง (เครื่องมือ) พราหมณ์สั่งให้นำขึ้นมา แล้วขุดต่อไป สุเมธขุดต่อไป พบทางสองแพร่ง พราหมณ์สั่งให้ทำลายเสีย แล้วขุดต่อไป สุเมธขุดต่อไปพบหม้อกรองน้ำด่าง พราหมณ์สั่งให้ยกขึ้นมา แล้วขุดต่อไป สุเมธ ขุดต่อไปพบเต่า พราหมณ์สั่งให้นำขึ้นมาแล้วขุดต่อไป สุเมธขุดต่อไปพบเขียงหั่นเนื้อ พราหมณ์สั่งให้ยกขึ้นมาแล้วขุดต่อไป สุเมธขุดต่อไปพบชิ้นเนื้อ พราหมณ์สั่งให้หยิบชิ้นเนื้อขึ้นมาแล้วขุดต่อไป สุเมธขุดต่อไปพบนาค พราหมณ์สั่งว่า □นาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมนาค□

เทวดากล่าวสรุปว่า ขอให้ท่านพระกุมารกัสสปะนำปริศนาธรรม ๑๕ ข้อนี้ไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เพราะไม่มีผู้ใดทั้งในโลกนี้และโลกอื่น จะตอบปริศนาธรรมนี้ได้ นอกจากพระผู้มีพระภาค

ภาคนิทเทส

ท่านพระกุมารกัสสปะจึงนำปริศนาธรรม ๑๕ ข้อนี้ ไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสตอบดังนี้

๑. ถาม อะไรชื่อว่า จอมปลวก ตอบ ร่างกาย

๒. ถาม อย่างไรชื่อว่า การพ่นควันในเวลากลางคืน ตอบ การที่บุคคลทำงานในกลางวันตรึกตรองในเวลากลางคืน

๓. ถาม อย่างไรชื่อว่า การลุกโพลงในเวลากลางวัน ตอบ การที่บุคคลตรึกตรองบ่อย ๆ ในเวลากลางคืนแล้วทำงานด้วยกาย และวาจาในเวลากลางวัน

๔. ถาม ใครชื่อว่า พราหมณ์ ตอบ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๕. ถาม ใครชื่อว่า สุเมธ ตอบ พระภิกษุผู้เป็นเสขะ

๖. ถาม อะไรชื่อว่า ศัสตรา ตอบ ปัญญาอันประเสริฐ

๗. ถาม อย่างไรชื่อว่าการขุด ตอบ การปรารภความเพียร

๘. ถาม อะไรชื่อว่า ลิ่มสลัก ตอบ อวิชชา

๙. ถาม อะไรชื่อว่า อึ่ง ตอบ ความคับแค้นใจเนื่องจากความโกรธ

๑๐. ถาม อะไรชื่อว่า ทางสองแพร่ง ตอบ วิจิกิจฉา (ความสงสัย)

๑๑. ถาม อะไรชื่อว่า หม้อกรองน้ำด่าง ตอบ นิวรณ์ ๕ ประการ

๑๒. ถาม อะไรชื่อว่า เต่า ตอบ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ

๑๓. ถาม อะไรชื่อว่า เขียงหั่นเนื้อ ตอบ กามคุณ ๕ ประการ

๑๔. ถาม อะไรชื่อว่า ชิ้นเนื้อ ตอบ นันทิราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน)

๑๕. ถาม อะไรชื่อว่า นาค ตอบ ภิกษุผู้เป็นพระขีณาสพ

๓.๕ ข้อสังเกต

ขอให้ท่านผู้อ่านประมวลคำตอบปริศนาธรรมทั้ง ๑๕ ข้อ มาตรวจสอบกับการปฏิบัติธรรมของตัวเอง เริ่มตั้งแต่จอมปลวกคือร่างกายของเราเองที่พ่นควันในเวลากลางคืน ลุกโพลงในเวลากลางวัน โดยใช้คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นคำสั่งแล้วดำเนินการตามคำสั่งอย่างที่สุเมธ คือภิกษุผู้เป็นเสขะ (ผู้ศึกษา) ปฏิบัติก็จะได้รับประโยชน์จากการอ่านจอมปลวกปริศนาธรรมนี้บ้างไม่มากก็น้อย

๔. รถวินีตสูตร

๔.๑ รถวินีตสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยราชรถ ๗ ผลัด ชื่อนี้ตั้งตามข้อ อุปมาในเนื้อหาของพระสูตร

๔.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระปุณณมันตานีบุตรแสดงแก่ท่านพระสารีบุตร ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบคำถามเรื่องจุดหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๔.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของรถวินีตสูตรเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม – ตอบและมีอุปมาอุปไมย

๔.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ได้ตรัสถามภิกษุจำนวนมากที่มาจากท้องถิ่นแห่งหนึ่งหลังออกพรรษาแล้วว่า ภิกษุรูปใดที่เพื่อนพรหมจารีในท้องถิ่นยกย่องว่า ตนเองมักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบ

คลุกคลี ประกอบความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณ-ทัสสนะแล้วชักชวนเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายให้ประพฤติเหมือนตน ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า ท่านพระปุณณมันตานีบุตร

ท่านพระสารีบุตรนั่งอยู่ในที่ประชุมสงฆ์นั้นด้วย รู้สึกชื่นชมยินดีที่ท่านพระปุณณมันตานีบุตรได้รับคำยกย่องเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเช่นนี้ และพระองค์ก็ทรงอนุโมทนาด้วย พระเถระจึงคิดว่าสักวันหนึ่ง ท่านคงได้มีโอกาสสนทนาธรรมกับท่านพระปุณณมันตานีบุตรนี้บ้าง และแล้วความปรารถนาของท่านก็สำเร็จ เมื่อตามเสด็จพระผู้มีพระภาคจากกรุงราชคฤห์ไปถึงกรุงสาวัตถี และท่านพระปุณณมันตานีบุตรได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ-บิณฑิกเศรษฐี

หลังจากเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้ว ท่านพระปุณณมันตานีบุตรได้ไปพักผ่อนกลางวัน ณ ป่าอันธวัน ท่านพระสารีบุตรก็ติดตามไปและได้สนทนาธรรมกันหลังจากทั้งสองได้พักผ่อนกลางวันแล้ว

ภาคนิทเทส

ต่อไปนี้เป็นใจความสำคัญของการสนทนาธรรมโดยท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ถาม ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเป็นผู้ตอบ

ถาม ท่านผู้มีอายุ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคของเราหรือ

ตอบ ขอรับ ท่านผู้มีอายุ

ถาม ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสีลวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งศีล) หรือ (๑)

ตอบ หามิได้ ผู้มีอายุ

ถาม เพื่อจิตวิสุทธิ หรือ (๒)

ตอบ หามิได้ ผู้มีอายุ

ถาม เพื่อทิฏฐิวิสุทธิ หรือ (๓)

ตอบ หามิได้ ผู้มีอายุ

ถาม เพื่อกังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเครื่องข้ามพ้น ความสงสัย) หรือ (๔)

ตอบ หามิได้ ผู้มีอายุ

ถาม เพื่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือไม่ใช่ทาง) หรือ (๕)

ตอบ หามิได้ ผู้มีอายุ

ถาม เพื่อปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน) หรือ (๖)

ตอบ หามิได้ ผู้มีอายุ

ถาม เพื่อญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ) หรือ (๗)

ตอบ หามิได้ ผู้มีอายุ

เมื่อท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า ท่านไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อวิสุทธิข้อใดข้อหนึ่งในจำนวน ๗ ข้อ ท่านพระสารีบุตรจึงถามต่อไปว่า เพื่ออะไร ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน (ในที่นี้ ท่านหมายถึงนิพพาน) ท่านพระสารีบุตรจึงซักถามต่อไปว่าหมายถึงวิสุทธิข้อใดข้อหนึ่งหรือ ท่าน พระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า ไม่ใช่ แล้วท่านอุปมาให้ฟังว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จจากพระราชวังในกรุงสาวัตถีไปถึงเมืองสาเกตด้วยราชรถ ๗ ผลัด แต่ละผลัด มีเป้าหมาย ข้อนี้ฉันใด การจะบรรลุอนุปาทาปรินิพพานก็ใช้วิสุทธิทั้ง ๗ ประการ เป็นเป้าหมาย ฉันนั้น

เมื่อท่านพระปุณณมันตานีบุตรกล่าวจบ ท่านพระสารีบุตรจึงถามชื่อ เมื่อได้รับ คำตอบ ก็ได้กล่าวคำชมเชยปฏิภาณของท่านพระปุณณมันตานีบุตรอย่างเลิศลอย ท่านพระปุณณมันตานีบุตรก็ได้ถามชื่อของผู้ที่ท่านสนทนาบ้าง และเมื่อทราบว่าเป็นท่านพระสารีบุตร จึงกล่าวยกย่องว่า □ท่านผู้เจริญ ผมกำลังพูดกับท่านผู้เป็นสาวกผู้ทรงคุณคล้ายกับพระบรมศาสดา มิทราบเลยว่า □ท่านชื่อสารีบุตร□ ถ้าผมทราบว่า □ท่านชื่อสารีบุตร□ คำเปรียบเทียบเท่านี้คงไม่จำเป็น ... □

๔.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้มีค่ามาก เพราะเป็นการถาม-ตอบ ระหว่างนักปราชญ์ใหญ่ ๒ ท่าน ท่านพระสารีบุตรนั้นทราบอยู่ตลอดเวลาว่าท่านสนทนาอยู่กับใคร จึงตั้งคำถามแบบปราชญ์ถามปราชญ์ ส่วนท่านพระปุณณมันตานีบุตรไม่ทราบมาก่อนว่าคู่สนทนาเป็นอัครสาวกผู้เลิศทางปัญญา จึงตอบคำถามเหมือนที่ตอบกับเพื่อนพรหมจารีทั่วไป คือใช้ภาษาง่าย ๆ ใช้อุปมาอุปไมยช่วยขยายคำอธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้น ถ้าท่านรู้ตัวล่วงหน้าว่ากำลังสนทนาอยู่กับท่านพระสารีบุตร คำตอบของท่านคง ออกมาอีกแบบหนึ่ง

อรรถกถาอธิบายว่า ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเกิดที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อโทณวัตถุ ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เป็นบุตรนางตานี ผู้เป็นน้องสาวของท่านพระอัญญา-โกณฑัญญะ (องฺ.เอกก.อ. ๑/๑๘๘/๑๒๙, ๑๙๖/๑๘๓-๑๘๔)

๕. นิวาปสูตร

๕.๑ ที่มาของชื่อ

นิวาปสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหยื่อล่อเนื้อ ชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหา ของพระสูตร

๕.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี โดยทรงประสงค์ให้ภิกษุทั้งหลายข้ามพ้นโลกามิส สู่แดนที่มารไปไม่ถึง เหมือนฝูงเนื้อที่ ๔ ที่พรานเนื้อและบริวารตามไปไม่ถึง เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๕.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของนิวาปสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมย

๕.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พรานเนื้อที่ปลูกหญ้าไว้ในทุ่งหญ้ามิได้หวังให้ฝูงเนื้อมากินเพื่อจะได้มีอายุยืน ผิวพรรณดี มีชีวิตอยู่นาน แต่ปลูกไว้เพื่อล่อจับเนื้อนั่นเอง

ทรงอธิบายว่า มีเนื้ออยู่ ๔ ฝูง ฝูงเนื้อที่ ๑-๓ เป็นเนื้อที่ถูกพรานเนื้อและบริวาร จับได้ ส่วนฝูงเนื้อที่ ๔ พรานเนื้อและบริวารจับไม่ได้

ทรงอธิบายเหตุที่ฝูงเนื้อที่ ๑-๓ ถูกพรานเนื้อและบริวารจับได้ไว้ดังนี้

- ฝูงเนื้อที่ ๑ เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าของพรานเนื้อแล้วกินหญ้าเพลินจนลืมตัว จึงถูกพรานเนื้อจับได้

- ฝูงเนื้อที่ ๒ คิดว่าฝูงเนื้อที่ ๑ ถูกพรานเนื้อจับได้เพราะเข้าไปกินหญ้าเพลินจนลืมตัว จึงเห็นว่า □เราควรงดกินหญ้าในทุ่งหญ้าของ พรานเนื้อ□ แล้วหลีกไปอยู่ในราวป่า แต่พอถึงปลายฤดูร้อน หญ้าและน้ำในป่าแห้งหมด จึงกลับออกมากินหญ้าในทุ่งหญ้าของพรานเนื้อต่อไปอีกและกินเพลินจนลืมตัว จึงถูกพรานเนื้อจับได้

- ฝูงเนื้อที่ ๓ คิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของฝูงเนื้อทั้งสองแล้วเห็นว่า □เราควรซ่อนตัวอยู่ใกล้ ๆ ทุ่งหญ้าของพรานเนื้อ จะเข้าไปกินหญ้าของพรานเนื้อโดยระมัดระวังไม่กินเพลินจนลืมตัว□ แล้วซ่อนตัวหลบพรานเนื้อและบริวาร แต่ในที่สุดพรานเนื้อและบริวารใช้รั้วล้อมทุ่งหญ้า ก็จับตัวได้

ทรงอธิบายเหตุที่ฝูงเนื้อที่ ๔ ไม่ถูกจับไว้ว่า ฝูงเนื้อที่ ๔ คิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของเนื้อทั้ง ๓ ฝูงแล้ว เห็นว่า □เราควรอาศัยอยู่ที่ที่พวกพรานเนื้อไปไม่ถึง และไม่เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าของพรานเนื้อ□ แล้วไปซุ่มอาศัยอยู่ในที่ที่พวกพรานเนื้อไปไม่ถึง และไม่กินหญ้าจนลืมตัว พวกพรานเนื้อพยายามล้อมจับเท่าไรก็จับไม่ได้

ทรงเปรียบฝูงเนื้อทั้ง ๔ ฝูง กับสมณพราหมณ์ ๔ จำพวก เปรียบพรานเนื้อและบริวารกับมาร (กิเลสมาร) และเสนามาร และเปรียบทุ่งหญ้ากับกามคุณ ๕

ว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ เข้าไปหากามคุณ ๕ ซึ่งเป็นโลกามิสที่มารล่อไว้แล้วบริโภคเพลินจนมัวเมาประมาท จึงถูกมารจับได้เหมือนฝูงเนื้อที่ ๑

สมณพราหมณ์พวกที่ ๒ คิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของสมณพราหมณ์พวกที่ ๑ และเห็นว่า □เราควรงดบริโภคกามคุณ ๕□ แล้วหลีกไปอยู่ป่า แต่เมื่อขาดแคลนอาหาร บำเพ็ญสมณธรรมไม่ได้ ก็กลับมาหากามคุณ ๕ อีก จึงถูกมารจับได้ เหมือนฝูงเนื้อที่ ๒

สมณพราหมณ์พวกที่ ๓ คิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของสมณพราหมณ์ทั้ง ๒ พวกแรกแล้ว เห็นว่า □เราควรอาศัยอยู่ใกล้ ๆ กามคุณ ๕ แต่ไม่มัวเมาประมาท□ สมณพราหมณ์พวกนี้ไม่บริโภคกามคุณ ๕ และไม่มัวเมาประมาทในกามคุณ ๕ ก็จริง แต่ยังยึดติดในทิฏฐิต่าง ๆ จึงไม่พ้นอำนาจของมารไปได้เหมือนฝูงเนื้อที่ ๓

ส่วนสมณพราหมณ์พวกที่ ๔ คิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของสมณพราหมณ์

ทั้ง ๓ พวกแล้ว เห็นว่า เราควรอาศัยอยู่ที่ที่มารและเสนามารไปไม่ถึง ไม่ไปหา กามคุณ ๕ ซึ่งเป็นโลกามิส ไม่มัวเมาประมาทในโลกามิสนั้น จึงพ้นอำนาจของ

มารไปได้ เหมือนฝูงเนื้อที่ ๔

ทรงอธิบายว่า แดนที่มารตามไปไม่ถึง ได้แก่ พระนิพพาน ซึ่งเข้าถึงได้ด้วยการเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนได้สมาบัติและเข้าถึงสัญญา-เวทยิตนิโรธแล้วบรรลุอรหัตตผล

๕.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้มีความสมบูรณ์ในตัว คือ มีความชัดเจนทั้งในด้านเนื้อหาสาระและสำนวนโวหาร โดยเฉพาะอุปมาโวหารที่ทรงให้นั้นชัดเจนมาก ทรงใช้ภาษาง่าย ๆ แต่สละสลวย กะทัดรัด และไพเราะยิ่ง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรนี้เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายสำเหนียกว่า มีนักบวช อยู่ ๔ ประเภท เปรียบด้วยเนื้อ ๔ ฝูง ได้แก่ (๑) นักบวชผู้บริโภคกามซึ่งเป็น โลกามิส (๒) นักบวชผู้งดเว้นจาการบริโภคกามแล้วกลับบริโภคกามอีก (๓) นักบวช ผู้งดเว้นจากการบริโภกามได้ แต่ยังยึดติดอยู่ในทิฏฐิต่าง ๆ จึงไม่พ้นไปจากโลกามิส (๔) นักบวชผู้งดเว้นจากการบริโภคกามได้ขาดและไม่ยึดติดอยู่กับทิฏฐิใด ๆ จึงเป็นผู้ข้ามพ้นโลกามิสได้ ไม่ตกอยู่ในอำนาจกามทั้งหลาย

๖. ปาสราสิสูตร

๖.๑ ที่มาของชื่อ

ปาสราสิสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์ ชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร แต่มัชฌิมนิกายฉบับยุโรป เรียกชื่อพระสูตรนี้ว่า อริย-ปริเยสนสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการแสวงหาที่ประเสริฐซึ่งตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้เช่นเดียวกัน

๖.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ อาศรมของรัมมกพราหมณ์ เขตกรุงสาวัตถี เนื่องจากภิกษุเหล่านี้เดินทางมาพบท่านพระอานนท์ เพื่อขออนุญาตเข้าเฝ้าและฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ท่านพระอานนท์จึงขอให้ไปนั่งรออยู่ที่อาศรมของรัมมกพราหมณ์ เมื่อมีโอกาสได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้เสด็จไปโปรดภิกษุเหล่านี้ และเมื่อพระองค์เสด็จไปถึงทรงได้ยินภิกษุเหล่านี้กำลังสนทนาธรรมกันอยู่ ทรงพอพระทัย ประทับยืนอยู่ที่ประตูอาศรมจนภิกษุเหล่านี้สนทนาธรรมจบลง ด้วยทรงปรารภเหตุนี้ จึงตรัสสอนเรื่องการแสวงหาที่ประเสริฐ (ม.มู.อ. ๒/๒๗๒-๒๗๔/๗๒-๗๗) เหตุเกิดของ พระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๖.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของปาสราสิสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๖.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

๑. ตรัสว่า การแสวงหามี ๒ อย่าง คือ การแสวงหาที่ประเสริฐ และการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ แล้วทรงอธิบายว่า การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ ได้แก่ การที่บุคคลผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง แต่ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง อยู่อีก

จากนั้นอธิบายว่า สิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง ได้แก่ บุตร ภรรยา ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน

ส่วนการแสวงหาที่ประเสริฐ ทรงอธิบายว่า ได้แก่ การที่บุคคลผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง รู้ชัดถึงโทษ ในสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง แสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง

๒. ทรงเล่าว่า พระองค์เองเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสวงหาทางอันประเสริฐ โดยเสด็จออกผนวช ทรงศึกษาและปฏิบัติธรรมตามลัทธิอื่น เช่น สำนักอาฬารดาบส สำนักอุทกดาบส เมื่อทรงเห็นว่า ไม่ใช่ทางอันประเสริฐที่จะบรรลุพระนิพพาน จึงทรงออกจากสำนักนั้น ๆ แล้วทรงบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เองจนได้ตรัสรู้ แล้วทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ และภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้แสวงหาทางอันประเสริฐตามแบบของพระองค์จนได้บรรลุอรหัตตผล

๓. ต่อจากนั้น ได้ตรัสถึงโทษแห่งกามคุณ ๕ ว่า สมณะหรือพราหมณ์พวกใด ก็ตาม ถ้ายังใฝ่ฝัน ลุ่มหลง ติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่สลัดออกจาก กามคุณ ๕ นี้ได้ จะต้องเสื่อม ต้องพินาศ ต้องถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ เหมือนเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนทับบ่วงพรานเนื้อจะต้องพินาศ ต้องถูกพรานเนื้อ ทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ ฉะนั้น

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่ใฝ่ฝัน ไม่ลุ่มหลง ไม่ติดพัน มองเห็นโทษของกามคุณ ๕ มีปัญญาที่สลัดออกจากกามคุณ ๕ นั้นได้ จะไม่เสื่อม ไม่พินาศ ไม่ถูกมาร (กิเลส) ทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ เหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วง ไม่นอนทับบ่วงของพรานเนื้อ ฉะนั้น

๖.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระผู้มีพระภาคทรงชี้ให้เห็นว่า การแสวงหากามเป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ การแสวงหาทางเพื่อพ้นไปจากกาม บรรลุถึงพระนิพพานเป็นการแสวงหาที่ประเสริฐ สำหรับการแสวงหาที่ประเสริฐ ทรงยกการแสวงหาโมกขธรรมของพระองค์เองเป็นตัวอย่าง ตอนท้ายทรงแสดงด้วยอุปมาโวหารเปรียบเทียบให้เห็นโทษของกามคุณและคุณของการสลัดออกจากกามคุณ ๕ แล้วทรงสอนวิธีสลัดออกจากกามคุณ ๕ ด้วยการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน เหมือนนิวาปสูตร

ในพระสูตรนี้มีของแถมที่มีค่ายิ่ง นอกจากเนื้อหาสาระดังกล่าวข้างตัน นั้นคือให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติตอนต้นที่สำคัญยิ่งเป็นพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ที่หาได้ยากขอเชิญศึกษาโดยละเอียดต่อไป

๗. จูฬหัตถิปโทปมสูตร

๗.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬหัตถิปโทปมสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรเล็กชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร

๗.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทางแสดงแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภคำกราบทูลของชาณุสโสณิพราหมณ์เรื่องรอยของพระตถาคต ๔ รอยที่ปิโลติกปริพาชกใช้เป็นเครื่องพิสูจน์เหตุที่ตนเลื่อมใสอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาค เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๗.๓ รูปแบบของพระสูตร

จูฬหัตถิปโทปมสูตร มี ๒ ตอน ๒ รูปแบบ คือ ตอนแรก ขอเรียกว่า ภาคอุทเทส เป็นการสนทนาระหว่างชาณุสโสณิพราหมณ์กับปิโลติกปริพาชก

ตอนที่ ๒ ขอเรียกว่า ภาคนิทเทส เป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมย

๗.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส (วาทะของปิโลติกปริพาชก)

ชาณุสโสณิพราหมณ์นั่งรถขาวออกจากกรุงสาวัตถี เห็นปิโลติกปริพาชกเดินสวนทางมาจึงหยุดรถทักทายปราศรัยมีใจความดังนี้

(ชาณุสโสณิถาม ปิโลติกปริพาชกตอบ)

ถาม มาจากไหนแต่ยังวันเชียว

ตอบ มาจากสำนักท่านพระโคดม

ถาม คงได้เห็นความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของท่านพระโคดมหรืออย่างไร

ตอบ ข้าพเจ้าเป็นใครจึงจะเห็นความเฉียบแหลมแห่งพระปัญญานั้นได้ ความจริง ไม่มีใครสามารถเห็นความเฉียบแหลมแห่งพระปัญญานั้นได้ นอกจากท่านพระโคดมเอง

ถาม ไฉนจึงสรรเสริญท่านพระโคดมอย่างยิ่งเช่นนี้

ตอบ ข้าพเจ้าไม่สรรเสริญได้อย่างไร ใคร ๆ ก็พากันสรรเสริญกันว่าท่านพระโคดมประเสริฐกว่าเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

ถาม ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงได้เลื่อมใสในท่านพระโคดมอย่างยิ่งใหญ่ถึงเพียงนี้

ตอบ เพราะข้าพเจ้าได้เห็นรอยของพระตถาคต ๔ รอย จึงตัดสินใจว่าพระผู้มีพระภาคเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี เหมือนพรานช้างเห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้างในป่าที่อยู่ของช้าง จึงตัดสินใจว่า □ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ□

รอยของพระตถาคต ๔ รอย ได้แก่ บัณฑิต ๔ พวก คือ ขัตติยบัณฑิต พราหมณบัณฑิต คหบดีบัณฑิต และสมณบัณฑิต ผู้มีปัญญายิ่ง โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งยิงขนเนื้อทรายก็ไม่พลาด บัณฑิตเหล่านั้นต่างเตรียมวาทะอย่างดีเพื่อจะโต้ตอบกับท่านพระโคดม แต่เมื่อได้เข้าเฝ้าและได้ฟังธรรมกถาของท่านพระโคดม กลับร่าเริงด้วยธรรมกถานั้น ไม่ได้ถามปัญหาอะไรที่เตรียมไว้ ในที่สุดก็ยอมตนเป็นสาวกของท่านพระโคดม

เมื่อปิโลติกปริพาชกกล่าวจบ ชาณุสโสณิพราหมณ์ลงจากรถห่มผ้าเฉวียงบ่าประนมมือไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ เปล่งวาจาแสดงความนอบน้อมว่า

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (๓ ครั้ง)

จากนั้น ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลเรื่องที่สนทนากับปิโลติกปริพาชกให้ทรงทราบทุกประการ

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้ออุปมาด้วยรอยเท้าช้างของปิโลติกปริพาชกยังไม่สมบูรณ์ แล้วทรงอุปมาให้ชาณุสโสณิพราหมณ์ฟังว่า

๑. พรานช้างผู้ฉลาด เพียงแต่เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ยาวและกว้างเท่านั้น จะไม่ด่วนตัดสินใจว่า □ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ□ เพราะอาจเป็นรอยเท้าของช้างพังเท้าใหญ่ชื่อวามนิกาก็ได้

๒. พรานช้างผู้ฉลาด จึงเดินตามรอยเท้าช้างนั้นไป ก็เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ทั้งยาวทั้งกว้าง และมีรอยเสียดสีกายในที่สูง แต่ไม่ด่วนตัดสินใจว่า □ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ□ เพราะอาจเป็นรอยเท้าของช้างพัง เท้าใหญ่ ตัวสูงโย่ง มีขนายดำ ชื่ออุจจากาฬาริกาก็ได้

๓. พรานช้างผู้ฉลาด จึงเดินตามรอยเท้าช้างนั้นต่อไป ก็เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ทั้งยาวทั้งกว้าง มีรอยเสียดสีกายในที่สูง และมีรอยที่ถูกงาแซะขาดในที่สูง แต่ไม่ด่วนตัดสินใจว่า □ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ□ เพราะอาจเป็นรอยเท้าของ ช้างพัง เท้าใหญ่ ตัวสูงโย่ง มีขนายตูม ชื่ออุจจากเณรุกาก็ได้

๔. พรานช้างผู้ฉลาด จึงเดินตามรอยเท้าช้างนั้นต่อไป ก็เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ทั้งยาวทั้งกว้าง มีรอยเสียดสีกายในที่สูง มีรอยที่ถูกงาแซะขาดในที่สูง และมีกิ่งไม้ในที่สูงหักลงมา ทั้งได้เห็นช้างนั้นที่โคนต้นไม้ หรือในที่แจ้ง กำลังเดิน ยืน หมอบ หรือนอนอยู่ จึงตัดสินใจว่า "ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ" ข้อนี้ฉันใด

รอยของพระตถาคตก็ฉันนั้น คือ เมื่อพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก กุลบุตรได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสออกบวช รักษาศีล มีความสันโดษ สำรวมอินทรีย์และมีสติสัมปชัญญะบำเพ็ญเพียรทางใจ ณ เสนาสนะอันสงัดจนละนิวรณ์ ๕ ประการได้ สงัดจากกามและบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ซึ่งแต่ละฌานเรียกว่าตถาคตบท (รอยคือญาณของพระตถาคต) บ้าง ตถาคตนิเสวิต (รอยเสียดสีกายคือญาณของพระตถาคต) บ้าง ตถาคตรัญชิต (รอยที่เขี้ยวแก้วคือญาณของพระตถาคตแซะขาด) บ้าง ภิกษุนั้นแม้ได้เห็นรอยทั้ง ๔ รอยนี้ก็ไม่ด่วนตัดสินใจว่า "พระผู้มีพระภาคเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี" จนกว่าจะได้บรรลุอาสวักขยญาณด้วยตนเอง รู้ชัดว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นอีก จึงตัดสินใจดังกล่าวเมื่อตรัสจบชาณุสโสณิประกาศตนเป็นอุบาสก

๗.๕ ข้อสังเกต

ดังได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้ในตอนแนะนำ ภยเภรวสูตร ข้างต้นว่า ชาณุสโสณิ-พราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่เมื่อใด และได้เสนอหลักฐานที่น่าจะเป็นครั้งแรก รวมทั้งเสนอแนะให้มาดูที่พระสูตรนี้ด้วยนั้น เมื่อได้อ่านโดยตลอดแล้ว เห็นว่าเป็นไปได้มากที่จะถือว่าครั้งนี้เป็นครั้งแรก ประเด็นสำคัญที่ขอให้สังเกตคือข้อความในข้อ ๒๙๐ คือหลังจากเปล่งวาจา กล่าวนโม ๓ ครั้งแล้ว ชาณุสโสณิพราหมณ์คิดว่า

"ทำอย่างไรหนอ เราจะได้พบพระสมณโคดมนั้นสักครั้งหนึ่ง ทำอย่างไรจึงจะได้สนทนาปราศรัย(กับพระสมณโคดม) บ้าง"

เนื้อหาของพระสูตรนี้ชี้ให้เห็นความเฉียบแหลมแห่งพระปัญญาของพระผู้มีพระภาคที่ทรงเสริมอุปมาโวหารของปิโลติกปริพาชก ซึ่งแสดงไว้อย่างดีแล้วให้ดีวิเศษยิ่งขึ้น โดยทรงเน้นการเห็นตัวจริงยิ่งกว่าการเห็นเพียงรอย

๘. มหาหัตถิปโทปมสูตร

๘.๑ ที่มาของชื่อ

มหาหัตถิปโทปมสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง

สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร คือ เปรียบเทียบอริยสัจกับรอยเท้าช้าง

๘.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะพักอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๘.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาหัตถิปโทปมสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยและมีคำถามแบบถามเอง-ตอบเองผสม

๘.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

๑. ท่านพระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายที่มาพบว่า รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลกรวมลงในรอยเท้าช้างได้ ชาวโลกถือว่ารอยเท้าช้างเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างใหญ่กว่า ฉันใด กุศลธรรมทั้งหลายนับเข้าในอริยสัจ ๔ ฉันนั้น

๒. ต่อจากนั้นได้อธิบายว่า อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ แต่อธิบายรายละเอียดเฉพาะทุกขอริยสัจเท่านั้น

แนวคำอธิบายอาจแสดงด้วยแผนภูมิดังนี้

๓. อธิบายมหาภูตรูปแต่ละอย่างโดยละเอียด โดยชี้ประเด็นไปที่ทุกขเวทนาจากผัสสะอันเนื่องมาจากมหาภูตรูปแต่ละอย่าง เช่น ปฐวีธาตุมี ๒ อย่าง คือปฐวีธาตุ ภายใน และปฐวีธาตุภายนอก ปฐวีธาตุภายใน เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า □นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา□ เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนัดจากปฐวี

เวลาที่อาโปธาตุภายนอกกำเริบ ปฐวีธาตุภายนอกจะอันตรธานไป ปฐวีธาตุภายนอกซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไป เสื่อมไป แปรผัน

ไปได้ ไฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ที่ถูกตัณหาเข้ายึดถือว่า □เรา□ ว่า □ของเรา□ ว่า □มีเรา□ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยงเล่า

เมื่อถูกด่า บริภาษ เกรี้ยวกราด เบียดเบียน ถ้าภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า □ทุกขเวทนา อันเกิดจากโสตสัมผัสนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุก็เกิดขึ้นไม่ได้ ทุกขเวทนาอาศัยอะไรจึงเกิดขึ้นได้ ทุกขเวทนาอาศัยผัสสะจึงเกิดขึ้นได้ เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นว่า ผัสสะไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง จิตของเราจะผ่องใส ดำรงมั่นและน้อมไปในอารมณ์ คือธาตุนั้น

หากชนเหล่าอื่นพยายามจะทำร้ายภิกษุนั้นด้วยประการต่าง ๆ ให้นึกถึงพระ

พุทโธวาทที่ว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย (ในกกจูปมสูตร ที่แนะนำมาแล้ว) จะระงับความโกรธได้

คำอธิบายธาตุอื่น ๆ ก็มีนัยเดียวกันนี้

๔. เมื่ออธิบายมหาภูตรูปจบ ท่านกล่าวสรุปไว้ในตอนท้ายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ชื่อว่า ปฏิจจ-สมุปปันนธรรม ความพอใจ ความอาลัย ความยินดี ความชื่นชอบในอุปาทาน-ขันธ์ ๕ ประการนี้ ชื่อว่า ทุกขสมุทัย การกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขนิโรธ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคแล้ว

๘.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่าในพระสูตรก่อนหน้านี้ กล่าวถึงการอุปมาด้วยรอยเท้าช้างเหมือนกับพระสูตรนี้ แต่เรียกพระสูตรนั้นว่า สูตรเล็ก (จูฬหัตถิปโทปมสูตร) และเรียกพระสูตรนี้ว่า สูตรใหญ่ (มหาหัตถิปโทปมสูตร) ถ้าจะถามว่า ทำไมจึงเรียกอย่างนั้น ทั้ง ๆ ที่ในพระสูตรก่อนหน้านี้ เปรียบเทียบรอยของพระตถาคตด้วยรอยเท้าช้าง ในพระสูตรนี้เปรียบเทียบอริยสัจ ๔ ด้วยรอยเท้าช้าง น่าจะเรียกพระสูตรนั้นว่า สูตรใหญ่ และเรียกพระสูตรนี้ว่า สูตรเล็ก จึงจะถูกต้อง คือ ยกพระพุทธสูงกว่าพระธรรม การที่ท่านเรียกเช่นนี้ น่าจะมีเหตุผลเป็นอย่างอื่น ขอให้พิจารณาดูเนื้อหาต่อไป

ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรนี้อย่างละเอียดพิสดาร โดยเฉพาะคำอธิบายเรื่องธาตุ ๔ ที่ดำเนินตามแนวอริยสัจ ๔ คงหาอ่านที่อื่นได้ยากมาก วิธีการแสดงเป็นแบบฉบับของท่าน คือ ยกหัวข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งขึ้นตั้งเป็นอุทเทสแล้วอธิบายความหมาย แบ่งย่อยตามหมวดธรรมนั้น ๆ และนำไปเชื่อมโยงกับหมวดธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังตามที่ท่านตั้งเป้าหมายไว้

คำอุทเทสของท่านในที่นี้ คือ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งสิ้นรวมลงในอริยสัจ ๔ เหมือนรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นในโลก รวมลงในรอยเท้าช้าง ซึ่งแปลกดี เพราะที่เราทราบกัน พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบไว้ว่าพระธรรมทั้งหมดที่ตรัสสอน รวมลงในคำว่า □อัปปมาทธรรม□ คือ ความไม่ประมาท เหมือนรอยเท้าของสัตว์ทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง

ส่วนเป้าหมายของท่าน คือ ทุกขอริยสัจ โดยเน้นให้เห็นสภาวะที่เป็นทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ และความดับแห่งทุกข์

ความยิ่งใหญ่แห่งพระธรรมที่ท่านนำมาแสดงด้วยวิธีการพิเศษนี้กระมังเป็นที่มา ของชื่อว่า มหาหัตถิปโทปมสูตร

๙. มหาสาโรปมสูตร

๙.๑ ที่มาของชื่อ

มหาสาโรปมสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร

๙.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ ภูเขา คิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ โดยทรงปรารภพระเทวทัต ทำลายสงฆ์และทำให้พระบาทของพระองค์ห้อพระโลหิต เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติกะ

๙.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาสาโรปมสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมย

๙.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบการประพฤติพรหมจรรย์กับการแสวงหาแก่นไม้ให้ภิกษุทั้งหลายฟังดังนี้

๑. กุลบุตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีลาภสักการะและความสรรเสริญ เกิดขึ้นแล้วปลื้มใจและรู้สึกสมหวัง เที่ยวยกตนข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น จึงมัวเมา ลืมตัว ประมาท และอยู่เป็นทุกข์ ทรงเรียกพรหมจรรย์ของ ผู้นั้นว่า □กิ่งและใบแห่งพรหมจรรย์□ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้ เที่ยวหาไม้ในป่า พบต้นไม้ใหญ่มีแก่น กระพี้ เปลือก และสะเก็ด แต่กลับตัดเอาแต่กิ่งและใบมา เพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ จึงไม่อาจใช้ทำประโยชน์อะไรตามที่ต้องการได้

๒. กุลบุตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีลาภสักการะและความสรรเสริญ เกิดขึ้น ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง จึงไม่มัวเมาประมาท ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วย ลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น มุ่งมั่นรักษาศีลจนสมบูรณ์แล้วปลื้มใจและรู้สึก สมหวัง เที่ยวยกตนข่มผู้อื่นด้วยความสมบูรณ์แห่งศีลนั้น จึงมัวเมา ลืมตัว ประมาท และอยู่เป็นทุกข์ ทรงเรียกพรหมจรรย์ของผู้นั้นว่า □สะเก็ดแห่ง

พรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้เที่ยวหาไม้ในป่า พบไม้ต้นใหญ่ มีแก่น กระพี้ และเปลือก แต่กลับถากเอาสะเก็ดไม้นั้นมาเพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ จึงไม่อาจใช้ทำประโยชน์อะไรที่ต้องการได้

๓. กุลบุตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีลาภสักการะและความสรรเสริญ เกิดขึ้น ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวังและทั้งรักษาศีลจนสมบูรณ์ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึก สมหวัง... มุ่งมั่นเจริญสมาธิจนสมบูรณ์แล้วปลื้มใจและรู้สึกสมหวัง เที่ยวยกตนข่ม ผู้อื่นด้วยความสมบูรณ์แห่งสมาธินั้น จึงมัวเมา ลืมตัว ประมาทและอยู่เป็นทุกข์ ทรงเรียกพรหมจรรย์ของผู้นั้นว่า เปลือกแห่งพรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการ แก่นไม้ .. ถากเปลือกไม้นั้นมาเพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ ..

๔. กุลบุตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีลาภสักการะและความสรรเสริญ เกิดขึ้น ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง รักษาศีลจนสมบูรณ์ ก็ไม่ปลื้มใจไม่รู้สึกสมหวัง และเจริญสมาธิจนสมบูรณ์ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง ... มุ่งมั่นเจริญวิปัสสนาจนทำให้เกิดญาณทัสสนะขึ้นได้สำเร็จ แล้วปลื้มใจและรู้สึกสมหวัง เที่ยวยกตนข่มผู้อื่นด้วยญาณทัสสนะนั้น จึงมัวเมา ลืมตัว ประมาท และอยู่เป็นทุกข์ ทรงเรียก

พรหมจรรย์ของผู้นั้นว่า กระพี้แห่งพรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้ ...ถากกระพี้ของไม้นั้นนำมา เพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้...

๕. กุลบุตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีลาภสักการะและความสรรเสริญ เกิดขึ้น ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง รักษาศีลจนสมบูรณ์ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง เจริญสมาธิจนสมบูรณ์ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง และเจริญวิปัสสนาจนทำให้ ญาณทัสสนะเกิดขึ้น ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง .. มุ่งมั่น เจริญวิปัสสนาจนทำให้ อสมยวิโมกข์ (คือโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน) เกิดขึ้น ซึ่งทรงเรียกว่า แก่นแห่งพรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้ รู้จักแก่นไม้ ตัดแก่นไม้มาใช้ประโยชน์ได้สำเร็จ

๖. ทรงสรุปว่า พรหมจรรย์นี้ไม่ใช่มีลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นผลที่มุ่งหมาย ไม่ใช่มีความสมบูรณ์แห่งศีลเป็นผลที่มุ่งหมาย ไม่ใช่มีความสมบูรณ์แห่งสมาธิเป็นผลที่มุ่งหมาย และไม่ใช่มีญาณทัสสนะเป็นผลที่มุ่งหมาย แต่มีเจโตวิมุตติเป็นผลที่มุ่งหมาย เป็นแก่น เป็นที่สุด

๙.๕ ข้อสังเกต

พระธรรมเทศนาหรือพระพุทธภาษิตที่ทรงแสดงโดยทรงปรารภพระเทวทัต

มีเป็นจำนวนมาก รวมทั้งพระสูตรนี้ด้วย ในจำนวนนั้นมีพระพุทธภาษิตบทหนึ่งที่รู้จักดี คือ

สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่ว
เหมือนผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย
ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ
ลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้า ฉะนั้น

(สำ.ส. (แปล) ๑๕/๑๘๓/๒๕๔, สำ.นิ (แปล) ๑๖/๑๘๔/๒๘๕)

เมื่อพระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบ ณ ริมสระโบกขรณีหน้าพระเชตวัน พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ไว้ว่า

๑. เทวทัตมีจิตถูกลาภสักการะครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ตลอดกัป เยียวยาไม่ไหว

๒. เทวทัตมีจิตถูกความเสื่อมลาภครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ตลอดกัป เยียวยาไม่ไหว

๓. เทวทัตมีจิตถูกยศครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรกตลอดกัป เยียวยาไม่ไหว

๔. เทวทัตมีจิตถูกความเสื่อมยศครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ตลอดกัป เยียวยาไม่ไหว

๕. เทวทัตมีจิตถูกสักการะครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ตลอดกัป เยียวยาไม่ไหว

๖. เทวทัตมีจิตถูกความเสื่อมสักการะครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ตลอดกัป เยียวยาไม่ไหว

๗. เทวทัตมีจิตถูกความปรารถนาชั่วครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ตลอดกัป เยียวยาไม่ไหว

๘. เทวทัตมีจิตถูกความเป็นมิตรชั่วครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ตลอดกัป เยียวยาไม่ไหว

(องฺ.อฏฺ□ก. (แปล) ๒๓/๗/๒๐๗)

เนื้อหาในพระสูตรนี้มีสาระดีมาก คือทรงเน้นเป้าหมายของพรหมจรรย์ว่าไม่ใช่ลาภสักการะ ไม่ใช่เพียงแต่มีศีล สมาธิ ปัญญา (ญาณทัสสนะ) แต่ต้องปฏิบัติเพื่อให้บรรลุพระนิพพาน ซึ่งทรงเรียกว่าแก่นแท้แห่งพรหมจรรย์

๑๐. จูฬสาโรปมสูตร

๑๐.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬสาโรปมสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร

๑๐.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ปิงคลโกจฉพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภคำถามของพราหมณ์ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๑๐.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬสาโรปมสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมย

๑๐.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

๑. ปิงคลโกจฉพราหมณ์ทูลถามว่า ครูปูรณะ กัสสปะ ครูมักขลิ โคสาล ครูอชิตะ เกสกัมพล ครูปกุธะ กัจจายนะ ครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร ครูนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์มีชื่อเสียง ได้รับยกย่องว่าเป็นคนดี ครูเหล่านี้รู้จริงตามที่ปฏิญญา หรือไม่รู้จริง หรือบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้

๒. พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่าไปสนใจพวกนั้นเลย ถ้าอยากฟังธรรม จะแสดงให้ฟัง เมื่อพราหมณ์กราบทูลว่าจะฟัง จึงทรงแสดงธรรมอุปมาด้วยแก่นไม้คล้ายมหาสาโรปมสูตร ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกอุปมาขึ้นก่อนแล้วทรงเปรียบกับกุลบุตรผู้ออกบวชด้วยศรัทธา นี้เป็นข้อแตกต่างประการที่ ๑ ข้อแตกต่างประการที่ ๒ คือ ตั้งแต่ตอนที่ ๒ เป็นต้นไป เพิ่มข้อความว่า □สร้างฉันทะ พยายามเพื่อทำให้แจ้งธรรมอื่นอันยิ่งและประณีตกว่า (เช่น ...ประณีตกว่าลาภสักการะและความสรรเสริญ) ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อนไม่ท้อถ่อย ... □

ข้อแตกต่างประการที่ ๓ คือ ธรรมที่เป็นแก่นแท้แห่งพรหมจรรย์ซึ่งยิ่งและประณีตกว่าญาณทัสสนะ ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) ซึ่งยิ่งและประณีตกว่าญาณทัสสนะมาตามลำดับ แต่ในตอนสรุป ทรงเรียกเจโตวิมุตติว่าเป็นแก่นแท้แห่งพรหมจรรย์ เหมือนในมหา-สาโรปมสูตร

๑๐.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พราหมณ์ทูลถามว่า ครูทั้ง ๖ คน รู้จริงตามที่ประกาศหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าอย่าไปสนใจเรื่องนั้นเลย ถ้าจะฟังธรรม พระองค์จะแสดงให้ฟังแล้วตรัสพระสูตรนี้ ดูเผิน ๆ เห็นว่าทรงตอบไม่ตรงประเด็นคำถาม แต่ถ้าพิจารณาให้ดีจะพบว่า ที่ไม่ทรงตอบคำถามนั้น เพราะไม่เป็นประโยชน์ ไม่ทำให้พ้นทุกข์ การแสวงหาคำตอบเช่นนี้ก็เหมือนกับคนต้องการแก่นไม้ ไม่รู้จักแก่นไม้ และแม้ครูทั้ง ๖ คน ก็ไม่รู้จริงเหมือนคนต้องการแก่นไม้เช่นกัน จึงทรงแสดงเรื่องแก่นแห่งพรหมจรรย์เปรียบด้วยแก่นแห่งต้นไม้ให้ฟังซึ่งทำให้เกิดผลดังที่ทรงประสงค์ เพราะเมื่อทรงแสดงจบลง ปิงคลโกจฉพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

มหายมกวรรค

มหายมกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่ หมวดใหญ่ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร จัดเรียงไว้เป็นคู่ ๆ จำนวน ๕ คู่ คือ

๑. จูฬโคสิงคสูตร คู่กับมหาโคสิงคสูตร

๒. มหาโคปาลกสูตร คู่กับจูฬโคปาลกสูตร

๓. จูฬสัจจกสูตร คู่กับมหาสัจจกสูตร

๔. จูฬตัณหาสังขยสูตร คู่กับมหาตัณหาสังขยสูตร

๕. มหาอัสสปุรสูตร คู่กับจูฬอัสสปุรสูตร

แต่ละคู่มีสาระสำคัญเกี่ยวข้องกัน ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

๑. จูฬโคสิงคสูตร

๑.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬโคสิงคสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในป่าโคสิงคสาลวัน สูตรเล็ก (คู่กับมหาโคสิงคสูตรที่แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในป่าโคสิงคสาลวัน สูตรใหญ่) ชื่อนี้ตั้งตามชื่อสถานที่ที่แสดงพระสูตรนี้

๑.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ (กิมพิละ) ที่ป่าโคสิงคสาลวัน แคว้นวัชชี แต่ในตอนท้าย ทรงแสดง แก่ยักษ์ชื่อทีฆปรชน ณ ตำหนักอิฐในหมู่บ้านชื่อนาทิกคาม แคว้นวัชชี

ในนิทานวจนะของพระสูตรนี้ ท่านพระอานนท์เล่าไว้ว่าขณะที่เสด็จไปประทับ ณ ตำหนักอิฐในนาทิกคามนั้น ได้เสด็จไปเยี่ยมท่านพระอนุรุทธะกับพระเถระอีก ๒ รูป ที่ป่าโคสิงคสาลวัน ซึ่งอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า เสด็จไปทรงยกย่องธรรมคือสามัคคีรสของพระเถระทั้ง ๓ รูป (ม.มู.อ. ๒/๓๒๕/๑๔๓) เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๑.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬโคสิงคสูตร เป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบ

๑.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปถึงป่าโคสิงคสาลวัน พระเถระทั้ง ๓ รูปได้รับเสด็จ และช่วยกันปฏิบัติรับใช้อย่างดี หลังจากประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดถวายแล้ว การสนทนาธรรมได้เริ่มขึ้นโดยพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ถาม พระเถระทั้ง ๓ รูป เป็นผู้ตอบ มีใจความดังนี้

ถาม ยังสบายดีหรือ ยังพออยู่ได้หรือ บิณฑบาตไม่ลำบากหรือ

ตอบ ยังสบายดี พออยู่ได้ บิณฑบาตไม่ลำบาก พระพุทธเจ้าข้า

ถาม ยังพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน (เข้ากันได้) เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่หรือ

ตอบ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

ถาม ทำได้อย่างไร

ตอบ ข้าพระองค์คิดว่าเป็นลาภของเราหนอ ที่มีเพื่อนพรหมจารีเช่นนี้ จึงตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรมต่อกันทั้ง

ต่อหน้า และลับหลัง ไม่ทำอะไรตามใจตน คอยนึกถึงใจของผู้อื่น

แม้กายต่างกัน แต่ความคิดนึกของข้าพระองค์เป็นอย่างเดียวกัน พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสชมเชยว่าดีแล้วชอบแล้ว

ถาม เธอทั้งหลายไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่หรือ

ตอบ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

ถาม ทำอย่างไร

ตอบ ข้าพระองค์ (ต่างปฏิบัติต่อกันดังนี้) รูปที่กลับจากบิณฑบาตก่อนจะต้อง ปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำใช้น้ำฉันไว้ ตั้งถาดสำรับไว้ รูปที่กลับจากบิณฑบาตทีหลัง ถ้ามีบิณฑบาตเหลือจะฉันก็ได้ ถ้าไม่ประสงค์จะฉัน ก็นำบิณฑบาตนั้นไปทิ้งในที่ควรทิ้ง เก็บอาสนะ เก็บน้ำใช้น้ำฉัน เก็บถาดสำรับไว้ที่เก็บ กวาดโรงอาหาร รูปที่เห็นหม้อน้ำใช้หม้อน้ำฉัน หรือหม้อน้ำชำระว่างเปล่า ก็นำไปตั้งไว้ ถ้ารูปเดียวยกไม่ไหว ก็ช่วยกันยกโดยไม่ต้องออกปากขอร้องกัน และทุก ๕ วัน จะนั่งประชุมสนทนาธรรมกันตลอดคืน

ตรัสชมเชยว่าดีแล้ว ชอบแล้ว

ถาม ได้บรรลุคุณวิเศษอะไรบ้าง

ตอบ ได้บรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ พระพุทธเจ้า

ตรัสชมเชยว่าดีแล้ว ชอบแล้ว ไม่มีญาณทัสสนะใดประณีตยิ่งกว่าสัญญา-เวทยิตนิโรธนี้แล้ว

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จกลับจากป่าโคสิงคสาลวันมาประทับ ณ ตำหนักอิฐ ยักษ์ชื่อทีฆปรชนได้เข้าเฝ้าและกราบทูลว่า เป็นลาภของชาววัชชีที่พระผู้มีพระภาคมาประทับและพระเถระทั้ง ๓ รูปนั้นมาพักอาศัย คำกราบทูลนี้ได้รับการถ่ายทอดต่อ ๆ กันไปจากพวกเทพชั้นจาตุมหาราชจนถึงพรหมโลกเพียงครู่เดียว

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสยืนยันกับทีฆปรชนว่า พระเถระทั้ง ๓ รูป ออกบวชจากตระกูลใด หมู่บ้านใด นิคมใด นครใด และแคว้นใด ถ้าคนในตระกูลนั้น หมู่บ้านนั้น นิคมนั้น นครนั้น และแคว้นนั้น มีใจเลื่อมใส ระลึกถึงพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

ถ้ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ทั้งปวงมีจิตเลื่อมใสระลึกถึงพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ถ้ามนุษย์ เทวดา มาร พรหม และหมู่สัตว์ทั้งปวง มีจิตเลื่อมใสระลึกถึงพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

ทรงให้เหตุผลว่า เพราะพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๑.๕ ข้อสังเกต

คำว่า โคสิงคสาลวัน ซึ่งเป็นที่มาของชื่อพระสูตรนี้ในภาษาบาลีใช้ว่า โคสิงฺคสาลวนทาย มาจากคำ โค + สิงฺค + สาล + วน + ทาย โค ใช้ทับศัพท์ว่า โค คือวัว สิงฺค แปลว่า เขา โคสิงฺค จึงแปลว่า เขาโค สาล ใช้ทับศัพท์ว่า ต้นสาละ ส่วนคำว่า วน กับ ทาย แปลว่า ป่า เหมือนกัน ในที่นี้ใช้ทับศัพท์ คำ

วน เป็นวัน รวมกับคำ สาล เป็นสาลวัน เช่นเดียวกับ เชตวน เวฬุวน ใช้ว่า เชตวัน เวฬุวัน คงแปลคำท้ายว่า ป่า รวมทั้งหมดแปลแบบทับศัพท์ว่า ป่าโคสิงค-สาลวัน

คำนี้ ถ้าแปลทั้งหมดแปลว่า ป่าไม้สาละชื่อโคสิงคะ อรรถกถาอธิบายความเป็นมาของชื่อนี้ว่า เกิดจากต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งในป่านั้น ลำต้นมีลักษณะเหมือนเขาโคจึงเป็นลักษณะเด่น เป็นนิมิตหมายรู้กัน เลยกลายเป็นชื่อป่าไปในที่สุด (ม.มู.อ. ๒/๓๒๕/๑๔๓)

ถ้าจะถามว่า ป่านี้มีดีอะไรจึงดึงดูดใจให้พระเถระ ๓ รูปไปพำนักบำเพ็ญสามัคคีธรรมกันที่นั้น คำตอบมีอยู่เรียบร้อยแล้วในพระสูตรคู่ของพระสูตรนี้คือมหา-โคสิงคสูตร ที่จะแนะนำต่อไป

ส่วนเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้มี ๒ ตอน ตอนที่ ๑ ว่าด้วยการปฏิบัติต่อกันแบบกายต่างกันแต่ใจเดียวกัน รวมทั้งการปฏิบัติธรรมของพระเถระทั้ง ๓ รูป ที่เรียกว่า สามัคคีรส และผลแห่งการปฏิบัตินั้น ตอนที่ ๒ ว่าด้วยการสดุดีพระเถระ ๓ รูปนั้น ซึ่งเป็นจุดหมายสำคัญที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ นั้นคือ ทรงแสดงเพื่อยกย่องสามัคคีรส นี้นั่นเอง

๒. มหาโคสิงคสูตร

๒.๑ ที่มาของชื่อ

มหาโคสิงคสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในป่าโคสิงคสาลวัน สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อสถานที่ที่แสดงพระสูตรนี้

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหา-โมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระเรวตะ ท่านพระอานนท์ และพระเถระผู้มีชื่อเสียงอีกหลายรูป ขณะประทับอยู่ในป่าโคสิงคสาลวัน แคว้นวัชชี โดยทรงปรารภคำพรรณนาความงามของป่าโคสิงคสาลวันของพระเถระเหล่านั้น ถ้าถามว่า ทำไมจึงเรียกว่า □สูตรใหญ่□ คำตอบคือเป็นที่รวมทรรศนะเรื่องความงามของป่าโคสิงคสาลวันของพระเถระทั้งหลายที่พรรณนาตามคุณธรรมพิเศษของแต่ละท่าน และพระผู้มีพระภาคก็ทรงรับรองว่าเป็นเช่นนั้นจริง แล้วทรงพรรณนาความงามของ ป่านี้ตามทรรศนะของพระองค์เองด้วย เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท

ปรัชฌาสยะ

๒.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาโคสิงคสูตรเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๒.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระเถระทั้งหลายมีท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้น ชักชวนกันไปฟังธรรมจากท่านพระสารีบุตร เมื่อพระเถระทั้งหลายมาถึงแล้ว ท่านพระสารีบุตรกล่าวทักทายด้วยอัธยาศัยไมตรี แล้วตั้งปัญหาขึ้นถามว่า ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร

ท่านพระอานนท์ ท่านพระเรวตะ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระมหากัสสปะ

ท่านพระมหาโมคคัลลานะ และท่านพระสารีบุตร ต่างแสดงทรรศนะของตน ๆ ตาม

ลำดับดังนี้

□ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ ได้ฟังธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ และแสดงธรรมแก่บริษัท ๔ เพื่อถอนอนุสัย□

□ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้มีความหลีกเร้นเป็นที่มาแห่งความยินดี ผู้ยินดีแล้วในความหลีกเร้น หมั่นประกอบธรรมเครื่องระงับใจภายในตน ไม่เหินห่างจากธรรม ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ□

□ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้ตรวจดูโลกธาตุ ๑,๐๐๐ โลกธาตุด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์□

□ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุในธรรมวินัยนี้ ซึ่งตนเองอยู่ป่าเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือไตรจีวรเป็นวัตร มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ปรารภความเพียรเป็นวัตร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ และกล่าวสรรเสริญคุณเช่นนั้น□

□ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุ ๒ รูป ในธรรมวินัยนี้ ผู้กล่าวอภิธรรม-กถา ถามปัญหากันและกันแล้ว กล่าวแก้กันเองไม่หยุดพัก□

□ป่าโคสิงคสาลวัน จะพึงงามด้วยภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ ไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารธรรมสมาบัติใดในเวลาเช้า สาย บ่าย เย็น ก็อยู่ด้วยวิหารธรรมสมาบัตินั้น ตามเวลาที่ปรารถนา□

หลังจากนั้น ท่านพระสารีบุตรพร้อมกับพระมหาเถระเหล่านั้นได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องทรรศนะต่าง ๆ ให้ทรงทราบ พระศาสดาได้ตรัสสรรเสริญ ทรรศนะของพระเถระทุกรูป และได้ทรงแสดงทรรศนะว่า □ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าว่า ตราบใดที่จิตของเรายังไม่หมดความถือมั่น (และ) ไม่หลุดพ้นจากอาสวะ ตราบนั้น เราจักไม่ทำลายบัลลังก์□

๒.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่าพระเถระผู้มีคุณธรรมพิเศษใดก็พรรณนาว่าป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุผู้มีคุณธรรมพิเศษนั้น โดยสรุป พระเถระทั้ง ๗ รูปเห็นว่าป่านั้นงามด้วยพระขีณาสพ แต่พระผู้มีพระภาคทรงพรรณนาว่า แม้ภิกษุผู้ยังไม่มีคุณธรรมพิเศษใด ๆ แต่มีความเพียรพยายามมุ่งมั่นว่า □ถ้ายังละอาสวะทั้งหลายไม่ได้จะไม่ลุกขึ้น□ ก็ชื่อว่าเป็นการทำให้ป่านั้นงามได้ด้วย นับเป็นทรรศนะที่กว้างไกล ทรงมองเห็นความสำคัญของการปฏิบัติธรรมทุกระดับ ตั้งแต่ระดับปุถุชนไปจนถึงพระอรหันต- ขีณาสพ

๓. มหาโคปาลสูตร

๓.๑ ที่มาของชื่อ

มหาโคปาลสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ที่ได้ชื่อว่ามหา หรือ สูตรใหญ่ เพราะมีเนื้อหากว้างขวางและลุ่มลึกกว่าจูฬโคสิงคสูตร

๓.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี โดยทรงปรารภความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนาของภิกษุทั้งหลาย เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปรัชฌาสยะ

๓.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาโคปาลสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบอุปมาอุปไมยและมีคำถามแบบถามเอง-ตอบเอง

๓.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟังดังนี้

๑. คนเลี้ยงโคผู้ไม่ฉลาด เพราะขาดองค์คุณ ๑๑ ประการ จะไม่สามารถ เลี้ยงโคให้เจริญ ให้มีจำนวนเพิ่มขึ้นได้ ฉันใด ภิกษุผู้ไม่ฉลาด เพราะขาดองค์คุณ ๑๑ ประการ จะไม่เจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนานี้ ฉันนั้น

๒. คนเลี้ยงโคผู้ฉลาด เพราะมีองค์คุณ ๑๑ ประการ จะสามารถเลี้ยงโคให้เจริญ ให้มีจำนวนเพิ่มขึ้นได้ ฉันใด ภิกษุผู้ฉลาด เพราะมีองค์คุณ ๑๑ ประการจะเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนานี้ ฉันนั้น

องค์คุณ ๑๑ ประการของคนเลี้ยงโค คือ

๑. รู้จักรูปโค คือรู้ว่า โคของตนมีจำนวนเท่าไร มีสีอะไร

๒. ฉลาดในลักษณะโค คือรู้ลักษณะดี - ชั่ว ของโค ชนิด หรือประเภท ของโค

๓. กำจัดไข่ขาง คือ รู้จักวิธีรักษาแผลของโคมิให้มีไข่ขางของแมลงวันอยู่ในแผล

๔. ปกปิดแผล คือ รู้จักวิธีรักษาและป้องกันแผล

๕. สุมไฟ คือ คอยสุมไฟให้มีควันไล่ยุงขณะโคอยู่ในคอก

๖. รู้จักท่าน้ำ คือ รู้จักลักษณะของท่าน้ำที่โคจะลงไปดื่มน้ำว่าท่าไหนเรียบสม่ำเสมอ ท่าไหนขรุขระ

๗. รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว คือ รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้วหรือไม่ เพื่อกำหนดเวลานำโคไปท่าน้ำได้ถูกที่ถูกเวลา

๘. รู้จักทาง คือ รู้ว่าทางไหนเรียบเสมอหรือขรุขระ ทางไหนมีอันตรายไม่มีอันตราย

๙. ฉลาดในที่หากิน คือ รู้จักสถานที่เลี้ยงโคที่มีหญ้า โดยกำหนดไว้ล่วงหน้าว่าวันไหนไปที่ไหน โดยมิให้ซ้ำกัน เพื่อเว้นระยะให้หญ้าแตกใบใหญ่

๑๐. รีดนมให้เหลือ คือ ไม่รีดนมจนหมด ในแต่ละครั้งจะต้องเหลือไว้ให้ลูกโคบ้างโดยกำหนดว่า โคตัวไหนมีลูกขนาดไหน และกะประมาณให้ถูกว่า ลูกโคขนาดนั้นจะดื่มนมวันละเท่าไร เพื่อจะรีดนมให้เหลือไว้พอดี

๑๑. บูชาโคที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูงด้วยการบูชายิ่ง คือ เลี้ยงดูโคจ่าฝูงอย่างดีเป็นพิเศษเพื่อให้เป็นผู้นำฝูงที่ดีต่อไป

เปรียบเทียบกับองค์คุณ ๑๑ ประการของภิกษุ คือ

๑. รู้จักรูป คือ รู้จักมหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔

๒. ฉลาดในลักษณะ คือ รู้จักลักษณะคนพาลและบัณฑิต

๓. กำจัดไข่ขาง คือ ละ บรรเทา ทำให้อกุศลวิตกหมดสิ้นไป

๔. ปกปิดแผล คือสำรวมอินทรีย์ ๖ มิให้เกิดขึ้น

๕. สุมไฟ คือ แสดงธรรมที่เล่าเรียนมาดีแล้วให้ผู้อื่นฟังโดยพิสดาร

๖. รู้จักท่าน้ำ คือ รู้จักเข้าไปหาภิกษุผู้เชี่ยวชาญในธรรมและวินัย เพื่อศึกษาหาความรู้ต่อไป

๗. รู้จักธรรมที่ดื่มแล้ว คือ รู้อรรถรู้ธรรม (รู้เหตุและผล) เมื่อฟังธรรมจากผู้อื่น

๘. รู้จักทาง คือ รู้จักอริยมรรคมีองค์ ๘

๙. ฉลาดในโคจร คือ รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔

๑๐. รีดนมให้เหลือ คือ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร

๑๑. บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชายิ่ง คือ ตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรมไว้ในพระเถระผู้ใหญ่ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

ทรงสรุปว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์คุณ ๑๑ ประการนี้แล เป็นผู้สามารถถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนานี้

๓.๕ ข้อสังเกต

ลักษณะที่ทรงเปรียบเทียบคนเลี้ยงโคผู้ไม่ฉลาดกับภิกษุผู้ไม่ฉลาด และคนเลี้ยงโคผู้ฉลาดกับภิกษุผู้ฉลาดเช่นนี้ อรรถกถา เรียกว่า จตุรสฺสา กถา หรือ กถาจตุรัส คือกถาที่ผูกเงื่อนไว้ ๔ เงื่อน และลักษณะที่ทรงสรุปจากการเปรียบเทียบ ๔ เงื่อนนั้น อรรถกถาเรียกว่า นิสินฺนวตฺติกา กถา คือ กถาที่รวบรัดไว้ด้วยเชือกหนัง (ม.มู.อ. ๒/๓๔๖/๑๖๕) ก็คงหมายถึง ทรงเปรียบเทียบไว้อย่างแนบเนียนและแนบแน่น

๔. จูฬโคปาลสูตร

๔.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬโคปาลสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร เช่นเดียวกับมหาโคปาลสูตร แต่มีรายละเอียดน้อยกว่า จึงเรียกว่า สูตรเล็ก

๔.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เขตเมืองอุกกเจลา แคว้นวัชชี โดยทรงปรารภเหตุการณ์ในอดีตที่เกิดขึ้น ณ ที่ที่ประทับนั้น ตรัสเล่าเชิงเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟัง เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๔.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬโคปาลสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยและมีคำถามแบบถามเอง-ตอบเอง

๔.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องที่เกิดขึ้น ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ๒ เรื่อง ทรงเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ๒ กรณี ดังนี้

๑. ครั้งหนึ่งในสารทกาลท้ายฤดูฝน คนเลี้ยงโค ชาวแคว้นมคธคนหนึ่งต้อนฝูงโคข้ามแม่น้ำคงคาไปยังฝั่งเหนือซึ่งอยู่ในเขตแคว้นวิเทหะ (ต่อมารวมกับแคว้นวัชชี) ตรงที่ต้อนฝูงโคลงแม่น้ำนั้นไม่ใช่ท่าข้าม ฝูงโคว่ายเข้าไปในวังวนของกระแสน้ำกลางแม่น้ำ ถึงแก่ความตายหมดทั้งฝูง ทั้งนี้ เพราะคนเลี้ยงโคนั้นไม่ฉลาด ไม่รู้จักท่า ไม่พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นให้ดีก่อน

๒. ครั้งหนึ่ง ในสารทกาลท้ายฤดูฝน คนเลี้ยงโคชาวแคว้นมคธ ต้อนฝูงโค ข้ามฝั่งแม่น้ำคงคาไปฝั่งตรงกันข้ามซึ่งอยู่ในเขตแคว้นวิเทหะ ตรงที่ข้ามเป็นท่าน้ำซึ่งที่พิจารณาตรวจดูโดยรอบคอบแล้ว จึงปล่อยโคจ่าฝูงให้ข้ามไปก่อน โคนั้นว่ายตัดกระแสน้ำไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิภาพ แล้วจึงปล่อยโคที่มีกำลังและโคที่ฝึกฝนมาดีแล้วลงไปในแม่น้ำ เป็นพวกที่ ๒ โคเหล่านั้นก็ว่ายตัดกระแสน้ำไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิภาพอีก จากนั้นจึงปล่อยโคหนุ่มโคสาวไป ก็ว่ายไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิภาพอีก จากนั้นจึงปล่อยลูกโคที่มีกำลังน้อยให้ว่ายตัดกระแสน้ำไปถึงฝั่งโน้นได้โดยสวัสดิภาพ

และชุดสุดท้าย เขาปล่อยลูกโคที่เพิ่งเกิดในวันนั้นให้ว่ายตามเสียงแม่โคไปจนถึงฝั่งโน้นได้โดยสวัสดิภาพเช่นเดียวกัน ทรงชี้ว่า เป็นเพราะความฉลาดของคนเลี้ยงโค

ในเรื่องนี้ทรงเปรียบเทียบไว้ ๒ ประเด็น คือ

๑. ทรงเปรียบเทียบคนเลี้ยงโคผู้ฉลาดที่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หมายได้โดยสวัสดิ-ภาพว่าเหมือนกับสมณะหรือพราหมณ์ผู้ฉลาดในเรื่องโลกนี้และโลกหน้า รู้ทั่วถึงธรรมที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ เพราะสามารถชักนำผู้อื่นให้ได้รับความสุขพ้นทุกข์ทั้งปวงได้

๒. ทรงเปรียบเทียบโคที่ว่ายตัดกระแสน้ำไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิภาพกับภิกษุ ในพระศาสนานี้ ดังนี้

๒.๑ โคจ่าฝูง เปรียบเหมือนพระอรหันตขีณาสพ

๒.๒ โคที่มีกำลังและโคที่ได้รับการฝึกมาดีแล้ว เปรียบเหมือนพระอริยบุคคล ขั้นอนาคามี

๒.๓ โคหนุ่มสาว เปรียบเหมือนพระอริยบุคคลขั้นสกทาคามี

๒.๔ ลูกโคที่มีกำลังน้อย เปรียบเหมือนพระอริยบุคคลขั้นโสดาบัน

๒.๕ ลูกโคตัวเล็กที่เพิ่งเกิด เปรียบเหมือนพระอริยบุคคลขั้นโสดาบัน-ธัมมานุสารีและสัทธานุสารี

ทรงสรุปไว้ในตอนท้ายว่า พระองค์เอง คือ ผู้ฉลาดในเรื่องโลกนี้และโลกหน้า ผู้รู้ทั่วถึงธรรมทั้งปวง ซึ่งเปรียบเหมือนคนเลี้ยงโคผู้ฉลาดผู้นำฝูงโคไปสู่ที่หมายได้โดยสวัสดิภาพ

๔.๕ ข้อสังเกต

เนื้อหาของพระสูตรนี้มีความชัดเจนสมบูรณ์ในตัวแล้ว ถ้าจะถามว่า จุดหมายที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ คืออะไร นอกจากทรงแสดงเปรียบให้เห็นปฏิปทาของผู้เป็นศาสดา และภูมิธรรมของพระอริยบุคคลต่าง ๆ แล้ว

คำตอบน่าจะอยู่ที่คาถาประพันธ์ตอนท้ายของพระสูตรนี้ โดยเฉพาะ ๒ บรรทัด สุดท้ายที่ว่า

□ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มากด้วยความปราโมทย์ ปรารถนาธรรมอันเป็นแดนเกษมเถิด□

๕. จูฬสัจจกสูตร

๕.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬสัจจกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสัจจกะ นิครนถบุตร สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลผู้ทูลถามปัญหา

๕.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สัจจกะ นิครนถบุตร ขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี เพื่อตอบปัญหาของสัจจกะ นิครนถบุตร ที่ทูลถามเพื่อโต้วาทะกับพระองค์ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ใน

ประเภท ปุจฉาวสิกะ

๕.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬสัจจกสูตรเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบเชิงโต้วาทะประคารมมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๕.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

สัจจกะ นิครนถบุตร หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า สัจจกนิครนถ์ อาศัยอยู่ในกรุงเวสาลี ถือตัวเป็นปราชญ์ ได้ประกาศในที่ชุมชนว่าสมณะหรือพราหมณ์ ผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์หรือเป็นครูของหมู่คณะ หรือแม้แต่ผู้ที่ประกาศตนว่าเป็นพระอรหันต์ ผู้ปราศจากกิเลสทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบก็ตาม เมื่อมาโต้วาทะกับเราแล้ว ไม่ประหม่าตัวสั่นหวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลโทรมออกมาจากรักแร้ เรายังไม่เห็นเลยสักคนเดียว อย่าว่าแต่คนเลย แม้สิ่งไร้วิญญาณ เช่น เสาก็ยังหวั่นไหวต่อวาทะของเรา

เช้าวันหนึ่ง สัจจกนิครนถ์เห็นท่านพระอัสสชิ(รูปหนึ่งในพระเบญจวัคคีย์) กำลัง เดินเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี จึงเข้าไปหา ขอสนทนาด้วย และได้ถามพระเถระ ว่า พระสมณโคดมแนะนำสาวกว่าอย่างไร คำสอนส่วนใหญ่ว่าด้วยเรื่องอะไร พระเถระ ตอบว่า ทรงสอนว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา ธรรมทั้งปวงไม่ใช่อัตตา พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเรื่องนี้เป็นส่วนใหญ่ สัจจกนิครนถ์กล่าวว่า พระสมณโคดมเห็นผิด เห็นชั่ว ถ้าตนมีโอกาสเข้าเฝ้า จะโต้วาทะทำให้ถ่ายถอนความเห็นผิด เห็นชั่วนี้ให้ได้

จากนั้นสัจจกนิครนถ์ได้เข้าเฝ้าพวกเจ้าลิจฉวีจำนวน ๕๐๐ องค์ที่กำลังประชุมปรึกษาข้อราชกิจอยู่ในหอประชุม ทูลเล่าเรื่องที่ตนได้กล่าวกับท่านพระอัสสชิให้ทรงทราบ และทูลเชิญให้เสด็จไปฟังการโต้วาทะระหว่างตนกับพระสมณโคดม ที่ป่ามหาวัน (เขตกรุงเวสาลี) ในวันนั้น จะได้เห็นตนฉุดลากวาทะของพระสมณโคดมออกมาด้วยวาทะของตน เหมือนบุรุษมีกำลังจับขนแกะแล้วฉุดลากออกมาเล่นเป็นต้น กล่าวแล้วก็ออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังกูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน โดยมีพวกเจ้าลิจฉวีจำนวน ๕๐๐ องค์ เสด็จตามไปเป็นขบวน

ภาคนิทเทส

เมื่อไปถึงก็ทูลขออนุญาตถามปัญหา พอพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต ก็ทูลถามอย่างที่ถามท่านพระอัสสชิ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสตอบอย่างที่ท่านพระอัสสชิตอบทุกประการ สัจจกนิครนถ์แย้งโดยใช้อุปมาโวหารว่า

พืชพันธุ์ไม้จำต้องอาศัยแผ่นดิน จึงเจริญออกงามไพบูลย์ได้ ฉันใด หรือคนจำต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่ทำมาหากิน จึงเจริญก้าวหน้าได้ฉันใด ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ต้องมีอยู่ในฐานะเป็นตัวตน ดุจแผ่นดิน คนเราต้องอาศัยขันธ์เหล่านี้ จึงได้เสวยผลบุญผลบาปได้ฉันนั้น

ทรงย้อนถามว่า □ท่านเห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาของท่านใช่หรือไม่□ ทูลตอบว่า □ใช่ มหาชนเห็นอย่างนี้□ ตรัสถามว่า □มหาชนเห็นอย่างไรไม่สำคัญ แต่ท่านเห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาของท่านใช่หรือไม่□ สัจจกนิครนถ์ทูลตอบยืนยันว่าใช่ ตนก็เห็นอย่างนั้น

ตรัสถามว่า □พระมหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดในพระราชอาณาจักรของพระองค์แล้ว เช่น การฆ่า การริบทรัพย์ การเนรเทศ ใช่หรือไม่□ ทูลตอบว่า ใช่ ทรงย้อนถามว่า □ท่านกล่าวว่า รูป เป็นอัตตาของท่าน ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า จงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย ใช่หรือไม่□

สัจจกนิครนถ์นิ่ง ตรัสถามซ้ำถึง ๓ ครั้ง สัจจกนิครนถ์ก็ยังนิ่ง แต่ในที่สุดก็จำต้องยอมรับว่าตนไม่มีอำนาจบังคับบัญชาให้รูปเป็นไปตามที่ตนต้องการได้ จากนั้นทรงซักถามไล่เลียงจากเวทนาไปจนถึงวิญญาณ สัจจกนิครนถ์ต้องยอมจำนนว่า ไม่มีอำนาจบังคับได้เช่นเดียวกับรูป

ทรงซักต่อไปว่า □ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง□ ทูลตอบว่า ไม่เที่ยงตรัสถามว่า □สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข□ ทูลตอบว่า เป็นทุกข์ ตรัสถามว่า □สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ควรหรือไม่ที่จะถือว่า นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา□ ทูลตอบว่า ไม่ควร ตรัสถามต่อไปว่า □ผู้ใดยึดติดทุกข์ ยินดีในทุกข์ เห็นว่า ทุกข์นั้นเป็นของเรา เราเป็นนั่น

นั่นเป็นอัตตาของเรา ผู้นั้นทำให้ทุกข์สิ้นไปได้หรือไม่□ ทูลตอบว่า ไม่ได้ ตรัสถามย้ำว่า □ท่านติดทุกข์ ยึดทุกข์ ตามเห็นว่าทุกข์นั้นเป็นของเรา เป็นอัตตาของเราใช่หรือไม่□ ทูลตอบว่า ใช่

ตรัสเปรียบเทียบว่า □บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวหาแก่นไม้ในป่า เห็นต้นกล้วยใหญ่ ลำต้นตรง กำลังรุ่น ยังไม่ทันตกเครือ เขาเข้าไปตัดต้นกล้วยนั้นให้ล้มลง แล้วตัดยอดลิดใบออก เขาพยายามหาแก่นก็ผิดหวัง เขาไม่พบแม้แต่กระพี้ของกล้วย ข้อนี้ฉันใด เราพยายามซักถามท่านให้กล่าวแก้วาทะของตัวเอง ท่านก็ว่างเปล่า ยอมแพ้ไปเองฉันนั้น□

จากนั้นได้ตรัสถึงคำประกาศอวดตัวของสัจจกนิครนถ์ในท่ามกลางมหาชนชาวกรุง เวสาลีดังปรากฏข้างต้นและตรัสเพิ่มเติมว่า "บัดนี้ หยาดเหงื่อของท่านบางหยาดหยด จากหน้าผากลงมาตามผ้าห่มแล้วตกลงสู่พื้น ส่วนเหงื่อของเราไม่มีเลย" สัจจกนิครนถ์ นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า หงอยเหงา ไม่มีปัญญาจะคิดโต้เถียงต่อไปอีก

เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งพระนามว่า ทุมมุขะ ตรัสเปรียบเทียบขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงหักทิฏฐิของสัจจกนิครนถ์ เหมือนพวกเด็กจับปูในสระโบกขรณีมาหักก้ามจนปูไม่สามารถกลับลงสระได้อีกแล้ว

สัจจกนิครนถ์หันไปกล่าวตำหนิเจ้าลิจฉวีทุมมุขะว่า "ไม่ใช่เรื่องของท่าน" แล้วทูลถามเพื่อขอความรู้ว่า "สาวกของพระองค์ข้ามพ้นความสงสัยได้ด้วยเหตุใด" ตรัสตอบว่า "ด้วยความเห็นตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ ๕ ทุกชนิดไม่เป็นของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา"

สัจจกนิครนถ์ทูลถามต่อไปว่า "ภิกษุจะเป็นพระอรหันตขีณาสพด้วยเหตุใด" ตรัสตอบว่า "ด้วยการไม่ยึดถือขันธ์ ๕ ว่า เป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา"

การสนทนาจบลงด้วยสัจจกนิครนถ์ขอนิมนต์พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารในอารามของตนในวันรุ่งขึ้น

๕.๕ ข้อสังเกต

อรรถกถาเล่าประวัติของสัจจกนิครนถ์ไว้ละเอียดพอสมควรขอนำมาเสนอเพื่อประดับปัญญาโดยสังเขป ดังนี้

สัจจกนิครนถ์เกิดในกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี บิดามารดาเป็นนิครนถ์ ก่อนที่นิครนถ์ชาย-หญิงคู่นี้จะแต่งงานกัน แต่ละท่านก็ได้เรียนวาทะ (วาทศิลป์) จนชำนาญถึง ๕๐๐ วาทะ และต่างก็เที่ยวท้าโต้วาทะไปทั่วชมพูทวีป จนไม่มีใครสู้ได้ ต่อมานิครนถ์ชาย-หญิงคู่นี้ได้มาพบกันเป็นครั้งแรกในกรุงเวสาลี พวกเจ้าลิจฉวี แคว้นวัชชี

จัดให้โต้วาทะกัน ปรากฏว่าต่างก็แก้วาทะของกันและกันได้ ไม่มีใครแพ้ไม่มีใครชนะ พวกเจ้าลิจฉวีจึงจัดการให้แต่งงานกัน แล้วพระราชทานเรือนให้อยู่ พระราชทานส่วยให้ใช้จ่ายเลี้ยงชีพ ท่านทั้งสองให้กำเนิดธิดา ๔ คน ชื่อสัจจา โลลา ปฏาจารา และสิลาวิตกา (บางแห่งว่า สิวาวติกา) และให้กำเนิดบุตร ๑ คน คือ สัจจกะ ซึ่งเป็นคนสุดท้อง ธิดาและบุตรได้เรียนวาทะจากบิดา ๕๐๐ วาทะ และจากมารดา ๕๐๐ วาทะ แต่สัจจกะฉลาดไหวพริบดีกว่าพี่สาวทั้ง ๔ คน ธิดาและบุตรทุกคนถือปฏิบัติตามประเพณีของบิดามารดา คือออกบวชเป็นนิครนถ์ เฉพาะธิดา ๔ คน มารดาได้กำหนดวิถีชีวิตให้ว่า เมื่อบวชแล้ว ให้เที่ยวสอนธรรมประกาศลัทธิโดยวิธีโต้วาทะไปตามที่ต่าง ๆ ถ้าโต้วาทะแพ้แก่ชายใด ให้ยอมตนเป็นภรรยาของชายนั้น แต่ถ้าชายนั้นเป็นนักบวชให้ฝากตัวเป็นศิษย์ของชายนั้นตลอดชีวิต ปรากฏว่า นิครนถ์

หญิงทั้ง ๔ คนนี้ โต้วาทะแพ้แก่ท่านพระสารีบุตร จึงขอบวชเป็นภิกษุณีและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

สัจจกนิครนถ์ นอกจากเรียนวาทะจนชำนาญทั้ง ๑,๐๐๐ วาทะแล้ว ยังเรียนหลักคำสอนในลัทธินิครนถ์และลัทธิอื่น ๆ อีกหลายลัทธิ จนได้รับยกย่องจากมหาชนว่า เป็นนักปราชญ์และได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอาจารย์ของพระราชกุมารลิจฉวีทั้งหลายในกรุงเวสาลีนั่นเอง เมื่อมหาชนเคารพนับถือมากขึ้น ๆ สัจจกนิครนถ์เองก็หลงตัวเอง ว่ามีปัญญามากขึ้น ๆ จนเกรงว่าท้องจะแตก จึงใช้แผ่นเหล็กคาดท้องไว้ (ม.มู.อ.

๒/๓๕๓/๑๗๕-๑๗๘)

๖. มหาสัจจกสูตร

๖.๑ ที่มาของชื่อ

มหาสัจจกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสัจจกะ นิครนถบุตร สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลผู้ทูลถามปัญหาซึ่งเป็นคนเดียวกับในจูฬสัจจกสูตร เนื่องจากพระสูตรนี้มีเนื้อหากว้างขวางกว่าจึงเรียกว่าสูตรใหญ่ (มหา)

๖.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สัจจกะ นิครนถบุตร หรือสัจจกนิครนถ์ ขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เพื่อตอบปัญหาของสัจจกนิครนถ์ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จึงจัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๖.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาสัจจกสูตรเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบ มีสาธกโวหารประกอบ

๖.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

สัจจกนิครนถ์ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีกครั้งหนึ่ง ณ ที่เดิม ครั้งนี้ได้ทูลถามเรื่องการอบรมกาย (กายภาวนา) และการอบรมจิต (จิตตภาวนา) โดยปรารภว่ามีสมณพราหมณ์บางพวกอบรมกายอย่างเดียว ไม่อบรมจิต จึงได้เกิดทุกขเวทนา ทางกาย เช่น โรคขาแข็ง (อัมพาต) หัวใจแตก (หัวใจวาย) อาเจียนเป็นโลหิต จิตฟุ้งซ่าน เป็นบ้า เพราะไม่ได้อบรมจิต และมีสมณพราหมณ์บางพวกอบรมจิตอย่างเดียว ไม่ได้อบรมกาย จึงได้เกิดทุกขเวทนาดังกล่าว เพราะไม่ได้อบรมกาย แล้วทูลถามว่า □สาวกของพระองค์คงจะอบรมจิตอย่างเดียว ไม่ได้อบรมกาย□

ทรงย้อนถามว่า □การอบรมกาย หมายถึงอะไร□ ทูลตอบว่า □หมายถึงการบำเพ็ญตบะอย่างนันทะ วัจฉโคตร กีสะ สังกิจจโคตร และมักขลิ โคสาล□ (ซึ่งหมายถึงการทรมานร่างกาย)

ตรัสถามว่า □การอบรมจิต หมายถึงอะไร□ สัจจกนิครนถ์ตอบไม่ได้ จึงตรัสสรุปว่า สัจจกนิครนถ์เข้าใจการอบรมกายไม่ถูกต้อง แล้วจะเข้าใจการอบรมจิตได้

อย่างไร จากนั้น ทรงอธิบายการอบรมกายและการอบรมจิตตามหลักพระพุทธ-ศาสนามีใจความว่า

บุคคลผู้มิได้อบรมกาย อบรมจิต หมายถึงปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ (ไม่ได้ฟังธรรมจากสัตบุรุษ) เมื่อมีสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ยินดีในสุขเวทนานั้น ครั้นสุขเวทนานั้นดับไป ทุกขเวทนาเกิดขึ้น เขาก็เศร้าโศกเสียใจ รำพัน คร่ำครวญ เพราะไม่ได้อบรมกาย ไม่ได้อบรมจิต สุขเวทนาและทุกขเวทนาจึงเกิดขึ้นครอบงำจิตของเขา

ส่วนบุคคลผู้ได้อบรมกาย ได้อบรมจิต หมายถึง อริยบุคคลในพระศาสนานี้ เมื่อมีสุขเวทนาเกิดขึ้นก็ไม่ยินดีในสุขเวทนานั้น ครั้นสุขเวทนานั้นดับไป ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็ไม่เศร้าโศก ไม่เสียใจ ไม่รำพัน ไม่คร่ำครวญ เพราะได้อบรมกาย ได้อบรมจิตดีแล้ว

สัจจกนิครนถ์กราบทูลกระทบกระเทียบว่า "ข้าพเจ้าเลื่อมใสท่านพระสมณ-โคดม เพราะท่านพระสมณโคดมได้อบรมกายแล้ว ได้อบรมจิตแล้ว"

ตรัสตอบว่า สัจจกนิครนถ์พูดเช่นนั้น เพราะต้องการกระทบกระเทียบพระองค์ แต่ทรงเล่าให้ฟังว่า เมื่อพระองค์เสด็จออกผนวชแล้ว สุขเวทนาและทุกขเวทนาครอบงำพระองค์ไม่ได้เลย

สัจจกนิครนถ์กราบทูลกระทบกระเทียบต่อไปว่า "สุขเวทนาที่พอจะครอบงำ

จิตได้ และทุกขเวทนาที่พอจะครอบงำจิตได้ ไม่เกิดแก่ท่านพระสมณโคดม โดย

แน่แท้"

ตรัสตอบว่า สุขเวทนาและทุกขเวทนาเกิดกับพระองค์เหมือนกัน แล้วทรงเล่าเรื่องการแสวงหาโมกขธรรมตั้งแต่ทรงศึกษาในสำนักของอาฬารดาบส และอุทกดาบส แล้วทรงทำทุกรกิริยาแบบต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ทรงได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส ก็ทรงทนทำได้ แต่เมื่อทรงไม่ได้รับผลอะไรก็ทรงเปลี่ยนวิธีปฏิบัติใหม่ จนได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสย้ำว่า แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นก็ครอบงำพระองค์ไม่ได้ แล้วตรัสถึงการประคองจิตของพระองค์ไว้ในตอนท้ายว่า

"เรารู้อยู่ว่า เมื่อเราแสดงธรรมแก่บริษัทหลายร้อยบริษัท ถึงแม้บุคคลหนึ่งจะเข้าใจว่าพระสมณโคดม แสดงธรรมปรารภเราเท่านั้น ท่านอย่าพึงเห็นอย่างนั้น ตถาคตย่อมแสดงธรรมแก่บุคคลเหล่าอื่นโดยชอบ เพื่อประโยชน์ให้รู้แจ้งอย่างเดียว และในตอนจบเรื่องหนึ่ง ๆ เราประคองจิตให้สงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ ณ ภายใน ดำรงอยู่ในสมาธินิมิตเบื้องต้นนั้นตลอดนิตยกาล"

สัจจกนิครนถ์กราบทูลกระทบกระเทียบต่อไปว่า "ควรเชื่อว่าท่านพระสมณ-โคดมผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ท่านพระสมณโคดมทราบดีอยู่หรือว่าพระองค์เป็นผู้จำวัดในเวลากลางวัน" ตรัสตอบว่า ทรงทราบดีว่าในตอนท้ายฤดูร้อน หลังจากกลับจากบิณฑบาตเสวยพระกระยาหารแล้ว ทรงปูสังฆาฏิ ๔ ชั้น ประทับนอนตะแคงทางเบื้องขวา มีพระสติสัมปชัญญะ

สัจจกนิครนถ์แย้งว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวว่า การปฏิบัติอย่างนั้นเป็นการอยู่ด้วยความหลง ตรัสตอบว่า การจะถือว่าผู้ใดเป็นผู้หลง หรือไม่หลง ไม่ใช่ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ แล้วทรงอธิบายให้ฟังว่า ผู้ใดยังละอาสวะทั้งหลายที่ทำให้ไปเกิดในภพใหม่ ทำให้เกิดความกระวนกระวาย ให้มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา และมรณะต่อไป ผู้นั้นแล คือผู้หลง ส่วนผู้ใดละอาสวะเหล่านั้นได้ขาด ผู้นั้นแลคือผู้ไม่หลง

สัจจกนิครนถ์ยอมจำนนด้วยคำสรรเสริญว่า □น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏท่านพระโคดมผู้ที่ข้าพเจ้ามาสนทนากระทบกระทั่ง และไต่ถามด้วยคำที่ปรุงแต่งมาอย่างดี ก็ยังมีพระฉวีวรรณผ่องใสทั้งมีพระพักตร์เปล่งปลั่ง เพราะท่านเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า□ แล้วกราบทูลว่า แม้ครูทั้ง ๖ คน มีครูปูรณะ กัสสปะ เป็นต้น เมื่อท่านเริ่มต้นโต้วาทะเท่านั้น ต่างก็นำเรื่องอื่นมาพูดกลบเกลื่อนชักนำให้พูดนอกเรื่องทั้งแสดงความโกรธเคือง ไม่พอใจออกมาให้เห็น จบคำสรรเสริญแล้ว

ก็ทูลลากลับไป

๖.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า หลังจากสัจจกนิครนถ์พ่ายแพ้ในการโต้วาทะครั้งแรกดังความในจูฬสัจจกสูตรนั้นแล้ว สัจจกนิครนถ์กลับมาโต้วาทะใหม่ คราวนี้เตรียมวาทะมาอย่างดี ประเด็นแรก ต้องการโจมตีพระสงฆ์สาวกของพระองค์เรื่องไม่อบรมกาย มีแต่อบรมจิต ซึ่งจะเกิดผลร้ายต่าง ๆ แต่ถูกโต้ตอบกลับอย่างมีเหตุผลจนยอมจำนน ประเด็นต่อมาคือกล่าวโจมตีพระผู้มีพระภาคหลายเรื่อง ในที่สุดก็ถูกโต้ตอบกลับจนต้องยอมจำนนอีก ความเป็นสูตรใหญ่ของมหาสัจจกสูตรอยู่ตรงนี้เอง

อนึ่ง อรรถกถาอธิบายว่า จูฬสัจจกสูตร มีแค่ ๑ ภาณวาร ส่วนมหา- สัจจกสูตรมีถึง ๒ ภาณวาร รวมความว่า สัจจกนิครนถ์ได้ฟังพระธรรมเทศนาถึง ๓ ภาณวาร แต่ไม่ได้บรรลุมรรคผลอะไร ไม่ได้ขอบรรพชา ไม่ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัย ถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่เขาทำไม ตอบว่า ทรงแสดงเพื่อผลในอนาคตกาล คือทรงเห็นว่า ในชาตินี้ เขาไม่มีอุปนิสัยพอจะรู้แจ้งธรรม แต่หลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ๒๐๐ ปี พระพุทธศาสนาจะไปเจริญในลังกา สัจจกนิครนถ์จะไปเกิดที่นั้นจะได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา และจะบรรลุอรหัตตผลเป็นพระขีณาสพมีชื่อว่า □กาฬพุทธรักขิตตะ□ (ม.มู.อ. ๒/๓๘๙/๒๐๑-๒๐๓)

๗. จูฬตัณหาสังขยสูตร

๗.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬตัณหาสังขยสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยความสิ้นตัณหา สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร เหตุที่เรียกว่า สูตรเล็ก เพราะมีเนื้อหาน้อยกว่ามหาตัณหาสังขยสูตร

๗.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท้าวสักกะจอมเทพ ขณะประทับอยู่ในปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ณ บุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหาของท้าวสักกะ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๗.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬตัณหาสังขยสูตรเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบ

๗.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เนื้อหาของพระสูตรนี้เป็นพระพุทธภาษิตโดยย่อ แต่มีการกล่าวถึง ๓ ครั้ง ๓ ตอนดังนี้

ตอนที่ ๑

ท้าวสักกะ จอมเทพเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทูลถามว่า กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุจึงชื่อว่า ผู้หลุดพ้นด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จขั้นสูงสุด มีความเกษมจากโยคะขั้นสูงสุด มีพรหมจรรย์ขั้นสูงสุด มีจุดมุ่งหมายขั้นสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ตรัสตอบว่า เมื่อภิกษุได้สดับว่าธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น เธอรู้ยิ่งธรรมทั้งปวงนั้นแล้วกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงนั้น เมื่อสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น เธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับ และ

ความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลาย เมื่อเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับ และความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายอยู่ เธอไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น จึงไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น จึงดับกิเลสได้เฉพาะตนและรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ (เพื่อบรรลุอรหัตตผล) อีกต่อไป

ท้าวสักกะจอมเทพทรงชื่นชมพระพุทธภาษิตนี้แล้วทูลลาจากไป

ตอนที่ ๒

ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งนั่งอยู่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาคและได้ฟังพระพุทธภาษิตนี้ด้วย คิดว่า ท้าวสักกะเข้าพระทัยพระพุทธภาษิตดีแค่ไหน จึงตามท้าวสักกะไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วยฤทธิ์ถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องความหลุดพ้นด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาโดยย่อว่าอย่างไร

ท้าวสักกะไม่ทรงตอบ ตรัสชวนพระเถระไปชมเวชยันตปราสาท พระเถระต้อง สำแดงฤทธิ์ให้เวชยันตปราสาทสั่นสะเทือน จึงได้ตรัสบอกตามที่ได้ทรงฟังมาทุกประการ

ตอนที่ ๓

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกลับจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธภาษิต นี้ให้ท่านพระมหาโมคคัลลานะฟังอีกครั้งหนึ่ง

๗.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระพุทธภาษิตโดยย่อนี้มีความสำคัญอย่างไร ท่านพระมหา-โมคคัลลานะจึงห่วงใยว่า ท้าวสักกะจะไม่เข้าใจจริง เพียงแต่ทรงแสดงความชื่นชมด้วยมารยาทเท่านั้นจึงตามไปถามถึงชั้นดาวดึงส์แล้วกลับถวายรายงานให้พระผู้มีพระภาค ทรงทราบ พระพุทธองค์ก็ทรงยืนยันว่าได้ตรัสอย่างนั้นจริง

พระพุทธภาษิตโดยย่อนี้ ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาที่ว่าภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงจะชื่อว่า เป็นผู้หลุดพ้นด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา คือบรรลุอรหัตตผล ซึ่งเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ในพระศาสนานี้พระพุทธภาษิตโดยย่อนี้จึงอาจจำแนกเป็นขั้นตอน ได้ดังนี้

๑. ต้องศึกษาว่าธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น

คำว่า ธรรมทั้งปวง ในที่นี้ หมายถึง (๑) ขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) (๒) อายตนะ ๑๒ (คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖) (๓) ธาตุ ๑๘ (คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ รูปะ สัททะ คันธะ รสะ โผฏฐัพพะ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโน-วิญญาณ และธัมมะ)

คำว่า ไม่ควรยึดมั่น หมายถึง ไม่ควรยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหา (ตัณหาวิจริต ๑๐๘) และทิฏฐิ (มิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ทิฏฐิ ๖๒)

๒. ต้องพิจารณาให้รู้ยิ่งว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น

คำว่า รู้ยิ่ง ในที่นี้หมายถึง รู้ด้วยญาตปริญญา คือ การกำหนดรู้ขั้นรู้จัก ได้แก่ รู้จักว่า ขันธ์ อายตนะและธาตุเหล่านี้ เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๓. ต้องกำหนดรู้ว่า ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น

คำว่า กำหนดรู้ ในที่นี้หมายถึง รู้ด้วยตีรณปริญญา คือ การกำหนดรู้ขั้นพิจารณา ได้แก่ พิจารณาขันธ์ อายตนะ และธาตุเหล่านี้ตามสภาวะที่เป็นจริงว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๔. เมื่อมีเวทนาใด ๆ เกิดขึ้น ให้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับและความสลัดทิ้งในเวทนานั้น ๆ

คำว่า เวทนา หมายถึง ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ ซึ่งเกิดจากผัสสะต่าง ๆ เช่น ผัสสะจากจักขุ รูปและจักขุวิญญาณกระทบกัน

๕. เมื่อพิจารณาเห็นเช่นนั้นอยู่ ก็จะไม่ยึดมั่นอะไรในโลก

๖. เมื่อไม่ยึดมั่น ก็จะไม่สะดุ้งหวาดหวั่น

๗. เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหมั่น ก็จะดับกิเลสได้ และรู้ชัดว่า อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว คือ บรรลุอรหัตตผลแล้ว

๘. มหาตัณหาสังขยสูตร

๘.๑ ที่มาของชื่อ

มหาตัณหาสังขยสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยความสิ้นตัณหา สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๘.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภความเห็นผิดของภิกษุชื่อสาติหรือพระสาติ ผู้เป็นบุตรชาวประมง เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติกะ

๘.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาตัณหาสังขยสูตรเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบ และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๘.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระสาติ มีความเห็นว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า □วิญญาณนี้แลมิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป แล่นไป□ เพื่อนพรหมจารีว่ากล่าวตักเตือนว่า ท่านเข้าใจผิด พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสเช่นนั้น แต่ตรัสว่าวิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ถ้าไม่มีปัจจัย วิญญาณ

ก็เกิดไม่ได้ สาติภิกษุไม่เชื่อ ยังยืนยันว่าตนได้รู้ทั่วถึงพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง เรื่องวิญญาณทรงแสดงไว้อย่างนี้

ภิกษุทั้งหลายนำความไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์รับสั่งให้ไปตามพระสาติมาเฝ้า และตรัสถามว่าเป็นความจริงหรือไม่ พระสาติกราบทูลว่าเป็นความจริง

ภาคนิทเทส

๑. ตรัสถามว่า วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร ทูลตอบว่า เป็นสภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วในที่นั้น ๆ (ในภพภูมิที่เกิด)

ตรัสถามว่า ได้ฟังเรื่องวิญญาณเช่นนี้ที่ไหน ตรัสแก่ใคร

เมื่อพระสาตินิ่ง จึงตรัสต่อไปว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ไม่มีปัจจัยก็เกิดไม่ได้ (หมายความว่า วิญญาณไม่ใช่อัตตาที่เที่ยงแท้ถาวรอย่างที่พระสาติเข้าใจ)

๒. ทรงตำหนิว่า กล่าวตู่พระองค์ ผู้กล่าวตู่เช่นนี้ ชื่อว่า ขุดตนเอง (คือทำให้ไม่เจริญงอกงามในพระศาสนานี้) จะประสบสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมากและจะได้รับความทุกข์ตลอดกาลนาน

๓. จากนั้นทรงสอบสวนความเข้าใจของภิกษุทั้งหลายในเรื่องนี้ เพื่อสอนพระสาติ ดังมีใจความดังนี้

ตรัสถามว่า พระสาติจะเจริญงอกงามในพระศาสนานี้หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่

ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย รู้ทั่วถึงพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ เหมือนที่พระสาติกล่าวตู่พระองค์หรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่ เพราะพระองค์ตรัสว่าวิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ถ้าไม่มีปัจจัยวิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้

ตอนนี้พระสาตินั่งนิ่ง คอตก ก้มหน้า เก้อเขิน หมดปฏิภาณ พระองค์ตรัสชมเชยภิกษุเหล่านั้นว่าเข้าใจดีแล้ว และทรงอธิบายว่าวิญญาณอาศัยปัจจัยใดเกิดขึ้น ก็มีชื่อตามปัจจัยนั้น เช่น วิญญาณที่อาศัยจักขุเกิดขึ้น เรียกว่า จักขุวิญญาณ เหมือนไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยไม้ เรียกว่า ไฟไม้ อาศัยหญ้าเรียกว่าไฟหญ้า

๔. ตรัสถามความเห็นของภิกษุทั้งหลาย เรื่องปัจจัยที่เป็นเหตุเกิด และปัจจัยที่เป็นเหตุดับแห่งขันธ์ ๕ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบตรงกับที่ตรัส จึงตรัสถามต่อไปว่ามีความสงสัยในการเกิดและการดับของขันธ์ ๕ หรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่ามีความสงสัย

ตรัสถามว่า เมื่อบุคคลเห็นการเกิดและการดับแห่งขันธ์ ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบแล้ว เขาละความสงสัยนั้นได้หรือ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่าละได้ เมื่อตรัสถามว่า ภิกษุเหล่านั้นเห็นการเกิดและการดับแห่งขันธ์ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบหรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า เห็น และเมื่อตรัสถามว่าละความสงสัยได้หรือไม่ ทูลตอบว่า ละได้

ตรัสถามต่อไปจนภิกษุเหล่านั้นกราบทูลยืนยันว่า ท่านมิได้ติดอยู่กับทิฏฐิอันบริสุทธิ์ (สัมมาทิฏฐิที่เกิดจากวิปัสสนา) ว่าเป็นของตน แต่ถือว่าเป็นเพียงพาหะให้ไปถึงความหลุดพ้นแล้วทิ้งไป เหมือนคนโดยสารแพข้ามฝั่ง เมื่อถึงฝั่งแล้วก็ทิ้งแพไป

๕. ตรัสว่า อาหาร ๔ ชนิด คือ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) (๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือสัญเจตนาหรือความจงใจ) (๔) วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ) มีเพื่อช่วยให้สัตว์ดำรงอยู่ได้ และช่วยให้แสวงหาภพต่อไป แล้วทรงอธิบายเหตุเกิด และเหตุดับแห่งอาหารเหล่านั้นตามหลักปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับ แล้วตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่าเมื่อรู้อย่างนี้แล้ว จะนึกย้อนถึงอดีตชาติของตนว่า เราเคยมีมาแล้ว หรือว่าไม่เคยมีมา ได้เป็นอะไรมาแล้ว ได้เป็นอย่างไรมาแล้ว ก่อนมาเป็นอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้น ทูลตอบว่าไม่นึกย้อนอดีตชาติ

ตรัสถามว่า จะนึกถึงอนาคตชาติของตนว่าเราจักมีหรือจักไม่มี เราจักเป็นอะไร จักเป็นอย่างไร จักเป็นอะไรแล้วจักเป็นอะไรต่อไป ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่นึกถึงอนาคตชาติ

ตรัสถามต่อไปจนภิกษุเหล่านั้นกราบทูลยืนยันว่าท่านไม่มีความสงสัยในสภาวะของตนและสภาวะของสัตว์ทั้งหลาย เพราะรู้เองเห็นเอง มิใช่กล่าวตาม พระศาสดาเพราะความเคารพ ผู้รู้เห็นอย่างนี้ไม่ยกย่องศาสดาอื่น ข้อวัตรของลัทธิอื่น ไม่ตื่นลัทธิและมงคลของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย เพราะไร้แก่นสาร ตรัส ยกย่องว่า คำที่พวกภิกษุกล่าวนั้นถูกต้อง แล้วทรงแสดงธรรมให้ฟัง

๖. ทรงแสดงว่าองค์ประกอบที่ทำให้สัตว์เกิดในครรภ์มี ๓ ประการ คือ (๑) บิดามารดาอยู่ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู (๓) มีคันธัพพะ คือปฏิสนธิวิญญาณปรากฏขึ้น

เมื่อทารกในครรภ์คลอดแล้วและได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีด้วยกามคุณ ๕ ก็เจริญ เติบโตจากเด็กจนเป็นผู้ใหญ่ได้เสวยอารมณ์ทั้งสุขทั้งทุกข์และมิใช่สุขมิใช่ทุกข์

เมื่อพระศาสดาเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงแสดงธรรมนำสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ มีผู้ออกบวชตาม ปฏิบัติตามสิกขาและสาชีพของภิกษุจนบรรลุธรรมตามลำดับ ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงอรหัตตผล ไม่ติดใจในเวทนาทั้งหลาย ความเพลิดเพลินในเวทนาจึงดับไป เพราะความเพลิดเพลินดับไป อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุนั้นจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นมีได้ด้วยประการฉะนี้

ทรงสรุปว่า จงจำตัณหาสังขยวิมุตติโดยย่อนี้ไว้ จงจำพระสาติบุตรชาวประมงว่า เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัณหาและกองแห่งตัณหาใหญ่

๘.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระผู้มีพระภาคทรงใช้วิธีปราบม้าพยศด้วยม้าที่ทรงฝึกไว้ดี โดยทรงถามนำให้ภิกษุทั้งหลายตอบแล้วสรุปประเด็นเข้าหาปัญหา คือการเข้าใจผิดถือผิด ของพระสาติเป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบสูตร

พระสูตรนี้มีสาระน่าศึกษามาก ทรงแสดงหลักปฏิจจสมุปบาท เพื่อทำลายความเห็นผิดว่า วิญญาณเที่ยงของพระสาติผู้ถือสัสสตทิฏฐิ และหลักธรรมอื่นอีกมาก แต่ทรงมุ่งประเด็นไปสู่ความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาที่ทรงเรียกว่า ตัณหาสังขยวิมุตติ

๙. มหาอัสสปุรสูตร

๙.๑ ที่มาของชื่อ

มหาอัสสปุรสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุรนิคม สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อของสถานที่ที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ ที่ชื่อว่าสูตรใหญ่เพราะมีเนื้อหาสาระกว้างกว่า จูฬอัสสปุรสูตร ที่จะแนะนำต่อไป

๙.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ที่อัสสปุรนิคมของเจ้าชายชาวอังคะ แคว้นอังคะ โดยทรงปรารภความเลื่อมใสของ

ชาวนิคมนั้น ดังที่อรรถกถาเล่าไว้ว่า ชาวนิคมนั้นมีศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัยเป็นอย่างยิ่ง ได้ปฏิบัติต่อพระภิกษุสงฆ์ด้วยความเคารพยิ่ง แม้สามเณรผู้บวชในวันนั้น พวกเขาก็ยกย่องเสมอเหมือนพระเถระผู้มีอายุ ๑๐๐ พรรษา กิจประจำวันคือ เช้าใส่บาตรพระสงฆ์ก่อนแล้วจึงไปทำงาน ขณะทำงานก็พูดกันแต่เรื่องบุคคลผู้ตั้งอยู่ใน

มรรค ๔ ผล ๔ และอริยสงฆ์ เป็นต้น (ม.มู.อ. ๒/๔๑๕/๒๑๙-๒๒๐) เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติกะ

๙.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาอัสสปุรสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๙.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลาย(ที่มาพักอยู่ในอัสสปุรนิคม) มาตรัสว่า "ประชาชนรู้จักเธอทั้งหลายว่า "สมณะ" และเธอทั้งหลายเมื่อถูกถามว่า "เป็นใคร" ก็ปฏิญญา (ยืนยัน) ว่า "เป็นสมณะ" เมื่อมีชื่ออย่างนี้และปฏิญญาอย่างนี้ก็ควรสำเหนียกว่า

"เราทั้งหลาย จักสมาทานประพฤติธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ เมื่อเราทั้งปวงปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญานี้ของเราทั้งหลายจักเป็นความจริงแท้"

ใช่แต่นี้เท่านั้น เราทั้งหลายใช้สอยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย-เภสัชบริขารของทายกเหล่าใด ปัจจัยของทายกเหล่านั้น ก็จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเราทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง บรรพชานี้ของเราทั้งหลายก็จักไม่เป็นหมัน จักมีผล มีความเจริญ"

ภาคนิทเทส

จากนั้นทรงอธิบายขยายความพระพุทธพจน์ที่ทรงตั้งเป็นอุทเทสนัยต่อไปตามลำดับ มีใจความดังนี้

๑. ธรรมที่ทำให้เป็นสมณะ และเป็นพราหมณ์ได้แก่ (๑) หิริโอตตัปปะ (ความละอายและความเกรงกลัวต่อความชั่ว) (๒) กายสมาจารบริสุทธิ์ (๓) วจีสมาจาร-บริสุทธิ์ (๔) มโนสมาจารบริสุทธิ์ (๕) อาชีวะบริสุทธิ์ (๖) การสำรวมอินทรีย์ (๗) การรู้จักประมาณในโภชนะ (๘) ตื่นบำเพ็ญเพียรอย่างต่อเนื่อง (๙) เจริญสติ-สัมปชัญญะ (๑๐) ละนิวรณ์ ๕ [คือ (๑) อภิชฌา (ความเพ่งอยากได้สิ่งของผู้อื่น) (๒) พยาบาท (ความมุ่งร้าย) (๓) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และความเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจ-กุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ) (๕) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย]

หลักธรรมทั้ง ๑๐ หลักนี้ ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตามลำดับขั้นตอน จากต่ำไปหาสูงที่ทรงเรียกว่า กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เช่น เมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมที่ ๑ คือ หิริโอตตัปปะ จนมีหิริและโอตตัปปะประจำใจแล้ว ก็ควร ทำกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก คือปฏิบัติตามหลักธรรมที่ ๒ กายสมาจาร

บริสุทธิ์ เมื่อความประพฤติทางกายบริสุทธิ์แล้ว ก็ปฏิบัติตามหลักที่ ๓ ต่อไปและปฏิบัติอย่างนี้เรื่อย ๆ ไปจนถึงหลักธรรมที่ ๑๐ คือ ละนิวรณ์ ๕ ประการ ได้ขาด

๒. ทรงแสดงผลแห่งการละนิวรณ์ ๕ ด้วยอุปมาโวหารว่า

คนที่มีหนี้สิน เมื่อหมดหนี้สินแล้วรู้สึกอย่างไร

คนที่มีโรค เมื่อหายจากโรคนั้นแล้วรู้สึกอย่างไร

คนที่ถูกจองจำ เมื่อพ้นจากเครื่องจองจำแล้วรู้สึกอย่างไร

คนที่เป็นทาส เมื่อพ้นจากความเป็นทาสแล้วรู้สึกอย่างไร

คนเดินทางไกลอันกันดาร เมื่อเดินพ้นทางอันกันดารได้สำเร็จแล้วรู้สึกอย่างไร

ผู้ละนิวรณ์ทั้ง ๕ ประการได้สำเร็จ ก็รู้สึกอย่างนั้น

๓. ทรงแสดงผลแห่งการปฏิบัติธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ต่อไปว่า เมื่อภิกษุละนิวรณ์ ๕ ประการได้ขาดแล้ว เธอก็จะสงัดจากกามและอกุศลธรรม ทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน โดยลำดับ

เมื่อมีจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง เป็นจิตอ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวแล้ว เธอก็ใช้จิตนั้นเพ่งพิจารณาเพื่อบรรลุวิชชา ๓ หรือญาณ ๓ ก็สำเร็จผล คือ ทำให้ได้ปุพเพนิวาสา-นุสสติญาณ (ญาณที่ทำให้ระลึกชาติก่อนได้) จุตูปปาตญาณ (ญาณที่ทำให้เห็นการ

จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย) และอาสวักขยญาณ (ญาณที่ทำให้อาสวะทั้งหลายสิ้นไป)

ญาณที่ ๑ ทรงอุปมาว่า คนที่จากบ้านเดิมไปนาน เมื่อกลับมาบ้านเดิมก็ระลึกสิ่งต่าง ๆ ได้ฉันใด ผู้ได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณก็ฉันนั้น

ญาณที่ ๒ ทรงอุปมาว่า คนตาดีที่ยืนอยู่ตรงกลางระหว่างเรือน ๒ หลัง ซึ่งมีประตูตรงกัน สามารถมองเห็นหมู่คนที่เดินเข้าเดินออกจากเรือนทั้ง ๒ หลังนั้นชัดเจนฉันใด ผู้ได้จุตูปปาตญาณ ก็ฉันนั้น

ญาณที่ ๓ ทรงอุปมาว่า คนตาดีที่ยืนที่ขอบสระที่ใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว สามารถมองเห็นหอยโข่ง หอยกาบ ก้อนกรวด และก้อนหิน หรือเห็นฝูงปลาแหวกว่ายไปมาในสระนั้นได้ เพราะความใสสะอาด ไม่ขุ่นมัวของน้ำ ฉันใด ผู้ได้อาสวักขยญาณ มีจิตสะอาด บริสุทธิ์ สามารถรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหม-จรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อให้บรรลุธรรมเช่นนี้อีก ก็ฉันนั้น

๔. ทรงสรุปว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง ๑๐ หลักตามลำดับมาและได้ผลดังที่ทรงแสดง จึงสมควรเรียกว่า สมณะ เพราะระงับบาปอกุศลธรรมทั้งหลายได้แล้ว

สมควรเรียกว่า พราหมณ์ เพราะลอยบาปอกุศลธรรมทั้งหลายได้แล้ว

สมควรเรียกว่า นหาตกะ เพราะล้างบาปอกุศลธรรมทั้งปวงได้แล้ว

สมควรเรียกว่า เวทคู เพราะรู้แจ้งอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว

สมควรเรียกว่า โสตติยะ เพราะสามารถทำให้บาปอกุศลธรรมทั้งหลายหลับหมดแล้ว

สมควรเรียกว่า อริยะ เพราะทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลายได้แล้ว

สมควรเรียกว่า อรหันต์ เพราะห่างไกลจากบาปอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว

๙.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระผู้มีพระภาคทรงใช้เหตุการณ์คือความศรัทธาเลื่อมใสของชาวนิคมอัสสปุระเป็นเหตุตรัสสอนหลักการพัฒนาตนตามลำดับขั้นจากขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด คือ บรรลุอรหัตตผล

พระสูตรนี้จึงมีเนื้อหา สำนวนภาษา และพุทธลีลาการนำเสนอที่น่าสนใจมาก

๑๐. จูฬอัสสปุรสูตร

๑๐.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬอัสสปุรสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุรนิคม สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามชื่อสถานที่ที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ คู่กับมหาอัสสปุรสูตร

๑๐.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ในอัสสปุรนิคมของเจ้าชายชาวอังคะ แคว้นอังคะ โดยทรงปรารภเรื่องเดียวกับที่ทรงแสดงมหาอัสสปุรสูตร เพราะทรงแสดงต่อจากสูตรนั้น เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติกะ เช่นเดียวกัน

๑๐.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬอัสสปุรสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๑๐.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า □ประชาชนรู้จักเธอทั้งหลายว่า □สมณะ□ และเธอทั้งหลายก็ปฏิญญาว่า □สมณะ□ จึงควรสำเหนียกว่า

□เราทั้งหลายจะปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ เมื่อเราทั้งหลายปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญานี้ของเราทั้งหลาย ก็จักเป็นความจริงแท้ ... □

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายความหมายพระพุทธพจน์ที่ทรงตั้งเป็นอุทเทสนัย มีใจความดังนี้

๑. ภิกษุผู้ยังละกิเลสที่เป็นมลทินของสมณะ ที่เป็นโทษของสมณะ ๑๒ ประการต่อไปนี้ไม่ได้ ทรงเรียกว่า ผู้ไม่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ คือ

๑. อภิชฌา ๒. พยาบาท

๓. ความโกรธ ๔. ความผูกโกรธ

๕. ความลบหลู่ ๖. ความตีเสมอ

๗. ความริษยา ๘. ความตระหนี่

๙. ความโอ้อวด ๑๐. มารยา

๑๑. ความปรารถนาที่เป็นบาป ๑๒. ความเห็นผิด

ทรงอุปมาว่า การบรรพชาของภิกษุเช่นนี้เหมือนฝักของอาวุธชื่อมตชะที่คมจัด เพราะเป็นเพียงเปลือกหุ้มของสมณมลธรรม สมณโทสธรรม

๒. บุคคลต่อไปนี้ ไม่ทรงเรียกว่า สมณะ เพียงเพราะมีเครื่องแบบและวัตรของนักบวช แต่ยังละกิเลสที่เป็นมลทินและโทษของสมณะไม่ได้ คือ

๑. ผู้มีผ้าพาดบ่า ๒. ผู้ถือการเปลือยกาย

๓. ผู้หมักตัวด้วยธุลี ๔. ผู้ถือการลงอาบน้ำ

๕. ผู้ถือการอยู่โคนไม้ ๖. ผู้ถือการอยู่กลางแจ้ง

๗. ผู้ถือการยืนแหงนหน้า ๘. ผู้ถือการบริโภคภัตตามวาระ

๙. ผู้ถือการท่องมนตร์ ๑๐. ผู้ถือการขมวดมวยผม

๓. ภิกษุผู้ละกิเลสที่เป็นมลทินและโทษของสมณะ ๑๒ ประการได้ ทรงเรียกว่า ผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ

๔. ภิกษุผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะนี้แล้ว จะเห็นตนบริสุทธิ์หลุดพ้นจากบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เธอจึงมีความปราโมทย์ เมื่อมีความปราโมทย์ จึงมีปีติ เมื่อใจมีปีติ กายก็สงบ เมื่อกายสงบ เธอจึงเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตจึงตั้งมั่นภิกษุนั้นมีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศทั้งปวงไม่มีขอบเขต อยู่อย่างผู้ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน

ทรงอุปมาว่า สระโบกขรณีที่มีน้ำใสสะอาด เย็น มีท่าดีน่ารื่นรมย์ คนที่ถูกแดดแผดเผา มาจากทิศใดก็ตาม เมื่อมาถึงสระนี้แล้ว ย่อมบรรเทาความกระหายน้ำและความกระวนกระวายเพราะความร้อนได้ ฉันใด พระศาสนาของพระองค์ก็ฉันนั้น คือ ถ้ากุลบุตรไม่ว่าจากชนชั้นวรรณะใด มาบวชในพระศาสนานี้ก็จะทำให้แจ้งเจโต-วิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่ง กุลบุตร นี้แล ทรงเรียกว่า สมณะ

๑๐.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า ในมหาอัสสปุรสูตร ทรงแสดงเรื่องสมณธรรม คือ หลักธรรมที่ทำให้เป็นสมณะ หรือเรียกว่า หลักธรรมสำหรับพัฒนาความเป็นสมณะให้เกิดขึ้น จัดเป็นคุณธรรมฝ่ายบวกที่ภิกษุต้องมี ส่วนในจูฬอัสสปุรสูตรนี้ ทรงแสดงเรื่องสมณมลธรรม คือธรรมที่ทำให้สมณะเศร้าหมอง หรือเป็นมลทิน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สมณโทสธรรม คือ ธรรมที่ทำให้เกิดโทษแก่สมณะ เป็นหลักธรรมที่ภิกษุต้อง

ละให้ได้ มิฉะนั้น จะเป็นสมณะไม่ได้ จัดเป็นคุณธรรมฝ่ายลบ เหมือนศีล ๕ กับธรรม ๕ คือ ศีล ๕ จัดเป็นคุณธรรมฝ่ายลบ ส่วนธรรม ๕ เป็นคุณธรรมฝ่ายบวก ผู้ที่มีคุณธรรมทั้ง ๒ ฝ่ายนี้บริบูรณ์เท่านั้น จึงจะชื่อว่า มนุษย์ เพราะศีล ๕ และธรรม ๕ คือ มนุษยธรรม ได้แก่ ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์

เมื่อภิกษุพัฒนาให้สมณธรรมเกิดขึ้นและละสมณมลธรรม หรือสมณโทสธรรมให้หมดไปได้ จึงชื่อว่า เป็นสมณะในพระศาสนานี้

จูฬยมกวรรค

จูฬยมกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่ หมวดเล็ก คำว่า ธรรมเป็นคู่ในที่นี้มีความหมาย ๒ นัย คือ (๑) หมายถึง หมวดธรรม หรือหัวข้อธรรมเดียวกันปรากฏอยู่ในพระสูตร ๒ สูตร จัดพระสูตรทั้งสองนั้นมาเข้าคู่กัน (๒) หมายถึงพระสูตรมีชื่ออย่างเดียวกัน หมวดธรรมหรือหัวข้อธรรมต่างกันก็ได้ จัดพระสูตรทั้งสองนั้นมาเข้าคู่กัน เช่น เดียวกับมหายมกวรรค ที่แนะนำมาแล้ว

พระสูตรที่จัดตามนัยที่ ๑ มี ๓ คู่ คือ

๑. สาเลยยกสูตร กับเวรัญชกสูตร

๒. วีมังสกสูตร กับโกสัมพิยสูตร

๓. พรหมนิมันตนิกสูตร กับมารตัชชนียสูตร

พระสูตรที่จัดตามนัยที่ ๒ มี ๒ คู่ คือ

๑. มหาเวทัลลสูตร กับจูฬเวทัลลสูตร

๒. จูฬธัมมสมาทานสูตร กับมหาธัมมสมาทานสูตร

พระสูตรแต่ละสูตรในแต่ละคู่มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

๑. สาเลยยกสูตร

๑.๑ ที่มาของชื่อ

สาเลยยกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา ชื่อนี้ตั้งตามชื่อสถานที่ที่ทรงแสดงพระสูตรนี้

๑.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา เพื่อตอบปัญหาของพราหมณ์และคหบดีทั้งหลายที่มาประชุมกันในหมู่บ้านนี้ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท

ปุจฉาวสิกะ

๑.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสาเลยยกสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบตอบปัญหา

๑.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ตรัสตอบเพียงสั้น ๆ ว่า สัตว์ที่ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะประพฤติอธรรมเป็นเหตุ ส่วนสัตว์ที่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะประพฤติธรรมเป็นเหตุ ต่อเมื่อพราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นทูลขอให้ทรงอธิบาย จึงทรงไขความว่า

คำว่า ประพฤติอธรรม หมายถึง ประพฤติอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการแล้ว ทรงอธิบายโดยละเอียด

คำว่า ประพฤติธรรม ทรงไขความว่าหมายถึงประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ แล้วทรงอธิบายโดยละเอียดเช่นกัน

๑.๕ ข้อสังเกต

มีข้อที่ควรศึกษาบางประเด็นเพื่อเป็นพื้นฐานให้เข้าใจเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้ดีขึ้น คือ

๑. บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา ที่พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปประทับนั้น อรรถกถา อธิบายว่าเป็นบ้านสำหรับใช้เป็นที่ประชุมหรือชุมนุม (สโมสรณคาโม) ไม่ใช่บ้านที่อยู่อาศัยตามปกติ (โภคคาโม หรือวสนคาโม) (ม.มู.อ. ๒/๔๓๙/๒๓๕)

หมายความว่า พวกพราหมณ์และคหบดีที่มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค คงมาประชุมเพื่อการใดการหนึ่ง เมื่อทราบว่าพระองค์เสด็จมา ก็ชวนกันไปเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา

มีพุทธประเพณีว่า เมื่อเสด็จจาริกไปในที่ที่ไม่มีวิหารหรืออารามที่มีผู้ถวายให้เป็นที่ประทับ จะทรงพักในป่า (อร□◌□) หรือราวป่า (วนสณฺฑ) ซึ่งไม่ใกล้และไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก ในการเสด็จมาที่บ้านพราหมณ์นี้ก็ทรงปฏิบัติเช่นนั้น

๒. เมื่อพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาทูลถามปัญหา ทำไมพระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบเพียงสั้น ๆ ต่อเมื่อทูลขอให้ทรงอธิบาย จึงทรงอธิบายดูประหนึ่งว่าไม่ทรงพอพระทัยจะตรัสตอบให้กระจ่างแจ้ง

อรรถกถาอธิบายความตรงนี้ไว้ว่า คำถามมี ๒ ประเภท คือ คำถามของผู้ครองเรือน (อคาริกปุจฺฉา) และคำถามของผู้ไม่ครองเรือน (อนคาริกปุจฺฉา) เช่น คำถามว่า □อะไรชื่อว่า กุศล อะไรชื่อว่าอกุศล□ เป็นคำถามของผู้ครองเรือน คำถามว่า □เหล่านี้แลหรือชื่อว่า อุปาทานขันธ์ ๕□ เป็นคำถามของผู้ไม่ครองเรือน

คำถามของพวกพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาดังกล่าวข้างต้นเป็นคำถามของผู้ครองเรือน ถ้าทรงตอบสั้น ๆ จะทำให้เขางงไม่เข้าใจ และทูลขอให้ทรงอธิบายโดยละเอียด แต่ถ้าทรงตอบโดยละเอียดไปเลยก็จะก่อให้เกิดความถือตัวแบบนักปราชญ์ (ปณฺฑิตมานี) ว่าเป็นเรื่องง่าย ๆ นี้เอง เราก็รู้ แล้วไม่สนใจต่อไป (ม.มู.อ. ๒/๔๓๙/๒๓๗)

นี้เป็นพระกุศโลบายในการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาค คือ ทรงพิจารณาอุปนิสัยของผู้ฟังก่อนแล้วทรงแสดงธรรมตามอุปนิสัยของเขา

๒. เวรัญชกสูตร

๒.๑ ที่มาของชื่อ

เวรัญชกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยชาวเมืองเวรัญชา (อยู่ตอนเหนือ เหนือเมืองสังกัสสะขึ้นไป) ชื่อนี้ตั้งตามชื่อผู้ฟัง คือ พราหมณ์และคหบดีชาวเวรัญชา

ผู้มาทูลถามปัญหา

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พวกพราหมณ์และคหบดีชาวเมือง

เวรัญชาที่มาทำธุรกิจบางอย่างในกรุงสาวัตถี ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันอาราม ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหาของพราหมณ์และคหบดี เหล่านั้น เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๒.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของเวรัญชกสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบตอบปัญหา เช่นเดียวกับสาเลยยกสูตร

๒.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พวกพราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้ทูลถามปัญหาเรื่องเหตุที่ทำให้สัตว์ไปเกิดในทุคติและสุคติเช่นเดียวกับคำถามของพวกพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาในสาเลยยกสูตร และพระผู้มีพระภาคก็ตรัสตอบหมวดธรรมเดียวกับที่ตรัสตอบพวกพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลา คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ และกุศลกรรมบถ ๑๐ แต่มีข้อที่ต่างกันคือในสาเลยยกสูตร ทรงเริ่มต้นอธิบายอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถแบบธรรมาธิษฐาน ส่วนในพระสูตรนี้ทรงเริ่มต้นอธิบายแบบบุคลาธิษฐาน

๒.๕ ข้อสังเกต

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า สาเลยยกสูตรคู่กับเวรัญชกสูตร ต่อไปนี้ขอให้สังเกตว่าพระสูตรทั้งสองนี้เป็นคู่กันอย่างไร คำตอบคือเข้าคู่กันเพราะ

๑. ผู้ถามปัญหาเป็นบุคคลประเภทเดียวกัน คือ เป็นพราหมณ์และคหบดีเหมือนกันและถามปัญหาเดียวกัน คือถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๒. ผู้ตอบเป็นบุคคลเดียวกัน คือ พระผู้มีพระภาคและตรัสตอบอย่างเดียวกันว่า สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ประพฤติอธรรมเป็นเหตุ (ธมฺมจริยาวิสมจริยา

เหตุ) สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะประพฤติสม่ำเสมอคือประพฤติธรรมเป็นเหตุ (ธมฺมจริยาสมจริยาเหตุ)

แต่เมื่อผู้ถามทูลขอให้ทรงอธิบายโดยละเอียดกลับทรงเริ่มต้นต่างกัน ดังนี้

ในสาเลยยกสูตร (ข้อ ๔๔๐) ทรงเริ่มต้นว่า พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติอธรรมทางกาย (กาเยน อธมฺม-จริยาวิสมจริยา) มี ๓ ประการ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคือความประพฤติอธรรมทางวาจา มี ๔ ประการ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคือความประพฤติ

อธรรมทางใจมี ๓ ประการ

นี้เป็นข้อความตอนต้นของอกุศลกรรมบถ ๑๐ แม้ข้อความตอนต้นของ

กุศลกรรมบถ ๑๐ (ข้อ ๔๔๑) ก็ทรงเริ่มต้นอย่างนี้ แต่มีนัยตรงกันข้ามเท่านั้น

ในเวรัญชกสูตร (ข้อ ๔๔๕) ทรงเริ่มต้นว่า พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย บุคคลผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ประพฤติอธรรมทางกาย (กาเยน อธมฺมจารีวิสมจารี) มี ๓ จำพวก บุคคลผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ประพฤติอธรรมทางวาจา มี ๔ จำพวก บุคคลผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ประพฤติอธรรมทางใจ มี ๓ จำพวก

แม้ในส่วนที่เป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ (ข้อ ๔๔๖) ก็ทรงเริ่มต้นในทำนองนี้ นั้นคือทรงยกบุคคลขึ้นแสดง ซึ่งต่างกับในสาเลยยกสูตร ที่ทรงยกธรรมขึ้นแสดง แต่คำขยายความต่อไปเหมือนกันทั้งหมด

อรรถกถากล่าวถึงความต่างกันดังกล่าวว่า ในสาเลยยกสูตร ทรงแสดงแบบธรรมาธิษฐาน ส่วนในเวรัญชกสูตร ทรงแสดงแบบบุคลาธิษฐาน (ม.มู.อ. ๒/๔๔๔/๒๔๒)

ถามว่า ทำไมจึงทรงแสดงให้ต่างกันเช่นนี้ คำตอบน่าจะเป็นไปได้ว่า เพราะทรงเห็นว่า พราหมณ์และคหบดี ๒ พวกนี้มีอุปนิสัยต่างกัน พวกชาวบ้านสาลามีความพร้อมจะรับฟังธรรมที่ลึกซึ้งมากกว่าพวกชาวเมืองเวรัญชา

ข้ออนุมานนี้สรุปจากพุทธประเพณีในการแสดงธรรม กล่าวคือ เมื่อจะทรงแสดงธรรมแต่ละครั้ง ทรงตรวจดูอุปนิสัยของเหล่าสัตว์ผู้ควรฟังธรรมและปฏิบัติธรรมก่อน แล้วทรงแสดงธรรมตามลักษณะอุปนิสัยของผู้ฟังนั้น ๆ สำหรับผู้มีอุปนิสัยแก่กล้า พระองค์จะทรงแสดงองค์ธรรมที่ลึกซึ้งคัมภีรภาพกว่าที่ทรงแสดง แก่ผู้มีอุปนิสัยอ่อน ผลที่เห็นประจักษ์คือ หมวดธรรมเดียวกัน ทรงแสดงไว้โดยย่อ ก็มี โดยละเอียดก็มี ทรงแสดงเป็นแบบธรรมาธิษฐานก็มี เป็นแบบบุคลาธิษฐานก็มี ดังที่ปรากฏในพระสูตร ๒ สูตรนี้เป็นตัวอย่าง

๓. มหาเวทัลลสูตร

๓.๑ ที่มาของชื่อ

มหาเวทัลลสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตร ที่ชื่อว่าสูตรใหญ่เพราะมีเนื้อหาสาระกว้างขวางกว่าจูฬเวทัลลสูตร คำว่า เวทัลละ เป็นชื่อรูปแบบพระพุทธพจน์รูปแบบ ๑ ในจำนวน ๙ รูปแบบที่เรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์ พระสูตรทั้งสองนี้เป็นตัวอย่างของพระพุทธพจน์รูปแบบนี้

๓.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ท่านพระมหาโกฏฐิกะ(หรือมหาโกฏฐิตะ) ขณะพักอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหาของท่านพระมหาโกฏฐิกะ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปุจฉาวิสัชนา

๓.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาเวทัลลสูตรเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบ และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๓.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เย็นวันหนึ่ง ท่านพระมหาโกฏฐิกะออกจากการหลีกเร้น (ออกจากผลสมาบัติ) แล้วเข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ยกปัญหาขึ้นถามเพื่อสนทนาธรรมกัน ซึ่งเป็นวิหารธรรมอย่างหนึ่งของพระขีณาสพ เรื่องที่ท่านถามมี ๖ เรื่อง คือ

๑. เรื่องปัญญากับวิญญาณ ๒. เรื่องเวทนา สัญญา และวิญญาณ

๓. เรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๔. เรื่องภพและฌาน

๕. เรื่องอินทรีย์ ๕ ๖. เรื่องปัจจัยแห่งเจโตวิมุตติ

ท่านพระสารีบุตรก็ตอบอย่างสั้น ๆ แต่ชัดเจนทุกประเด็น ทำให้ผู้ถามพอใจ

ตัวอย่างการถาม-ตอบในเรื่องปัญญากับวิญญาณ

๑. ถาม ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเรียกว่าผู้มีปัญญาทราม

ตอบ บุคคลผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ จึงเรียกว่า ผู้มีปัญญาทราม

๒. ถาม ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเรียกว่า ผู้มีปัญญา

ตอบ บุคคลผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ จึงเรียกว่า ผู้มีปัญญา

๓. ถาม ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเรียกว่า วิญญาณ

ตอบ สภาวะที่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ จึงเรียกว่า วิญญาณ

๔. ถาม ปัญญากับวิญญาณ รวมกันหรือแยกกัน สามารถแยกแยะแล้วบัญญัติหน้าที่ให้ต่างกัน ได้หรือไม่

ตอบ ปัญญากับวิญญาณ รวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะแล้วบัญญัติหน้าที่ให้ต่างกันได้ เพราะปัญญารู้ชัดสิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น วิญญาณรู้แจ้งสิ่งใดปัญญาก็รู้ชัดสิ่งนั้น

๕. ถาม ปัญญากับวิญญาณมีกิจที่จะพึงทำต่างกันบ้างหรือไม่

ตอบ มี คือปัญญาควรเจริญ แต่วิญญาณ ควรกำหนดรู้

๓.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า การถาม-ตอบระหว่างพระเถระทั้ง ๒ รูปนี้ เป็นไปอย่างราบเรียบ นุ่มนวล แต่ลึกซึ้งและชัดเจนมาก ที่สำคัญ คือ ไม่มีการขัดแย้งเพื่อเอาชนะกันในเชิงวาทศิลป์

อรรถกถาอธิบายว่า คำถามมี ๕ แบบ คือ

๑. อทิฏฐโชตนาปุจฉา ถามเพื่อรู้สิ่งที่ยังไม่รู้

๒. ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา ถามเพื่อสนทนาสิ่งที่รู้อยู่แล้ว

๓. วิมติจเฉทนาปุจฉา ถามเพื่อขจัดความสงสัย

๔. อนุมติปุจฉา ถามเพื่อขอความเห็น

๕. กเถตุกามยตาปุจฉา ถามเอง-ตอบเอง

คำถามแบบที่ ๔ และ ๕ พระผู้มีพระภาคทรงใช้มากในการแสดงธรรม เช่น

□ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง□ ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า □ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า□ นี้ชื่อว่า อนุมติปุจฉา

□ภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ ๔ ประการอะไรบ้าง□ แล้วทรงอธิบายสติปัฏฐาน ๔ ประการจนจบ นี้ชื่อว่า กเถตุกามยตาปุจฉา

ในที่นี้ ท่านพระมหาโกฏฐิกะใช้คำถามแบบที่ ๒ คือ ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา (ม.มู.อ. ๒/๔๔๙/๒๔๒-๒๔๓) เพราะท่านเป็นพระอรหันตขีณาสพรู้แจ้งธรรมแล้ว ไม่มีความสงสัยในธรรมใด ๆ จึงมิได้ถามเพื่อรู้สิ่งที่ยังไม่รู้ มิได้ถามเพื่อขจัดความสงสัย แต่ถามเพื่อสนทนาธรรมกัน ซึ่งเป็นวิหารธรรม (ธรรมเครื่องอยู่)ตามปกติ ของพระอรหันต์ โดยเฉพาะหลังจากออกจากผลสมาบัติ ที่เรียกว่า การหลีกเร้น แล้วก็จะไปหากัลยาณมิตร เพื่อสนทนาธรรม เพื่อความบันเทิงในธรรมทั้งแก่ผู้ถามและผู้ตอบ แต่เป็นบ่อเกิดปัญญาสำหรับผู้มีโอกาสได้สดับการสนทนาธรรมนั้น

มีพระพุทธโอวาทสำหรับภิกษุทั้งหลายอยู่ว่า เมื่อภิกษุนั่งประชุมหรือจับกลุ่มกัน ควรนั่งนิ่ง ๆ อย่างพระอริยะ หรือไม่ก็ให้สนทนาธรรมหรือแสดงธรรมแก่กัน นี่ก็เป็น วิหารธรรมของภิกษุ

เนื้อหาที่พระเถระทั้ง ๒ รูป นำมา ถาม - ตอบ นั้นน่าสนใจมาก เป็นหลักวิชาที่หาอ่านได้ยาก เช่นที่ว่า วิญญาณทำหน้าที่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ โดยทั่วไป วิญญาณ แปลว่า รู้แจ้งอารมณ์ คือ รู้แจ้งอารมณ์ ๖

๔. จูฬเวทัลลสูตร

๔.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬเวทัลลสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรเช่นเดียวกับมหาเวทัลลสูตร

๔.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ภิกษุณีชื่อว่าธัมมทินนาแสดงแก่อุบาสกชื่อวิสาขะ ขณะพักอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ เพื่อตอบปัญหาของอุบาสกนั้น เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวสิกะ

๔.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬเวทัลลสูตร เป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบ

๔.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

วิสาขอุบาสกเข้าไปเยี่ยมภิกษุณีชื่อธัมมทินนาและเรียนถามปัญหาธรรม จำนวน ๕ เรื่อง คือ

๑. เรื่องสักกายทิฏฐิ ๒. เรื่องมรรคมีองค์ ๘ กับขันธ์ ๕

๓. เรื่องสมาธิและสังขาร ๔. เรื่องสัญญาเวทยิตนิโรธ

๕. เรื่องเวทนา

ภิกษุณีชื่อธัมมทินนาได้ตอบปัญหาต่าง ๆ อย่างชัดเจนเป็นที่พอใจของผู้ถาม และเมื่อผู้ถามไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระองค์ตรัสรับรองว่าถูกต้อง ถ้าทูลถามพระองค์ ก็จะตรัสตอบอย่างที่ภิกษุณีชื่อธัมมทินนาตอบนั้นแหละ

ตัวอย่างการถาม-ตอบ ในเรื่องสักกายทิฏฐิ

๑. ถาม ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า สักกายะ (กายของตน)

ตอบ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ ตรัสเรียกว่า สักกายะ (หมายถึงการยึดถือว่า ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่าเป็นกายของตน)

๒. ถาม ธรรมอะไร ตรัสเรียกว่า สักกายสมุทัย

ตอบ ตัณหาที่ทำให้เกิดในภพใหม่ ... คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตรัสเรียกว่า สักกายสมุทัย

๓. ถาม ธรรมอะไร ตรัสเรียกว่า สักกายนิโรธ (ความดับแห่งสักกายะ)

ตอบ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา ตรัสเรียกว่าสักกายนิโรธ

๔. ถาม ธรรมอะไร ตรัสเรียกว่า สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ)

ตอบ อริยมรรคมีองค์ ๘

๕. ถาม อุปาทาน กับอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นอย่างเดียวกันหรือต่างกัน

ตอบ ไม่ใช่อย่างเดียวกัน ทั้งไม่ใช่ต่างกัน เพราะความกำหนัดพอใจใน อุปาทานขันธ์ ๕ นั้นเอง คือ อุปาทาน

๖. ถาม สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่ามีกายของตน) มีได้อย่างไร (ถามเหตุเกิดแห่งสักกายทิฏฐิ)

ตอบ สักกายทิฏฐิมีได้ด้วยเหตุต่อไปนี้คือ เมื่อปุถุชนผู้ไม่ได้สดับไม่พบพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ

๖.๑ จะพิจารณาเห็นรูปว่าเป็นอัตตา

๖.๒ จะพิจารณาเห็นรูปว่ามีอัตตา

๖.๓ จะพิจารณาเห็นรูปในอัตตา

๖.๔ จะพิจารณาเห็นอัตตาในรูป

ต่อไปท่านนำขันธ์ที่เหลือ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มาหมุนอย่างละ ๔ ประการ ตามทิฏฐิ ๔ เช่นเดียวกับรูปขันธ์ รวมทั้งหมด จึงเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ ประการ (คือ ขันธ์ ๕ X ทิฏฐิ ๔)

๗. ถามถึงเหตุดับแห่งสักกายทิฏฐิ ตอบตามนัยที่ตรงกันข้ามกับเหตุเกิดแห่งสักกายทิฏฐิ

ตัวอย่างการถาม-ตอบ ในเรื่องเวทนา

การถาม-ตอบเรื่องเวทนาตอนสุดท้ายว่าด้วยธรรมที่เป็นคู่เปรียบมีดังนี้

ถาม อะไรเป็นคู่เปรียบแห่งสุขเวทนา ตอบ ทุกขเวทนา

ถาม อะไรเป็นคู่เปรียบแห่งทุกขเวทนา ตอบ สุขเวทนา

ถาม อะไรเป็นคู่เปรียบแห่งอทุกขมสุขเวทนา ตอบ อวิชชา

ถาม อะไรเป็นคู่เปรียบแห่งอวิชชา ตอบ วิมุตติ

ถาม อะไรเป็นคู่เปรียบแห่งวิมุตติ ตอบ นิพพาน

ถาม อะไรเป็นคู่เปรียบแห่งนิพพาน

ตอบ □ท่าน ก้าวเลยปัญหาไปเสียแล้ว ไม่อาจกำหนดที่สุดแห่งปัญหาได้

ท่านอธิบายว่า เพราะพรหมจรรย์มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง มีนิพพานเป็น

จุดหมาย มีนิพพานเป็นที่สุด ถ้าอุบาสกยังหวังอยู่ (หวังจะทราบให้ได้) ก็ควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามเนื้อความนั้นเถิด

วิสาขอุบาสกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องที่สนทนากับภิกษุณีชื่อธัมมทินนาทุกประการ พระองค์ตรัสว่า ภิกษุณีชื่อธัมมทินนาเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ถ้าวิสาขอุบาสกมาทูลถามพระองค์ ก็จะตรัสตอบเหมือนที่ภิกษุณีธัมมทินนาตอบ

๔.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า การสนทนาธรรมในจูฬเวทัลลสูตรนี้ แม้จะเป็นการสนทนาระหว่างอุบาสกกับภิกษุณี แต่ก็มีความลึกซึ้งไม่ด้อยไปกว่าการสนทนาธรรมระหว่างพระอรหันตขีณาสพ ๒ รูป ในมหาเวทัลลสูตรเท่าไรนัก ข้อนี้ชวนให้คิดต่อไปว่า

คู่สนทนาในจูฬเวทัลลสูตรนี้เป็นใคร จุดประสงค์แห่งการสนทนานั้น คืออะไร ถ้าไม่ใช่จุดประสงค์ธรรมดาของอุบาสกผู้ใคร่ต่อธรรม

อรรถกถาบันทึกประวัติของคู่สนทนาในพระสูตรนี้ไว้เพียงสั้น ๆ ว่า วิสาขอุบาสก เป็นอดีตสามีของภิกษุณีชื่อธัมมทินนา เป็นข้าราชบริพารคน ๑ ในจำนวน ๑๒ นหุต (หมื่น) ที่ตามเสด็จพระเจ้าพิมพิสารไปรับเสด็จพระผู้มีพระภาคในวันแรกที่

เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์หลังจากตรัสรู้ และเป็นคน ๑ ในจำนวน ๑๑ นหุต ที่ได้บรรลุพระโสดาบันพร้อมกับพระเจ้าพิมพิสาร หลังจากนั้น ท่านได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้ฟังพระธรรมเทศนาอีก ๒ ครั้ง ทำให้ได้บรรลุเป็นพระสกทาคามีและพระอนาคามีตามลำดับ หลังจากได้บรรลุเป็นพระอนาคามีแล้วทำให้วิถีชีวิตในการครองเรือนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ภรรยาของท่าน คือ นางธัมม-ทินนาเริ่มสงสัย และเกิดความระแวงไปต่าง ๆ นานา ในที่สุดนางได้ถามสามีตรง ๆ วิสาขอุบาสกจึงจำใจบอกความจริงว่าท่านได้บรรลุโลกุตตรธรรมจากการฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค และขอให้นางเลือกดำเนินชีวิตต่อไปตามปรารถนา นางจึงขออนุญาตไปบวชเป็นภิกษุณี ท่านก็ยินดีอนุญาต และให้จัดพิธีบรรพชาอย่างมโหฬาร โดยทูลขอกระบวนแห่จากพระเจ้าพิมพิสารเพื่อนำนางไปยังสำนักภิกษุณีสงฆ์ หลังจากบวชแล้ว นางได้เรียนกัมมัฏฐานจากพระอุปัชฌาย์และพระอาจารย์แล้วหลีกไป อยู่ในท้องถิ่นชนบท ตั้งหน้าบำเพ็ญสมณธรรม ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นอรหันต์ จากนั้นท่านก็กลับมาสู่กรุงราชคฤห์เพื่อโปรดญาติ ๆ ของท่าน วิสาขอุบาสกทราบข่าวการกลับมาของนาง จึงเกิดความสงสัยว่า นางบวชได้ไม่นานก็ไปอยู่บ้านนอก ไปอยู่ได้ไม่นานก็กลับมาแล้ว มันเรื่องอะไรกัน จึงไปเยี่ยมนางแล้วได้สนทนาธรรมกัน หลังการสนทนาธรรม ทำให้ท่านเข้าใจว่านางได้บรรลุธรรมแล้วและเมื่อได้รับการยืนยัน จากพระผู้มีพระภาค ท่านจึงแน่ใจยิ่งขึ้น (ม.มู.อ. ๒/๔๖๐/๒๖๓-๒๖๖, ๒๗๘)

๕. จูฬธัมมสมาทานสูตร

๕.๑ ที่มาของชื่อ

จูฬธัมมสมาทานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการสมาทานธรรม สูตรเล็ก คำว่า ธรรม ในที่นี้หมายถึง คติที่ยึดถือกันหรือข้อปฏิบัติที่ยึดถือกัน ส่วนคำว่า สมาทาน หมายถึงการรับเอามาปฏิบัติ การสมาทานธรรม จึงหมายถึงการรับเอาคติที่ยึดถือกันมาปฏิบัติ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๕.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นทราบว่า การสมาทานธรรมมี ๔ แบบ แต่ละแบบมีผลต่างกันอย่างไร เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๕.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจูฬธัมมสมาทานสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๕.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีการสมาทานธรรม ๔ แบบ คือ

๑. การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต

๒. การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต

๓. การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต

๔. การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นผลในอนาคต

ภาคนิทเทส

ทรงอธิบายแต่ละแบบโดยละเอียด โดยเฉพาะแบบที่ ๑ ทรงเน้นเป็นพิเศษ คือ ทรงอธิบายขยายความด้วยอุปมาโวหารประกอบ การสมาทานธรรมแต่ละแบบมีสาระสำคัญดังนี้

แบบที่ ๑ ได้แก่ การปฏิบัติของพวกสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติตามลัทธิที่ถือว่า □โทษในกามไม่มี□ จึงบำรุงบำเรอตนด้วยกามกับปริพาชิกาสาว ๆ ไม่สนใจหลักคำสอนให้ละกามเพราะเห็นภัยของกาม พวกนี้หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

แบบที่ ๒ ได้แก่ การปฏิบัติของพวกอเจลก (นักบวชเปลือย) ผู้ถือวัตรต่าง ๆ เช่น ไม่ไปรับอาหารที่เขาเชิญให้ไปรับ ไม่หยุดรับอาหารที่เขาขอให้หยุดรับ ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งให้ ไม่รับอาหารที่ทำเจาะจง พวกนี้จึงมีความเป็นอยู่อย่างทรมาน มีทุกข์มาก หลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

แบบที่ ๓ ได้แก่ การปฏิบัติของบุคคลบางคนผู้มีราคะจัดโดยปกติ จึงได้รับทุกข์โทมนัสอันเกิดจากราคะจัดนั้นเนือง ๆ บุคคลบางคนผู้มีโทสะจัดเป็นปกติจึงได้รับทุกข์โทมนัสอันเกิดจากโทสะจัดนั้นเนือง ๆ บุคคลบางคนผู้มีโมหะจัดเป็นปกติจึงได้รับทุกข์โทมนัสอันเกิดจากโมหะจัดนั้นเนือง ๆ บุคคลดังกล่าวนี้ ถูกทุกข์โทมนัสครอบงำประพฤติพรหมจรรย์ทั้ง ๆ ที่ร้องไห้น้ำตานองหน้า (เช่น ศิษย์ที่ถูกอาจารย์บังคับ หรือทำโทษเพื่อให้ปฏิบัติธรรม) จึงประพฤติพรหมจรรย์จนบริสุทธิ์บริบูรณ์ หลังจากตายแล้ว เขาไปเกิดสุคติในโลกสวรรค์

แบบที่ ๔ ได้แก่ การปฏิบัติของบุคคลบางคนผู้ไม่มีราคะจัดโดยปกติ ผู้ไม่มีโทสะจัด โดยปกติ ผู้ไม่มีโมหะจัดโดยปกติ จึงไม่ได้รับทุกข์โทมนัสอันเกิดจากกิเลสเหล่านี้ เนือง ๆ บุคคลดังกล่าว สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ตามลำดับ หลังจากตายแล้ว เขาไปเกิดใน สุคติโลกสวรรค์

๕.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระธรรมเทศนาในพระสูตรนี้ ทรงเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรม ๔ แบบโดยทรงถือเอาความทุกข์และความสุขในขณะปฏิบัติกับความทุกข์และความสุขที่เป็นผลแห่งการปฏิบัติเป็นเกณฑ์เทียบ ดังนี้

แบบที่ ๑	ปฏิบัติเป็นสุข แต่ได้ผลเป็นทุกข์	=	ไม่ดี
แบบที่ ๒	ปฏิบัติเป็นทุกข์ และได้ผลเป็นทุกข์	=	ไม่ดีเลย
แบบที่ ๓	ปฏิบัติเป็นทุกข์ แต่ได้ผลเป็นสุข	=	ดี

แบบที่ ๔ ปฏิบัติเป็นสุข และได้ผลเป็นสุข = ดีมาก

เกณฑ์สูงสุด คือ ความสุขในสุคติโลกสวรรค์เท่านั้น การสมาทานธรรม ๔ เหล่านี้ อาจจำแนกได้ดังนี้

แบบที่ ๑ เป็นของลัทธิกามสุขัลลิกานุโยค คือ ลัทธิโลกายัต หรือจารวาก ซึ่งเป็นลัทธิวัตถุนิยมที่เก่าแก่ของโลก เทียบได้กับคติสุขารมณ์ (hedonism) ของชาวตะวันตก ที่ถือว่าความสุขทางเนื้อหนัง หรือกามสุข เป็นยอดปรารถนาของมนุษย์

แบบที่ ๒ เป็นของลัทธิอัตตกิลมถานุโยค คือ ลัทธิที่ถือการบำเพ็ญตบะว่าเป็นวิธีย่างกิเลสให้หดหายไป เช่น ลัทธินิครนถ์

แบบที่ ๓ และที่ ๔ เป็นของพระพุทธศาสนา สำหรับบุคคล ๒ ประเภท

ประเภทแรก คือ ปุถุชนผู้หนาแน่นด้วยกิเลส ถ้าได้รับการอบรมบ่มนิสัย ก็ได้รับความสุขได้ตามสมควร ส่วนประเภทที่ ๒ คือ ผู้มีกิเลสเบาบาง เมื่อปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐานก็บรรลุฌาน ๔ ได้

๖. มหาธัมมสมาทานสูตร

๖.๑ ที่มาของชื่อ

มหาธัมมสมาทานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการสมาทานธรรม สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๖.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุเหล่านี้ทราบเรื่องการสมาทานธรรมตามรสแห่งธรรม (ยถาธมฺมรเสเนว - ม.มู.อ. ๒/๔๗๕/๒๘๓) เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๖.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาธัมมสมาทานสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยประกอบคล้ายกับจูฬธัมมสมาทานสูตร ที่ต่างกัน คือ ในพระสูตรนี้ทรงเริ่มต้นด้วยคำถามแบบอนุมติปุจฉา คือ ทรงถามเพื่อขอให้ภิกษุเหล่านั้นแสดงความคิดเห็นของตน

๖.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหล่าสัตว์โดยมากมีความปรารถนา มีความพอใจ มีความประสงค์ให้สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ เสื่อมไป ให้สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เจริญยิ่งขึ้น แต่ทั้ง ๆ ที่สัตว์ทั้งหลายมีความปรารถนา มีความพอใจ มีความประสงค์เช่นนี้ ธรรมที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจก็ยัง

เจริญยิ่งขึ้น ธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็ยังเสื่อมไป แล้วตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลายเข้าใจเรื่องนี้ว่าอย่างไร

ภาคนิทเทส

เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลขอให้ทรงอธิบายเพื่อจะจดจำไว้ จึงทรงอธิบายมีใจความดังนี้

๑. เหตุที่สิ่งทั้งหลายไม่เป็นไปตามปรารถนา

ทรงอธิบายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยะจึงไม่รู้จักสิ่งที่ควรเสพ ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ควรเสพ ไม่รู้จักสิ่งที่ควรคบ ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ควรคบ เมื่อไม่รู้ จึงเสพสิ่งที่ ไม่ควรเสพ ไม่เสพสิ่งที่ควรเสพ คบสิ่งที่ไม่ควรคบ ไม่คบสิ่งที่ควรคบ เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ จึงเจริญยิ่งขึ้น สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ กลับเสื่อมไป ทั้งนี้เพราะปุถุชนรู้ไม่ถูกต้อง ส่วนพระอริยสาวกมีนัยตรง กันข้าม เพราะท่านรู้ถูกต้อง

๒. การสมาทานธรรม ๔ แบบ

ทรงยกการสมาทานธรรม ๔ แบบ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจูฬธัมมสมาทานสูตรมาแสดงต่ออีก แต่ทรงจัดลำดับใหม่ คือ แบบที่ ๒ ของพระสูตรก่อนเป็นแบบที่ ๑ และแบบที่ ๑ เป็นแบบที่ ๒ ดังนี้

(๑) การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต

(๒) การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต

(๓) การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต

(๔) การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต

ทรงแยกอธิบายเป็น ๓ ประเด็น คือ

(๑) บุคคลผู้ไม่รู้จักการสมาทานธรรมทั้ง ๔ แบบนี้ตามความเป็นจริง ชื่อว่า ตกอยู่ในอวิชชา จึงไม่สมาทานธรรมที่ควรสมาทาน แต่สมาทานธรรมที่ไม่ควรสมาทานซึ่งส่งผลให้สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ เจริญยิ่งขึ้น สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจกลับเสื่อมไป ส่วนบุคคลผู้รู้จักการสมาทานธรรมทั้ง ๔ แบบนี้ตามความเป็นจริง ชื่อว่า มีวิชชา รู้ชัดตามความเป็นจริง จึงเลือกสมาทานธรรมที่ควรสมาทาน ไม่สมาทานธรรมที่ไม่ควรสมาทาน ซึ่งส่งผลให้สิ่งที่น่า ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจเจริญยิ่งขึ้น สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจเสื่อมไป

(๒) การสมาทานธรรมแบบที่ ๑ ที่ว่า มีทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต ทรงหมายถึงการปฏิบัติธรรมที่เป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการของผู้ที่มีทุกข์บ้าง โทมนัสบ้างในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

แบบที่ ๒ ทรงหมายถึงการปฏิบัติธรรมที่เป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ของผู้มีสุขบ้าง โสมนัสบ้างในปัจจุบัน หลังจากตายแล้ว จึงไปเกิดในอบาย ทุคติ

วินิบาต นรก

แบบที่ ๓ ทรงหมายถึงการปฏิบัติธรรมที่เป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ของผู้มี ทุกข์บ้าง โทมนัสบ้างในปัจจุบัน หลังจากตายแล้ว จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

แบบที่ ๔ ทรงหมายถึง การปฏิบัติธรรมที่เป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการของผู้มีสุขบ้าง โสมนัสบ้างในปัจจุบัน หลังจากตายแล้ว จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

(๓) ทรงอุปมาประกอบดังนี้

แบบที่ ๑ เหมือนน้ำเต้าขมผสมด้วยยาพิษ

แบบที่ ๒ เหมือนน้ำหวาน ๑ ขันสำริด ที่มีสี กลิ่น และรสน่าดื่ม แต่ผสม ด้วยยาพิษ

แบบที่ ๓ เหมือนนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย ที่ผสมเข้าด้วยกัน รักษาโรคลงแดงได้

ทรงเปรียบเทียบต่อไปว่า ในสารทกาลท้ายฤดูฝน อากาศปลอดโปร่ง ปราศจาก เมฆฝน ดวงอาทิตย์ ลอยอยู่ในท้องฟ้า กำจัดความมืดในอากาศให้หมดไป

ส่องแสงเจิดจ้า ฉันใด การสมาทานธรรมนี้มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นผลในอนาคต กำจัดคำติเตียนของสมณพราหมณ์อื่น ๆ เป็นอันมาก ส่องแสงสว่างเจิดจ้า ฉันนั้น

๖.๕ ข้อสังเกต

มีข้อที่ควรสังเกตว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุคณะเดียวกับที่ทรงแสดงจูฬธัมมสมาทานสูตรให้ฟัง เพราะ (๑) สถานที่ที่ทรงแสดงเป็นที่เดียวกัน (๒) เนื้อหาก็คล้ายกัน แต่ในจูฬธัมมสมาทานสูตร ทรงเปรียบ รูปแบบการปฏิบัติธรรมของลัทธิอื่นกับพระพุทธศาสนาโดยทรงใช้ความสุขที่เป็นผลแห่งการปฏิบัติเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า แบบใดดีกว่ากัน ส่วนในมหาธัมมสมาทานสูตรนี้ ทรงแสดงเพิ่มเติม แต่ทรงแสดงการปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ (๓) น่าจะทรงประสงค์อย่างเดียวกัน คือทรงแสดงให้เห็นว่าการสมาทานธรรมในพระพุทธศาสนาให้ผลสูงกว่า ดีกว่า ดุจดวงอาทิตย์ที่ปราศจากเมฆฝนในสารทกาล ดังที่ทรงอุปมาไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้

๗. วีมังสกสูตร

๗.๑ ที่มาของชื่อ

วีมังสกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยผู้ตรวจสอบ คำว่า วีมังสกะ แปลว่า ผู้ตรวจสอบ มีความหมาย ๓ นัย คือ (๑) ผู้ตรวจสอบอรรถ (เนื้อความ) เรียกว่า อัตถวีมังสกะ (๒) ผู้ตรวจสอบสังขาร เรียกว่า สังขารวีมังสกะ (๓) ผู้ตรวจสอบพระศาสดา เรียกว่า สัตถุวีมังสกะ ในที่นี้ท่านหมายถึงนัยที่ ๓ คือ ผู้ตรวจสอบพระศาสดา (ม.มู.อ. ๒/๔๘๗/๒๘๖) ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๗.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุผู้ไม่ได้เจโตปริยญาณ (ปัญญาหยั่งรู้วาระจิตของผู้อื่น) ทดลองตรวจสอบข้อปฏิบัติของพระองค์ก่อน ต่อไปก็สามารถตรวจสอบตนเองและผู้อื่นได้ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๗.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของวีมังสกสูตรเป็นธรรมบรรยายแบบสาธกโวหาร คือ ทรงยกพระองค์เองขึ้นเป็นตัวอย่างให้พระตรวจสอบ

๗.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงยกประเด็นขึ้นแสดงเป็นอุทเทสนัยว่า □ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ตรวจสอบ เมื่อไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น พึงพิจารณาตรวจสอบในตถาคต เพื่อให้รู้ว่า ตถาคตเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจริงหรือไม่□

ภาคนิทเทส

เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลขอให้ทรงอธิบายขยายความ จึงทรงอธิบาย มีใจความสำคัญดังนี้

๑. พึงพิจารณาตรวจสอบพระองค์ในธรรม ๒ ประการ คือ ธรรมที่พึงรู้แจ้ง ทางตา (การเห็นรูป) (๒) ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางหู (การได้ยินเสียง) ว่า ธรรมทั้ง ๒ ประการ ของพระองค์เศร้าหมองหรือไม่ เมื่อพิจารณาตรวจสอบ ก็จะรู้อย่างนี้ว่า ธรรมทั้ง ๒ ประการของพระองค์ไม่เศร้าหมอง

จากนั้น พึงพิจารณาตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นว่าธรรมทั้ง ๒ ประการของ

พระองค์เจือกัน (ทั้งดีทั้งชั่ว) หรือไม่ เมื่อพิจารณาตรวจสอบ ก็จะรู้อย่างนี้ว่า ธรรม ทั้ง ๒ ประการของพระองค์ไม่เจือกัน

จากนั้น พึงพิจารณาตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นว่าธรรมทั้ง ๒ ประการของ

พระองค์ผ่องแผ้วหรือไม่ เมื่อพิจารณาตรวจสอบก็จะรู้อย่างนี้ว่า ธรรมทั้ง ๒ ประการของพระองค์ผ่องแผ้ว

จากนั้นพึงพิจารณาตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นว่า พระองค์ทรงมีกุศลธรรมเช่นนี้มาช้านานแล้วหรือเพิ่งมี เมื่อพิจารณาตรวจสอบก็จะรู้อย่างนี้ว่า ทรงมีกุศล-ธรรมเช่นนี้มาช้านานแล้ว ไม่ใช่เพิ่งมี

จากนั้นพึงพิจารณาตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นว่า ภิกษุอย่างพระองค์นี้มีชื่อเสียง มียศ ทรงมีโทษบางอย่างในโลกบ้างหรือไม่ เพราะภิกษุเมื่อยังไม่มีชื่อเสียง ไม่มียศ ยังไม่มีโทษบางอย่างในโลก แต่พอมีชื่อเสียง มียศ ก็จะมีโทษบางอย่าง เมื่อพิจารณา ตรวจสอบ ก็จะรู้อย่างนี้ว่า ภิกษุเช่นพระองค์นี้มีชื่อเสียง มียศแล้วก็ไม่มีโทษบางอย่างในโลก

จากนั้นพึงพิจารณาตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ไม่มีภัย มิใช่ผู้มีภัย ไม่ทรงเสพกาม เพราะปราศจากราคะ เพราะราคะสิ้นไปหรือ เมื่อพิจารณาตรวจสอบ ก็จะรู้อย่างนี้ว่า พระองค์ไม่ทรงมีภัย มิใช่ผู้มีภัย ไม่ทรงเสพกาม เพราะปราศจากราคะ เพราะราคะสิ้นไป

หากคนอื่นถามภิกษุผู้ตรวจสอบนั้นว่า มีเครื่องบ่งชี้อะไรที่ทำให้กล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ไม่มีภัย มิใช่ผู้มีภัย ไม่ทรงเสพกาม เพราะปราศจากราคะเพราะราคะสิ้นไป ภิกษุควรตอบว่า เพราะพระองค์ไม่ว่าทรงอยู่ในหมู่คณะ หรือทรงอยู่แต่พระองค์เดียว จะไม่ทรงดูหมิ่นหมู่ชนในที่นั้น ไม่ว่าผู้ดำเนินชีวิตดีหรือผู้ดำเนินชีวิตชั่ว ทรงแนะนำพร่ำสอนหมู่คณะทั้งที่ติดอามิส และไม่ติดอามิส ข้อที่ว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ไม่มีภัย มิใช่ผู้มีภัย ไม่ทรงเสพกาม เพราะปราศจากราคะ เพราะราคะนั้นสิ้นไป เราได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์

๒. ทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุผู้ตรวจสอบทูลถามพระองค์ได้ ทรงอนุญาตให้สอบถามพระองค์ตามแนวการพิจารณาตรวจสอบข้างต้นทุกประการ

๓. ทรงสรุปว่า เมื่อผู้ใดพิจารณาตรวจสอบและสอบถามพระองค์ตามวิธีดังกล่าว ผู้นั้นก็มีศรัทธามั่นคงไม่หวั่นไหวในพระองค์ ถึงจะมีสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกก็ไม่อาจจะทำให้หวั่นไหวได้

๗.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า การที่พระองค์เปิดโอกาสให้ภิกษุผู้ชอบตรวจสอบหาความผิดความบกพร่องของผู้อื่นมาพิจารณาตรวจสอบว่า พระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจริงหรือไม่นั้น มีผล ๒ ประการเป็นอย่างน้อย คือ (๑) เพื่อเป็นตัวอย่างให้ภิกษุทั้งหลายปวารณาตนให้ผู้อื่นตรวจสอบได้ แนะนำได้ ซึ่งจะทำให้รู้ข้อบกพร่องของตนแล้วแก้ไขให้ดีขึ้น (๒) ทรงหวังว่า เมื่อภิกษุผู้ชอบตรวจสอบได้พิจารณาตรวจสอบและสอบถามพระองค์ตามที่ทรงแนะนำมาแล้วจะทำให้เกิดศรัทธาแน่วแน่ในพระองค์ ดังที่ทรงสรุปไว้ในตอนท้ายพระสูตรนี้ และเมื่อถูกถามว่า ทำไมจึงมีศรัทธาในพระองค์เช่นนี้ ก็สามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้ดังที่ทรงสรุปไว้ก่อนหน้านั้น

อนึ่ง พระสูตรนี้เป็นคู่กับพระสูตรต่อไป คือ มีเนื้อหาว่าด้วยการตรวจสอบเช่นเดียวกัน

๘. โกสัมพิยสูตร

๘.๑ ที่มาของชื่อ

โกสัมพิยสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญในพระสูตร

๘.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ โดยทรงปรารภภิกษุชาวเมืองโกสัมพีผู้แตกสามัคคีกัน เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท อัตถุปปัตติกะ

๘.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของโกสัมพิยสูตรเป็นบรรยายโวหาร แบบถาม-ตอบ ถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๘.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน กล่าวร้ายกัน ไม่ทำความเข้าใจกัน ไม่ปรารถนาจะปรับความเข้าใจกัน ไม่ปรองดองกัน จึงรับสั่งให้เรียกภิกษุเหล่านั้นมาเฝ้าแล้วทรงซักถาม เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า เป็นความจริง จึงตรัสถามว่า เมื่อบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน กล่าวร้ายกัน ได้ตั้งเมตตากายกรรม เมตตา-วจีกรรม และเมตตามโนกรรม ต่อเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังหรือไม่

เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ได้ตั้ง จึงทรงตำหนิว่าเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดโทษไม่เกิดประโยชน์และความสุข

ภาคนิทเทส

จากนั้นทรงอธิบายสาราณียธรรม ๖ ประการ เพื่อใช้ประสานสามัคคีต่อกัน ทรงเน้นประการสุดท้าย คือ ทิฏฐิอันประเสริฐ ซึ่งเป็นนิยยานิกธรรม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม ทรงถือว่าทิฏฐินี้ เป็นยอดของสาราณียธรรม เป็นตัวยึดคุมสาราณียธรรมให้ตั้งมั่นเหมือนยอดเรือนที่คุมเรือนยอดให้ตั้งมั่นฉะนั้น

จากนั้นทรงอธิบายทิฏฐิ คือ ญาณของพระอริยสาวก ๗ ประการ เช่นญาณที่ ๑ ทำให้รู้ชัดว่า เหตุที่บาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน กล่าวร้ายกัน เพราะถูกกิเลสพวกปริยุฏฐาน เช่น กามราคะ พยาบาทครอบงำจิตไว้ เมื่อรู้อย่างนี้แล้วก็ละกิเลสเหล่านั้นได้

ทรงสรุปไว้ในตอนท้ายว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้ ตรวจสอบสภาวธรรมดีแล้ว ด้วยการทำให้แจ้งโสดาปัตติผลอย่างนี้ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยโสดาปัตติผลแล

๘.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงลงโทษทัณฑ์แก่ภิกษุผู้ทะเลาะวิวาทกัน แต่ทรงแนะนำให้ทำ พูด และคิดต่อกันด้วยเมตตาจิต ให้ใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบตัวเองว่า มีกิเลสอะไรที่ทำให้เกิดเรื่องเช่นนั้นขึ้น เมื่อตรวจสอบตัวเองดีแล้วจะละกิเลสได้จนบรรลุเป็นพระโสดาบันในที่สุด

พระสูตรนี้จึงเข้าคู่กับวีมังสกสูตร คือ มีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกัน แม้ว่า จะต่างหมวดธรรมกัน

๙. พรหมนิมันตนิกสูตร

๙.๑ ที่มาของชื่อ

พรหมนิมันตนิกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการเชื้อเชิญของพรหม หมายถึง ท้าวพกพรหมทูลเชิญพระผู้มีพระภาคเมื่อพระองค์เสด็จไปยังพรหมโลก เพื่อทรงปราบทิฏฐิชั่วของท้าวพกพรหม ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตร

๙.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภทิฏฐิชั่วของท้าวพกพรหม เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๙.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของพรหมนิมันตนิกสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่อง

๙.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังมีใจความว่า ครั้งหนึ่งเมื่อพระองค์ประทับอยู่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควันใกล้เมืองอุกกัฏฐา แคว้นโกศล ทรงทราบด้วยพระทัยว่า ท้าวพกพรหมมีทิฏฐิชั่วว่าพรหมสถานนี้ ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง ไม่มีความเคลื่อนไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ เครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างยิ่งอื่นนอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี

พระองค์จึงเสด็จขึ้นไปยังพรหมโลก เพื่อโปรดท้าวพกพรหม พอท้าวพกพรหมเห็นพระองค์เสด็จมา จึงทูลเชิญ แล้วแสดงทิฏฐิของตนให้ทรงทราบ พระองค์ทรงตักเตือนว่า ท้าวพกพรหมตกอยู่ในอำนาจแห่งอวิชชากล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง ไม่แข็งแรง มีความเคลื่อนไป ว่าเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง ไม่มีความเคลื่อนไป สัตว์ในพรหมสถานซึ่งเกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติ กล่าวว่าไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และกล่าวถึงเครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างยิ่งอื่น ซึ่งมีอยู่ว่าไม่มี

ขณะนั้น มารใจบาปได้เข้าสิงในพรหมปาริสัชชะองค์หนึ่งให้กล่าวห้ามมิให้พระองค์ว่ากล่าวท้าวพกพรหม เพราะเป็นมหาพรหม เป็นผู้สร้าง เป็นบิดาของเหล่าสัตว์ ไม่มีใครกล้าขัดขืนอำนาจได้ พร้อมทั้งขู่สำทับว่า สมณพราหมณ์ก่อนหน้านี้ กล่าวตำหนิธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ภูต เทวดา ประชาบดี พรหม

และพรหมโลก หลังจากตายแล้วไปเกิดในพวกที่เลว ส่วนสมณพราหมณ์ที่กล่าวสรรเสริญสิ่งเหล่านี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในพวกที่ดี

พระองค์จึงตรัสกับมารนั้นว่า พระองค์ทรงรู้ว่าเป็นมาร อย่านึกว่าไม่รู้ แม้พรหมและพรหมบริษัททั้งปวง ตกอยู่ในอำนาจของมาร แต่พระองค์มิได้อยู่ในอำนาจนั้น

ท้าวพกพรหมกล่าวยืนยันทิฏฐิของตนอีก พระองค์จึงทรงตักเตือนอีกว่า ทรงรู้จักพกพรหมดี นอกจากนี้ยังทรงรู้จักพรหมชั้นสูงขึ้นไปอีก คือ พวกอาภัสสร-พรหม พวกสุภกิณหพรหม และพวกเวหัปผลพรหม ซึ่งท้าวพกพรหมเคยไปเกิดและเคลื่อนจากนั้นมาเกิดในชั้นมหาพรหมนี้ แต่เนื่องจากอยู่นานจึงหลงลืมไป เข้าใจผิดว่าเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง ไม่มีความเคลื่อนไป พร้อมกันนั้น ได้ทรงสำแดงพุทธานุภาพไม่ให้ท้าวพกพรหมหายตัวได้ และทรงแสดงการหายตัวให้ดู พวกพรหมทั้งหลายจึงพากันชื่นชมพระบารมี

ทันใดนั้น มารใจบาปก็เข้าสิงพรหมปาริสัชชะองค์หนึ่งให้ห้ามมิให้พระผู้มีพระภาคทรงสอนธรรมแก่สาวกทั้งหลายของพระองค์ ไม่ให้ยึดติดในสาวก ในบรรพชิต และเล่าว่า สมณพราหมณ์ก่อนหน้านี้ปฏิญญาว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แนะนำพร่ำสอนสาวกและบรรพชิต ยึดติดในสาวกและบรรพชิต หลังจากตายแล้วไปเกิดในพวกที่เลว ส่วนสมณพราหมณ์ผู้ไม่ทำอย่างนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในพวกที่ดี

พระองค์จึงทรงแสดงให้เห็นว่า ทรงรู้จักมารดี และทรงอธิบายว่า พระองค์ตัดอาสวะทั้งหลายได้ขาดแล้ว ถึงทรงสอนสาวก หรือไม่ทรงสอน ก็ไม่ทำให้พระองค์ดีขึ้นและเลวลงไปกว่าเดิม

๙.๕ ข้อสังเกต

มีข้อที่น่าสังเกตบางประการดังนี้

๑. มารในพระสูตรนี้มีอำนาจเหนือพรหม คือครอบงำอำนาจของพรหมได้ ทำให้พรหมตกอยู่ในอำนาจได้ แต่ไม่สามารถครอบงำพระผู้มีพระภาคได้ ซึ่งแสดงว่าพุทธานุภาพเหนือกว่าอานุภาพของมารและพรหม

ข้อที่ควรศึกษาก็คือ คำว่า มาร ในที่นี้หมายถึงมารประเภทไหน ในมาร ๕ ประเภท คือ

๑.๑ กิเลสมาร มารคือกิเลส

๑.๒ ขันธมาร มารคือเบญจขันธ์

๑.๓ อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ เจตสิกทั้งหลาย)

๑.๔ เทวปุตตมาร มารคือเทวบุตร

๑.๕ มัจจุมาร มารคือมัจจุ (ความตาย)

ในจำนวนนี้ เทวปุตตมารไม่อาจมีอำนาจเหนือพรหมได้ เพราะเทวปุตตมารชั้นสูงสุดได้แก่ พญาวสวัตดี ซึ่งเป็นเทพผู้ครองสวรรค์ชั้นปรนิมมิตสวัตดี คือสวรรค์ชั้นที่ ๖ มีศักดิ์และอำนาจต่ำกว่าพรหม

ต่อไปพิจารณามารที่เหลืออีก ๔ ประเภท ว่ามารประเภทไหนมีอำนาจเหนือพรหมบ้าง วิธีคิดที่ดี คือ คิดโดยตั้งคำว่า (๑) พรหมมีกิเลส หรือไม่ (๒) พรหมมีขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือไม่ (๓) พรหมมีอภิสังขาร คือ เจตสิก หรือไม่ (๔) พรหมมีการจุติ คือ เคลื่อนจากพรหมโลกที่อยู่ประจำนั้นหรือไม่

ถ้าได้คำตอบว่า พรหมมีสภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งในสภาวะ ๔ อย่างนั้นหรือทั้งหมด ก็จะเป็นคำตอบว่า มารประเภทนั้นนั่นแหละมีอำนาจเหนือพรหมแต่ไม่เหนือพระผู้มีพระภาค เพราะทรงพ้นจากอำนาจของสภาวะเหล่านี้แล้ว

๒. สาระสำคัญของพระสูตรนี้น่าจะอยู่ที่การตอบโต้กันระหว่างท้าวพกพรหม ผู้ถือสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าโลกและอัตตาเที่ยง) กับพระผู้มีพระภาคผู้ทรงคัดค้านทั้งสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าโลกและอัตตาขาดสูญ)

๓. พระสูตรนี้ ท่านจัดให้เข้าคู่กับมารตัชชนียสูตร ที่จะแนะนำต่อไป เพราะต่างเกี่ยวด้วยมารเหมือนกัน

๑๐. มารตัชชนียสูตร

๑๐.๑ ที่มาของชื่อ

มารตัชชนียสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการคุกคามของมาร ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๑๐.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระมหาโมคคัลลานะแสดงแก่มารที่เข้าสิงในท้องในไส้ของท่านขณะเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ เภสกฬาวันสถานที่ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ เขตเมือง

สุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ เพื่อสงเคราะห์มารผู้เป็นญาติของท่าน เหตุเกิดของ

พระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท ปรัชฌาสยะ

๑๐.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมารตัชชนียสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่องและมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๑๐.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เมื่อท่านพระมหาโมคคัลลานะรู้สึกผิดปกติว่า เหมือนมีของหนัก ๆ อยู่ในท้องในลำไส้ใหญ่ของท่านเอง จึงหยุดเดินจงกรม กลับเข้าในวิหาร นั่งพิจารณาสำรวจตัวเอง จึงทราบว่ามีมารใจบาปเข้าไปสิงอยู่ และทราบต่อไปว่า มารนั้นเป็นหลานของท่านในชาติก่อน จึงเรียกให้มารออกมา เมื่อมารนั้นออกมายืนแอบข้างประตู ท่านจึงเทศน์สอนมีสาระสำคัญดังนี้

๑. ลำดับญาติให้ฟังว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นมารชื่อทูสี มีน้องสาวชื่อกาลี น้องสาวมีบุตรคนหนึ่ง คือ มารนั้น ท่านจึงเป็นญาติกับมารนั้น

๒. เล่าอดีตกรรมของท่านในชาติที่เกิดเป็นมารชื่อทูสีว่าได้เคยทำร้ายพระอริยสาวก ชื่อพระวิธุระ ผู้เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ

และทำความเดือดร้อนแก่พระสงฆ์ผู้ทรงศีล จึงเป็นเหตุให้ตกนรกหมกไหม้ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัสอยู่ในมหานรกหลาวเหล็กชื่อปัจจัตตเวทนียนรกเป็นเวลาหลายพันปี พ้นจากมหานรกนั้นแล้วไปหมกไหม้อยู่ในอุสสทนรกซึ่งเป็นบริวารของมหานรกนั้นอีกหมื่นปี

๓. ท่านจึงขอให้มารนั้นอย่าทำร้ายพระอริยสาวกเช่นท่าน เพราะจะส่งผลให้ไปตกนรกหมกไหม้เหมือนที่ท่านได้รับมาแล้ว

สรุป ผลปรากฏว่า มารนั้นรู้สึกเสียใจ แล้วหายตัวไป

๑๐.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้น่าสนใจมาก ทำให้ได้ความรู้หลายอย่าง เช่น

๑. ทำให้เราได้ทราบอดีตกรรมของท่านพระมหาโมคคัลลานะละเอียดขึ้นว่า เศษกรรมของอดีตกรรมนี้เองที่ทำให้ท่านถูกฆ่าก่อนปรินิพพาน

๒. ทำให้เราได้เห็นน้ำใจของพระอรหันต์ว่ามีเมตตาธรรมสูงส่งเพียงใด แม้เห็นมารกำลังทำร้ายท่านอยู่ ท่านก็ไม่โกรธ กลับสงเคราะห์จนเขาสำนึกบาปได้

๓. ที่ตั้งชื่อพระสูตรนี้ว่า มารตัชชนียสูตร คือพระสูตรว่าด้วยการคุกคามของมารนั้นเหมาะสมกับเรื่องนี้ดีมาก เพราะเป็นเรื่องมารทูสีคุกคามพระสงฆ์ผู้ทรงศีลแล้วได้รับผลเป็นทุกข์อย่างแสนสาหัส ถ้าแปลว่า พระสูตรว่าด้วยการคุกคามมาร ก็หมายความว่าพระพุทธเจ้ากกุสันธะคุกคามมารทูสี หรือท่านพระมหาโมคคัลลานะคุกคามมารผู้เป็นหลานในอดีต

เมื่อมองภาพรวมของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ นี้ จะพบว่าพระสูตรแต่ละสูตรมีความสมบูรณ์ในตัวเอง คือมีความงามในเบื้องต้นด้วยนิทานวจนะ (ที่มาของพระสูตร) มีความงามในท่ามกลางด้วยเนื้อหาสาระซึ่งเป็นของตัวเอง และมีความงามในที่สุดด้วยนิคมวจนะ (คำลงท้าย - แสดงผลของพระธรรมเทศนาในพระสูตรนั้น ๆ) พระไตรปิฎกเล่มนี้จึงได้รับยกย่องว่ามีคุณค่าน่าอ่านมาก